

אופקים

מאמרים

ודברי יצין

שיר הלל לשפה הערבית

في اللغة العربية

موسى حلف

ما أنت قائلة يا منيتي ، فأنا
فأنت ملهمتي ، عشقي وسيدتي
حييت يا لغة الأجداد من لغة
دومي كما أنت إشراقا وسلطنة
أذوب شوقا ولا أستطيع كتماننا
وأنت كل الذي بالمجد أعلننا
حباك أهلوک إكليلا وريحانا
أهواك واکبدي أهواك إدمانا

קהיר אתמול, קהיר היום –

50 שנים להופעת 'הטרילוגיה הקהירית'
של נגיב מחפוט'

ששון סומך

הטרילוגיה הקהירית של נגיב מחפוט, ששלושת כרכיה נקראים בגרסתם הישראלית 'בית בקהיר', תורגמה לעברית בידי הסופר סמי מיכאל, והופיעה בארץ בשנים 1981-1984. אעיר מיד, כי זה היה התרגום הראשון של הטרילוגיה בשלמותה לשפה כלשהי. רק אחרי שמחפוט' זכה בפרס נובל לספרות בשנת 1988, התעוררו מו"לים ומתרגמים לכל מיני שפות ברחבי העולם והחלו לתרגם את היצירה הגדולה הזאת, "גדולה" תרתי משמע, שהיקף שלושת הכרכים שלה במקור הערבי מתקרב ל-1,500 עמודים (ובעברית – לאלף עמודים).

הסופר המצרי, תומך נמרץ בתהליך ההתפייסות בין מצרים ובין ישראל, קיבל בשמחה גלויה את הידיעה שיצירתו המרכזית תורגמה ללשון המקרא. באחד מביקוריי בדירתו שבקהיר, ראיתי את שלושת הכרכים בגרסתם העברית עומדים על כוננית ספרים ליד שולחן הכתיבה שלו. "מה הטעם?" שאלתי, "והלא עברית אינך קורא!" השיב הסופר לאלתר: "הסמליות שבתרגום הזה מעניקה לו ערך מיוחד". בריאיון שניתן לאחר מות הסופר על ידי אחד מידידיו הקרובים, תופיק סאלח, במאי סרטים מצרי ידוע, הבהיר סאלח שהתרגומים ליצירות מחפוט' בישראל, והמחקרים שכתבו ישראלים על יצירתו, הסבו לו נחת מרובה וביססו את אהדתו לישראל.

שלושת הכרכים של הטרילוגיה הקהירית הופיעו לראשונה במצרים בשנים 1956-1957. זהו רומן קהירי מובהק, ואולי אפשר לומר: הרומן של קהיר בתזמננו

בה"א הידיעה. כפי שהעיר דבלין נקשרה לרומן הידוע של ג'יימס ג'ויס, יוליסס, כך נקשרה קהיר לשלושת הכרכים של מחפוט'. הוא נולד בעיר הזאת בשנת 1911, ומת בה בשנת 2006 בהיותו בן 95. ילדותו עברה עליו באחת משכונותיה העתיקות ביותר של קהיר. למעשה זהו האזור הראשון שנתקרא קהיר/אל-קאהרה על ידי מייסדי העיר, שליטי השושלת הפ'אטימית-שיעית, שכבשה את קהיר בשנת 969 למניין העמים. זהו האזור שבמרכזו עומד מסגד 'אל-אזהר', מעין אוניברסיטה אסלאמית, שאף היא נוסדה בידי הפולשים הפ'אטימים בשנה ההיא. שם שוכן גם הבזאר הגדול של קהיר, הקרוי 'ח'אן אל-ח'לילי'. בסמטותיה המצטלבות של השכונה הזאת שיחק הנער נגיב מחפוט', בן למשפחה ממעמד הביניים הנמוך. בהיות הילד נגיב עול ימים עקרה משפחתו לאזור "מודרני" יותר, עבאסייה. שם התגורר עד נישואיו לפני כ-50 שנה. לאחר מכן עבר להתגורר עם משפחתו שלו, עד יום מותו, על שפת הנילוס, בדירה הממוקמת בקומה התחתונה של בית דירות, בחפשו קרבה מרבית לנהר האדיר.

המפגש שנערך במתחם ביאליק בנובמבר 2007 נקרא 'קהיר אתמול, קהיר היום' ויוחד לציון מלאת 50 שנה להופעתה הראשונה של 'הטרילוגיה הקהירית' בגרסתה המלאה. זהו רומן משפחתי הכתוב על פי דגמי הטרילוגיות המשפחתיות של תומאס מאן הגרמני, גאלזוורת'י האנגלי ומרטינד-גאר הצרפתי. ביצירה שלושה דורות מבני משפחה אחת, היא משפחתו של סוחר מצליח בבזאר, שהכול מכנים אותו אל-סייד ("האדון"). בכרך הראשון האב הוא הגיבור המרכזי, בעל בעמיו, השולט ביד רמה בביתו ובמשפחתו, איש מכובד המקיים את מצוותיו בקפידה, לכאורה; אך בהסתר הוא איש לילה, גיבור תענוגות המאוהב במיטב הרקדניות זמרות שפעלו בקהיר בימי מלחמת העולם הראשונה, ושותה ויסקי לשוכרה עם רעיו מדי ערב.

אמינה, רעייתו, היא אישה יראת שמים ועקרת בית למופת, אישה חכמה ורבת תושייה, צופייה הליכות ביתה ומסורה לבעלה ולילדיה. בבית מתגוררים גם חמישה ילדיו של אל-סייד, אחד מנישואים קודמים וארבעה – שתי בנות ושני בנים – פרי בטנה של אמינה. כל הדמויות האלה מעוצבות לאורך היצירה בתחכום רב, כל אחת וצרור הנושאים שממלאים את חייה.

הכרך הראשון מסתיים בכך שפהמי, בנה בכורה של אמינה, סטודנט למשפטים, נהרג באש של החיילים הבריטיים ששלטו אז בעיר, בעת שצעד בהפגנה חגיגית שנועדה לקבל את פניו של סעד זג'ול, המנהיג הלאומי הגולה, בשובו מגלותו. בכך מסתיימים ימי השלווה של אמינה, ולמעשה של כל המשפחה.

גם אם הפוליטיקה ממלאת תפקיד חשוב בטרילוגיה של מחפוט', אין זה רומן פוליטי מפורש; לכל היותר ניתן לראות בו רומן היסטורי, המשחזר היסטוריה קרובה בזמן. המרד העממי המתואר בכרך זה, שבו נהרג פהמי, מסמל את המפנה שחל במצרים, שקבע את דמותה החדשה כדמוקרטיה שבירה בין שתי מלחמות העולם. רק עם בוא הפיכת 'הקצינים החופשיים' של 1952 באה תקופה זו לסיומה.

הכרך השני נקרא בגרסתו העברית 'כמאל'. הוא הכרך שבו יהפוך כמאל, צעיר בניה של אמינה, לנער מתבגר, תלמיד תיכון ואחר כך סטודנט לפילוסופיה. הסופר העניק לכמאל תכונות אחדות המזכירות את עלומיו שלו, אולם אין מדובר ביצירה אוטוביוגרפית. כמאל הוא דמות בעלת מזג אינטלקטואלי, אינטרוספקטיבי. עם התוודעותו לתורת דארווין הוא מתרחק ת"ק פרסה מאווירת הדתיות שמאפיינת את משפחתו. באותן השנים הוא מתאהב בצעירה קהירית ממוערבת, בת-שועים, אך יוצא מאהבתו וידיו על ראשו. בעקבות אכזבתו הרגשית נותר כמאל רווק מובהק. כמאל מייצג במפורש את ההתרחקות הגדולה של מעמד הביניים המצרי בין שתי מלחמות העולם ממושגי ימי הביניים, ואת קבלת המערב ותרבותו כבסיס לחיים ולהגות.

הכרך השלישי והאחרון של הטרילוגיה מציג לפנינו סוג חדש של צאצאים למשפחת אל-סייד. מדובר בבני דור שלישי, שנולדו לבנו הבכור ולשתי בנותיו של האדון בשנות ה-30. זהו דור פעלתני, חסר נחת, שאינו מאמין בחשיבות ההגות כשהיא לעצמה ומעדיף לפנות למעשים. אחד מנכדיו של אל-סייד הופך לקומוניסט, ואחיו – לפעיל בחוגי האסלאם הרדיקלי. היצירה הגדולה מסתיימת ביום שבו המשטרה מובילה את שני האחים, בשלהי מלחמת העולם השנייה, למאסר ולמשפט, כשאשתו של אחד מהם כורעת ללדת.

לנוכח יריעת ההיסטוריה החברתית והתרבותית הנפרסת בטרילוגיה של מחפוט', לא ייפלא שהיא זכתה ביוקרה רבה. ועדת פרס נובל ציינה אותה בהבלטה, בנמקה את מתן הפרס לסופר המצרי. קהיר-של-אתמול ביצירה זו, נפרסת לפני הקורא במלוא ססגוניותה ותהפוכותיה, אך גם קהיר-של-היום אינה חסרה באלף עמודי הספר. החברה המצרית, וליתר דיוק – החברה של קהיר, מתוארת מבפנים, ביכולת חזירה פסיכולוגית מופלאה; וגם אם קהיר גדלה והשתנתה לבלי הכר, כביכול, ב-50 השנים האחרונות, לעומת זו המתוארת בטרילוגיה, הרי שורשי החוויה האורבאנית של הטרילוגיה לא נעקרו כליל, ואשרינו שהיצירה כולה עומדת לרשותו של הקורא הישראלי.

גיליון החלומות של נגיב מחפוט' – לזכרו

שלמה אלון

הסופר המצרי הדגול, חתן פרס נובל לספרות, הלך לעולמו בשלהי חודש אוגוסט 2006, סמוך ליום הולדתו ה־95.

על ליצירותיו הרבות וייחודיותו בעולם הרוח המצרי הערבי והמוסלמי נכתב רבות, בגיליונותיו של ביטאוננו.

בשנותיו האחרונות כתב נגיב מחפוט' ופרסם סדרת חלומות, "חלומות תקופת ההחלמה" (أحلام فترة النقاهة).

שלושת החלומות האחרונים של מחפוט' פורסמו לראשונה ברבעון הספרותי DAAD – ضاد, בגיליונו החמישי אשר פורסם בקהיר בנובמבר 2006, זמן קצר לאחר מותו של הסופר: ضاد – مجلة فصلية أدبية متخصصة (يصدرها اتحاد كتاب مصر، العدد الخامس، الزمالك، القاهرة، جمهورية مصر العربية). הגיליון כולו, על 216 העמודים שבו הוקדש ליצירותיו של מחפוט', למחקרים על עבודתו ועל מחפוט' בעיני העולם הרחב. להלן הטכסט של שלושת החלומות של מחפוט' כפי שפורסמו בכתב־העת ضاد, ע"ע 8, 10, 12 (ראה ע"ע 20-22 בגיליון זה).

בנוסף לכך יש לי העונג להביא לקוראי ביטאוננו את רשימתו הספרותית של أحمد سعيد, ידידי הקרוב, סופר, מבקר ומורה לספרות וללשון הערבית בבית־ספר על־יסודי בקהיר. רשימתו עוסקת ב"פירוק" (تفكيك) ארבעה מחלומותיו של מחפוט', על־פי שיטת "האסכולה המפרקת" (المدرسة التفكيكية). הרשימה: "غَوَايَة أَلْسْتَر فِي أَحْلَامِ أَلنَّقَاهَة" עוסקת ב"פירוקם" של החלומות 118, 123, 109 ו־188 (ע"ע 142-146, בגיליון המתואר), המובאים כאן, להנאתכם (ראה ע"ע 23-27 בגיליון זה).

آخر الأحلام!

على الصفحات التالية تقدم «ضاد» آخر ما كتب أديبنا الراحل نجيب محفوظ، وهي ثلاثة «أحلام» كان قد كتبها ضمن سلسلة «أحلام فترة النقاهة» التي عكف عليها في سنواته الأخيرة، وكان محفوظ قد أعطى «الأحلام» الثلاثة لمحمد سلماوى كي يتم نشرها في العدد المقبل من «ضاد»، دون أن يعرف أن القدر لن يمهلها كتابة أحلام بعدها، وأن العدد المذكور من المجلة سيكون عددا خاصا عن نجيب محفوظ بمناسبة رحيله.

كذلك تقدم «ضاد» في المقابل واحداً من أوائل الأعمال الأدبية التي نشرت للأستاذ، وهي «أقصوصة مصرية» كما سماها تحمل عنوانه «حكمة الموت»، وقد نشرت في مجلة «الرواية» في عددها في ١٥ أغسطس عام ١٩٢٨، ثم طواها النسيان إلى أن بعث إلينا بها المهندس محمود الكردى ابن شقيقة الأديب الراحل.

«الحلم الأول»

رأيتنى فى مستشفى لإجراء بعض التحاليل وهناك علمت
أن مصطفى النحاس يرقد فى العنبر المجاور فذهبت إليه
وتأثرت لمنظره وقلت له سلامتك رفعة الباشا
فقال: إن المرض الذى أعانيه الثمرة الحتمية لنكران
الجميل.

فقلت له : عند الله لا يضيع أجر من أحسن عملا!

« الحلم الثانى »

رأيتنى فى مدينة غريبة جميلة المعمار وكلما دخلت بنسيونا
أجده يتكلم لغة غريبة حتى وصلت إلى بنسيون تديره امرأة
زنجية اللون جميلة التقاسيم والملامح، فقلت لها هنا يمكن أن
أقول ما أريد وأن أسمع ما يقال فقالت لى: وأيضا الحياة
هنا لا تقل فى رقيها عن أحسن البنسيونات الأخرى!

« الحلم الثالث »

رأيتنى سائرا فى الطريق فى الهزيع الأخير من الليل
فترامى إلى سمعى صوت جميل وهو يغنى :
زورنى كل سنة مرة !
فالتفت فرأيت شخصا ملتفا فى ملاء تغطيه من الرأس إلى
القدمين، فنظرت إليه باستطلاع شديد، فرفع الملاءة عن
نصفه الأعلى فإذا هو هيكل عظمى فتراجعت مذعورا ورجعت
وأنا أتلقت والصوت الجميل يطاردنى وهو يغنى:
زورونى كل سنة مرة!

غواية الستر في «أحلام فترة النقاهاة»

◆ أحمد سعيد ◆

منذ بدأ نجيب محفوظ
يكتب «أحلام فترة
النقاهاة» والاهتمام
يتزايد بها عربيا
ودوليا، فقد صدرت في
كتاب في فرنسا قبل أن تصدر
بالعربية وكتب فيها النقاد الكثير في
الداخل والخارج، مقدمين تحليلاتهم
المتباينة والمتعارضة. وهذه محاولة
لتحليل بعض هذه الأحلام من منظور
المدرسة التفكيكية، فما الحلم في علم
النفس إلا محاولة من العقل الباطن
لتضكيك الواقع وإعادة تركيبه وفق منطق
جديد.

تفكيك الحلم ١١٨ من أحلام فترة النقاها

من بين الأشياء «المحطة - الميدان - البشر»، حيث إمكانية التخفي تعجز أمام سحر الظهور، فلا مفر من أن يقع النظر على ساحر الكلمات ويلمح الرجل الذي تردد كلماته الألفوف في ميدان محطة الرمل، حيث لا نهائية الكلمات والمعنى، وإمبراطورية الرمز، محطة تقاطع، وفوضى الخطوط الرملية وأثر عصا عراف الكلمات، وقضائية الدلالات، تلك المحطة التي تحمل كل مدارس المعرفة «طيبة - أثينا - روما - الإسكندرية - الجمالية» هنا رمل المعرفة اللانهائي وامتدادها الدلالي، والزحام دال على تشظى المعرفة، وغياب المعنى، وفوضى الدلالة، فتختفى قراءة وفردية المعنى في زحمة الكلمات والأشياء ويلمح الرائي في ناحية ميدان الكلمات الرجل الذي تردد كلماته الألفوف مؤلف النص، حامل الكلمات، كاهن وساحر القبيلة، وأنه يحاور، ويجادل، يغير، ويبدل، ينسج خيوط الحكى والحكايا، ويغازل غانية الأسئلة والتساؤلات ويغازل غانية الوجود، غانية المعنى، مثيرة العنشة والشهوة واللهث وراء المجهول الوجودي في الكلمات والأشياء والمعاني والوجود والإنسانية.

هي إيزيس التي تخصب الكلمات، هي غانية لذة النص ودفء الإثارة العقلية ويهمس الحالم الرائي ويشفق على ابتلانه بغواية الكلمات والأشياء، فيأمر الرجل الذي تردد كلماته الألفوف بالستر، فليس كل ما يعرف يقال، والحقيقة امرأة، مرة، وأفة حارتنا النسيان فهي لا تحتمل غواية غانية الكلمات وفوضى التساؤلات وتخشى حرافيش المعاني، فالكتابة ابتلاء لكل ما هو مألوف وأليف ويقيني، يهمس في أنه بالستر لأن غواني الأسئلة تخاف حارتنا من غزلها فمن ابتلى بداء الكتابة فعليه بستر المعنى خوفاً من صليب

التابوهات ومصير الحلاج ولأنه الرجل الذي تردد كلماته الألفوف الذي يعرف سر الكلمات ويمتلك شفرات سحرها، ومفاتيح بوابات النوال، والدلالات والإشارات، والسياقات، فهو يعرف أن الستر قلب الغواية، والغموض وسحر اللفظ والمجاز أبو المعنى فيجيب نصحه هل ثمة ستر أقوى من ملابسها؟ فهل أقوى من ستر غواية اللغة بالحكى، الرواية، واللفظ يقصر عن المعنى، فهل ثمة ستر في ميدان محطة الرمل المزدهم بالبشر أقوى من ملابسها «كلماتها...»!

الشاهد والشيخ

تفكيك الحلم ١٢٢

الليبرالية والتنوير

يتجول الحالم - الرائي - الراوى في ميدان الأوبرا، يدخل مقهى الحرية الذي يجده خالياً من رواده عدا الشيخ مصطفى عبدالرازق يقرأ أوراقاً بين يديه، فيتقدم الراوى الحالم سعيداً بقاء الأستاذ الشيخ، لكن الأستاذ الشيخ يتجه في وجهه ويخبره أنه وجد اسمه بين شهود الإثبات فلم يدر الراوى الحالم ماذا يقول ولا كيف يعتذر؟!

نوال الحلم (ميدان الأوبرا - مقهى الحرية - الشيخ مصطفى عبدالرازق - أوراق الإثبات - الراوى) ودلالات الإشارات تثير التساؤلات، وي طرح لواعى النص - الحلم عالماً من المعاني والدلائل.

موقع الحالم/ الرائي / الراوى:

تنوع وضعية الحالم / الراوى عبر تشكيلات الحلم / النص فهو أحياناً يروى من الخارج كأحلام الدلالة السياسية والاجتماعية لبعض الأحداث والشخص، وتارة يشارك في جزء من الحدث داخل الحلم كأحلام المفارقة، والرمزية الشديدة، وأضواء الذات البعيدة، وأحياناً كثيرة يروى

● أرب موظفين هو الأدب الذي يتاح لوظف ما يرتبط عمره بحكم الوظيفة بمكان معين ومدينة معينة.

● لقد أتاحت لي الوظيفة التعرف على أنماط بشرية لا حصر لها، وهذه الأنماط شكّلت إلى حد ما عالى البشرى

● وليس كالحزن شيء يقتحم طيف النوى بلا دعوة. وأسس قال لي الفجر عند طلوعه إنه في الحظيفة لا اسم له

من أقوال نجيب محفوظ

بضمير التكمم ويكون أحد أبطال ذلك الحلم إذا كان الحلم يحمل الرغبة في الوصول إلى حقائق البنية المعرفية.

سيكولوجية، سيمولوجيا النص/ الحلم:

يفتح النص والحلم بالإشارة إلى «ميدان الأويرا» وهي إشارة دالة ورمزية واضحة للتحويل، فالأويرا هي رمز للتحديث، ودال على خطوات التحديث، وبناء الذات وتكوين بنية معرفية جديدة واصطناع خطاب تنويري تكون روايته لرموز الفن، فتنشأ الأويرا كخطوة على طريق التحديث، وحركة تقدمية تجديد العقل، والروح على الرغم من أنها وليدة عصر الحداثة الأوربي، فهل تكون الأويرا بنت البرجوازية ميدانا عننا؟!.

«دلالة مفهوية الحرية الخالي المفارقة»

وشغرة مفهوية الحرية الخالي تدل على حضور معانٍ كثيرة، فالأثر الذي يشير إليه المفهومي حيث الوضعية الاجتماعية للمفهوم في بنية المجتمع المصري، كمكان للاجتماع والتداول والمناقشة في مختلف الموضوعات الشخصية الاجتماعية، الاقتصادية، السياسية، الدينية، بل والتأمل ومرور وقت الفراغ، فهي تحمل في لاوعي المجتمع تقاطع المعاني من البرلمانية الشعبية إلى المفضضة الذاتية والتأمل في كل شيء. ودال الحرية يشير إلى المعنى الحاضر من الدلالة على الحداثة، والديمقراطية، الليبرالية الاجتماعية والسياسية، والتنوير، والمجتمع المدني، وتداول السلطة، والشفافية، وحرية التعبير، والاعتقاد، وحرية الصحافة، فمفهوم الحرية مزحم بإليات الحداثة، وأشكال التحديث. لكن مفهومي الحرية «قيم الحداثة»، يخلو من رواده التنويريين الأحرار، والراوي العالم حين نخل مفهومي الحرية (المجتمع، الوعي، التاريخ، الثقافي) وجده خاليا من رواده التنوير والعقل

الواعي للمجتمع المصري، فالخلو يحمل تشكك اثر «نجيب محفوظ» في تاريخية التنوير، والليبرالية، ويخلو مفهومي الحرية من أي أثر لرواده التنويريين في أحداث وتشكك الحداثة، وصنع التحديث، خلو المفهومي (المجتمع - التاريخ من أرضية ثقافية واجتماعية، وتراكم للتقدم، وغياب الروح في المفهومي - مجتمع لا يراكم معرفته، ولا يستقرأ خبراته، لا يستنبط من تجاربه ولم تنشأ مادية تاريخية يستطيع المجتمع أن يراهن بها على حداثته، فتصبح الحرية والليبرالية سر - ويخلو المجتمع من رواده الأحرار، وأثرهم رغم المحاولات التي كتمها كانت تحترق في بحر، وصراخهم الذي كتمه في صحراء جرداء، فلا يتردد غير صدى أنفسهم.

«الشاهد والشيخ»

وتأتي دلالة الاستثناء من الغياب بالحضور لتسج مصطفى عبدالرازق رغم خلو المفهومي من الرواد، ولا مراديه بالتحويل، فالشيخ رمز ليبرالي من رموز التنوير. واحد الأساتذة المؤثرين في وعي الراوي، فلماذا يقي الشيخ في المفهومي الخالي من الرواد، ويجلس وحيدا يقرأ لورثا؟! الشيخ هو الوحيد الباقى في مخيلة النص، وروية الثقافة، فاستأذ اللسفة حاضر نون بقية الرواد لأنه يمرر مجتمعا وعمصرا حمل تنويره مشايخ، فحضوره نحس لصيرورة الثقافة التي يمثلها مفهومي الحرية «المجتمع» ورواد الغائبين «البنية المعرفية» والتنوير، والليبرالية التي حاولت التوفيق بين أصالة الذات وحداثة العصر، فيكون حضوره تعبيراً عن مآزق الحداثة «خلو المفهومي الجدلي لتفسير المواجهة بين الرأسي، والشيخ، بين التلميذ والأساتذ، وبعده حميمية اللقاء وبهجة التلميذ، لكن الأستاذ يتجهم في وجهه لأن التلميذ اسمه بين شهود الإثبات مدون في الأوزق اسمه

فهل تكون رمزية الأوراق هي روايات الحالم؟ وتكون هي شاهد الإثبات على ما كان، على اعتبار أن التلميذ - الحالم - الراوى هو شاهد على الذى تكون أثناء رحلته من ميدان الأوبرا «بداية التحديث» إلى مقهى الحرية «المجتمع المدنى» الحالى وتكون الثلاثية، وأولاد حارتنا، والمرابا، ثرثرة فوق النيل هي أوراق الإثبات التى قرأ الأستاذ اسم التلميذ فيها بين شهود الإثبات، ويصبح الشيخ الأستاذ أيضا متهما بحضوره الجدلى فى المقهى الخالى من الليبرالية والليبرالين؟ ولم ينف الراوى التلميذ - الحالم «نجيب محفوظ» شهادة إثباته على الشيخ وكيف يقول، ويعتذر عن وقائع، أحداث، وثقافة عاشها، وعاشها، ولم تنتج فى النهاية حرية أو روادا، كيف يعتذر عن مجتمع، وذهنية، وثقافية، لم يستفيدوا من ريادة الشيخ؟ وشهادة الرأى والشاهد فى النص هو ضمير المجتمع، والشيخ هو واقع المجتمع الذى كانت فيه الليبرالية وهما، والليبراليون سرايا..

فماذا نقول.. وكيف نعتذر!؟..

تفكيك الحلم ١٠٩ - خيانة الوصايا

يتلاعب الرأى الحالم - نجيب محفوظ - ويربكنا برؤياه، حيث هو الحاضر الغائب، ونحن القراء الغائبون، الحاضرون وفق منطق ولعب الحالم، وعالمه الذى يكسر توقعك ويطيح عبر الدال، والمدلول والمعنى وحكيه بكل قواميس المعرفة والحقيقة، فيقوم الحلم بتفكيك دلالات وآليات لاوعى الحالم فتبتتهج بمكاشفات اللاوعى المحفوظى.

يُشرف الحلم المحفوظى ويبين عن مُعلم يعلم الموسيقى والألحان، والجملة الاسمية الاستهلالية تضعك فى مركز الحدث، وتشرك فى الحلم، فالحقيقة بنت التصور واسمية العبارة تطيك الثبات والاستمرار، ثبات الدال، واستمرار

الدلالة، إنه معلم حامل للعلم، والتعليم والمعرفة، وهو المعلم، والعالم، والعارف، والشيخ، هو المعلم الذى يملك وسائل المعرفة، وعلوم المعارف، وأسرار الحقيقة، ورب وخالق الأسماء كلها لأنه يعلم (يرشد، يوحى، يرسل) الموسيقى والألحان، فتلك العلوم هي معانى الحالم الموجودة، موسيقى الحياة، الأحياء موسيقى الإنسان، والإنسانية، والألحان والكشف والاتحاد والطول، وألحان العاشقين وفتوحات الربانيين، هو المعلم الذى يلقن آدم (هذا تلميذى) يعطيه وسائل الحياة ولا يغوى بالأكل من الشجرة، يعلمه الأسماء كلها، ويفخر (هذا تلميذى) بعد أن علمه وأعطاه وسائل الكشف، فيصير هو موسى الكليم، الباحث عن الرجل الصالح ليكشف له حقائق التناقض، ويزيل عن لوقا، وسمعان، ويطرس، لطلجة الإيمان، ويأتى بـ «نون كيشوت» ليصطحب عوليس باحثين عن درب اليقين، ويعودا بروح الموسيقى والألحان الإنسانية، وبعد أن تلقى التلميذ علوم الموسيقى والألحان بعد أن أصبح عارفا وأكل من شجرة المعرفة، وسمى الأسماء وتبينت له حقائق التناقض، وأمسك بالألواح المحفوظة وعابنها (يثرى بالموسيقى والألحان، وأدمن المخدرات) فعصى آدم ربه فغوى، وبعد أن أصبح عارفا مثله، وتجلى له اليقين عن جبل الحياة، وبعد أن تجاوز سفر التكوين ليكتب سفر الخروج، ويبيع المريد شيخه بدرامه من فضة، وينكر شيخه الأكبر ومعلمه فوق الصليب ويخون الوصايا ويكسر الألواح ويخرق التاموس الأزلى للمعلم، وينسى المريد العهد، ويصبح المعلم، الشيخ، صاحب العهدين، الأب العارف فى الظل (يبقى منسيا) ومحجوبا بحجب المعارف، ويكتفى ويترك عمله الجميل الشاق (الموسيقى والألحان) ويندم على مريده المتمرد وهرطقة سقراط، فيشتغل

المعلم، الشيخ، العارف، الخالق، مرشد الحقيقة، ومالك اليقين (بتدريس التاريخ) وتدرّيس علم الآثار لأنه انتهى وانقضى زمن الشفاهية، وعصور التلقي، والتلقين، وتبدد سراب الإيحاء وتطور الوعي وعاد كيشوت بحقائق وأهامه.

وعاد عوليس بعد أن تحطمت سفنه، ليعيش فوق شواطئ التاريخ، الذكريات، وعلوم الآثار، لتصبح الكتابية، والمكتوب هو الثابت الواعي ويصبح المعلم، الشيخ من يعلم الموسيقى، والألحان، ويفخر بتلميذه المتمرد، هو المشغول بتدريس التاريخ (وعى الإنسانية) وعلوم الآثار (فلسفة وجدل الواقع) ويعد أن كف التلميذ عن التعلم (مغامرة العقل الإنسانى) والعلم (البحث عن الحقيقة) وتساوى المعلم، والتلميذ فوق صليب الحقائق والحياة، وتصبح الآثار هي ملاذ المعلم والتلميذ (الإنسان) وضاع صوت التلميذ وتلف بعد أن أصبحت فوضى المعرفة، وفساد اليقين، وفلسفة اللابيقين، وتشظى الدلالات، هي الواقع الجدلى، ولذلك حين يجتمع المعلم والتلميذ، وحين يلتقى العارف بذاته صاحب الموسيقى والألحان، مدرس الآثار بالتلميذ الضال، والسامرئ التائه، خائن الوصايا، الضائع فى الزمن المفقود، فلا يعرفه الشيخ؛ لأن الشيخ والمعلم بدنته سحب التغيير والتطور، ولأن التلميذ أنكره على الصليب وصرخ فى وجه معرفته «لماذا تركتني؟» فخان وصاياه بامتيان وتصبح المعرفة لا معرفة، فلا يتعرفان لأن الرائد، والمريد كليهما دخل أتون الصيرورة (وحدث أن جمعنا حفل ساهر، فلا هو عرفنى ولا أنا عرفته، وأخذت أتسأل مع كثيرين عن تدهورنا وما جرى لنا» أهـ

تفكيك الحلم ١٨٨

أكروبول أولاد حارتنا الغنائى

يسرد الحالم نجيب محفوظ، وبشكل وضعيات الحارة

الغنائية، والتاريخ السماعى لتلك الحارة الثرية بتراث هائل من تاريخ الطرب والمعرفة الصوتية والسماعية، حيث يسير فى معية الشيخ زكريا أحمد ليكشف عن البيئة الأصلية للجنود الغنائية، وأهل الفن الخارجين من عبادة المشايخ، فهم أهل التلاوة وأصحاب المقامات الموسيقية، وسادة القراءات فأنموا أن من «لم يتغن فليس منا» هكذا يقود الشيخ زكريا الرولى إلى أعلام السماع وإلى الهضبة الغنائية «مصر - قيم الجمال» تتصدرها كوكب الشرق، سيدة الحضور، وامرأة الحضور الغنائى، ملكة الأداء والتنوع، بنت التواشيح والمقامات، وحلقات الذكر، والمدائح النبوية وصاحبة النوق البلاغى «أم كلثوم» تتوسط الحضرة وتقود الذاكرين وعلى سحر حضرتها الذكية يتوافد أولياء الجمال وأهل المعرفة السماعية: الحامولى، وعثمان، والمينلاوى، وعبدالحى حلمى، والشيخ الأكبر والقطب الكبير، سيد درويش، ويحضر محمد عبدالوهاب ليكمل العهد، ويستكمل النوتة الموسيقية مجدد فقه السماع والأقنوم الثالث لثالوث الغناء: أم كلثوم، سيد درويش، عبدالوهاب. ولا يخلو الأكرويل من نساء الغناء المصرى، فتحضر منيرة المهديّة وفتحية أحمد، وليلى مراد، وحين يكمل أهل الحضرة، وتكمل مواقف الطرب، تردد كوكب الشرق: سمعت صوتا هاتفا فى السحر فلا يصح السماع إلا فى السحر وتجاوبها منيرة المهديّة حين يستشعر الحاضرون القلق، ويرد عليها الشيخ الأكبر بوجود الزيارة كل سنة، والتحذير من هجر هضبة الجمال ويختتم الشيخ زكريا فى توسل جميل عشرة الماضى الجميل، فهؤلاء هم الماضى الذى يجب ألا يمضى، ويتى الحالم والرولى نجيب محفوظ ليطلو الفاتحة على كل هذا التاريخ العائش فينا، فهؤلاء هم قادة الغناء وسادة المقامات، وأولياء الجمال، فكيف لا يسود القلق بيننا؟!

חיים בלנק 1926-1984 –

זיכרונות*

ששון סומך

מכל המלומדים שלמדתי במחיצתם, בארץ ובחו"ל, לא היה כחיים בלנק אדם שהערצתי כל כך. לרבים ממוריי (ובהם מורים דגולים בהחלט) אני חב תודה וחש אהבה, אבל דמותו של חיים, שנפטר בדמי ימיו, עדיין ממלאת אותי תחושה, שזכיתי לפגוש גאון אמיתי ולקיים אתו יחסי ידידות במשך שנים.

בשנת 1961, לאחר תום לימודיי באוניברסיטת תל אביב, עברתי ללמוד באוניברסיטה העברית בירושלים התמחותי הייתה בלשון העברית, ובלנק לימד אז בירושלים בחוג לבלשנות כללית. הוא היה בלשן שכבר אז, בהיותו בן 35 שנה לערך, קנה לעצמו שם עולמי בחקר הדיאלקטים הערביים. נרשמתי, מרצוני החופשי, ובלי הכוונתו של יועץ כלשהו, ללמוד בשני הקורסים שלימד באותה השנה, ובמשך השנתיים שלמדתי בירושלים לא ויתרתי ולו על אחד משיעוריו, גם אם לא היו שיעורים אלה במסגרת לימודי החובה שלי.

בלנק גדל כאמריקני, וחרף העברית העשירה שהייתה שגורה בפיו ניתן היה לשמוע משהו מהמבטא האמריקני בדיבורו העברי (והערבי). בלנק הוא יליד רומניה,

* המאמר הוא פרק מספר זיכרונותיו השני של פרופסור ששון סומך, העומד לראות אור בהוצאת 'הקיבוץ המאוחד'. שם הספר 'ימים הזויים: פרקי חיים 1951-2000', והוא מעין המשך לספר הזיכרונות הראשון 'בגדאד, אתמול', שהופיע בשנת 2004.

שעבר בילדותו להתגורר עם משפחתו בצרפת, ובהיותו נער עברו כולם לארה"ב, שם הוא רכש את תשתית חינוכו וחש כאמריקני לכל דבר. כמה וכמה שפות ליוו אותו, באורח שורשי, מילדותו: יידיש, עברית, צרפתית ואנגלית, ואולי גם רוסית.

מה שמשך אותי אל האיש הזה, מרגע שהכרתיו, היה בראש ובראשונה אישיותו המיוחדת, הקורנת ידידות וחום, וכן הסקרנות האדירה שהייתה ניכרת כמעט בכל משפט שאמר, בבחינת "אדם אנוכי, וכל מה שנוגע לאדם מעניין אותי", כפי שאומר הביטוי הלטיני. עם זאת, חיים, בעל החיוך המלבב, יכול היה להיות, לעתים, בוטה וחסר סבלנות כשבן-שיחו דיבר בעלמא על נושאים הנוגעים ללשון; והלוא רבים מאתנו אוהבים "להתפלסף" בענייני לשון, ולהצביע על אטימולוגיות משוערות וחסרות בסיס לעתים קרובות. אלה הם הנושאים שהבעירו לפעמים את חמתו של חיים, והוא היה נוזף בבן-שיחו בחדות מפתיעה.

ועדיין לא סיפרתי שחיים בלנק היה אדם עיוור – לא מלידה, אלא עקב תאונה, בעת מלחמה. ומעשה שהיה כך היה: חיים היה קצין צעיר בצבא ארה"ב, ובשל שליטתו בלשונות רבות נשלח לאירופה, כקצין קישור במפקדה הצרפתית באוסטריה הכבושה. זמן לא רב לאחר תום המלחמה חזר לארה"ב, להמשיך את לימודיו באוניברסיטת הארוורד, לימודים שנפסקו עקב גיוסו. עם פרוץ המלחמה בארץ, בשנת 1948, התנדב הבלשן הצעיר במסגרת 'מח"ל', והגיע ארצה להשתתף במלחמה שחרצה את גורל הארץ. עם בואו לארץ נשלח להילחם עם חטיבת 'הראל' במבואות ירושלים, שם נפצע והתעוור. חיים נשלח לארה"ב לטיפול ולהכשרה לחיי עיוור, ובשובו לישראל נחוש היה להכות בה שורשים. הוא נרשם לאוניברסיטה העברית, והחל להתמחות בחקר הלשון הערבית החיה, בהדרכתם של מלומדים ירושלמים דגולים כגויטיין ופולוצקי. בהיותו בהארוורד, סיים את לימודיו לתואר הראשון בהדרכת אחד מגדולי הבלשנים של דורנו, רומאן יאקובסון, והגיש עבודת מחקר על השפעות הלשונות הסלאביות על היידיש. תוך שלוש שנים או פחות סיים בלנק את עבודת הדוקטוראט שלו, שעניינה העיקרי הדיאלקט שבפי הדרוזים בצפון הארץ. מחקר זה פורסם בירושלים בשנת 1953, בשם 'עיונים בערבית הצפון-פלסטינית' (באנגלית). שנה לאחר מכן נשא חיים צעירה שהכיר בארה"ב, ג'ודי, ומאז התגורר הזוג בירושלים, ושם נולדו להם בת ושני בנים. זמן קצר לאחר נישואיו, בשנת 1955 כנראה, הזדמן לי להיפגש אתו באקראי, ואפילו לערוך ביקור חטוף בדירתו הירושלמית בחברת ידיד משותף, אברהם חייט ז"ל. גם אם רחוק

הייתי בימים ההם מחקר הערבית ולהגיה, נחרת ביקור זה בתודעתי כחוויה גדולה, שבעקבותיה נקשרתי מאוד אל האיש למשך שנים רבות.

בשנת 1958 חזר חיים להארוורד, מכללתו הראשונה, בעקבות מענק מחקר שקיבל מהאוניברסיטה. שם הוא עסק בחקר המצב הלשוני ששרר בבגדאד, בירת עיראק. עקב שהות זו פרסם (בהוצאת אוניברסיטת הארוורד) את הידוע במחקריו – 'דיאלקטים קהילתיים בבגדאד' – שבו פתר שורה של תהיות בקשר לדיאלקטים של בירת עיראק. לנושא זה אשוב בהמשך.

בלנק שימש כפרופסור באוניברסיטה העברית מאז תחילת שנות ה־50, עד שלקה, בראשית שנות ה־80, במחלה קשה שבעטיה נפטר. בהמשך חייו האקדמיים לא חדל לרגע להתעניין בשאלות בלשניות הנוגעות לערבית ולבלשנות הכללית. בעשור האחרון לפעילותו המחקרית התמודד במיוחד בדיאלקטים של מצרים. הוא חקר, בהצלחה מרובה, שורה של שאלות היסטוריות סבוכות, שעד אז לא הייתה עליהן תשובה מדעית. יש לציין שעבודת שדה בלשנית (שהיא בהחלט הבסיס של חקר הלהגים), מצריכה מגע הדוק עם השטח הנחקר ועם דוברי הלשונות הנחקרות, המשמשים כ"אינפורמנטים", כלומר: עדים אותנטיים חיים ללשונם הדבורה. לגבי בלנק, המשימה הייתה אפשרית (גם אם לא פשוטה כלל) במקרה של העדה הדרוזית בארץ; אבל חקר לשונות עיראק ומצרים הציג שורה של תביעות שבלנק לא יכול היה לעמוד בהן. במקרה של בגדאד, הייתה דרושה לא רק שהות בבירה העיראקית, דבר שלא היה אפשרי כלל (וגם היום איננו!), אלא גם הקשבה ל"עדים" ותעתיק מדויק של מה ששפתותיהם פולטות. יתר על כן, בבגדאד היו שלושה דיאלקטים שונים זה מזה בפיהן של שלוש עדות דתיות: מוסלמים, יהודים ונוצרים. את רוב העדים הלשוניים שלו ללהגי המוסלמים והנוצרים פגש בארה"ב, בעת שהותו בהארוורד באמצע שנות ה־50, את העדים היהודיים מצא, ביתר קלות, בישראל, שאליה הגיעו שנים אחדות קודם לכן. חרף כל הקשיים האלה הוציא בלנק מתחת ידיו מחקר למופת, שהפך על פניהן כמה מהדעות המקובלות בחקר הדיאלקטים.

בשנים שבהן למדתי בשיעוריו של בלנק, הייתי פוגש אותו בקמפוס הישן של האוניברסיטה העברית בגבעת רם, ולימים גם בביתו שבטלביה. הוא היה צועד בעקבות כלב הנחיה שלו (שמו היה 'אבו אל־עז', ככל שאני זוכר). אם הושטת יד

כדי לעזור לו לצעוד אל מחוץ חפצו, היה מתנער מאחיזת ידך בנחרצות, כמי שיוצא לגונן על הכבוד המקצועי של הכלב הנפלא. בכיתה היה מנסה לרשום דוגמאות לשוניות בגיר על הלוח. במקרים שהיה רושם מילים זו על גבי זו, לא היה מעודד את תלמידיו לגשת ללוח ולתקן את המעוות. תחושת העצמאות וגאוות ההתגברות על המום (אולי מוטב לומר: חדוות ההתגברות) נטועה הייתה עמוק בתודעתו.

עם שובי מלימודי באנגליה ב'1969, התחדשה ידידותנו, וביתר שאת. הייתי עולה לירושלים מדי פעם כדי לבקר אותו ואת רעייתו בביתם; פעם או פעמיים הוא טרח ונסע לתל אביב כדי לבקר אותי ואת רעייתי בביתי שברמת אביב (פעם הגיע לטקס באוניברסיטת תל אביב, שבו הוענקה לי הקתדרה לספרות הערבית, ולא עזר לי הטעוון שהאירוע אינו חשוב עד כדי כך שהוא יטריח את עצמו ויגיע למקום). שמחה גדולה גרם לי חיים כשהזמין אותי להרצות במסגרת קורס שקיים בנושא הלהגים של מצרים, על עבודת הדוקטוראט שכתבתי באוניברסיטת אוקספורד, על יצירתו של הסופר המצרי נגיב מחפוט'. השתדלתי להתרכז ביסודות ה"מצריים" שבסגנונו של הסופר, אבל חיים המשיך, לאחר תום הרצאתי, לדבר אתי, לא על האספקטים הלשוניים (שהיו, אכן, נושא משני בחשיבותם בדוקטוראט), אלא דווקא על יצירתו של הסופר המצרי ועל אומנות המספר, שסביבה נסב עיקר עבודתי. הופתעתי לגלות שהוא מקפיד לעקוב אחר המתרחש בספרות הערבית. אומנם הוא העסיק קריינים מצוינים ואסיסטנטים מוכשרים שעליהם יכול היה לסמוך, ובהם נעזר בקריאת החומר הכתוב. ואף על פי כן, היקף הקריאה והמעקב שלו היו מדהימים. הוא היה קורא בקביעות בשלוש שפות אירופיות (אנגלית, צרפתית ורוסית) ובשתי שפות שמיות (עברית וערבית, ואולי גם ארמית) בלי לאות, ולעתים אפילו בקצב שקשה למצוא דוגמתו אצל עמיתיו הרואים בעצמם את מה שהם קוראים. זכור לי מקרה שבו נתתי לו תדפיס של מאמר שפרסמתי בכתב עת אקדמי בחו"ל. בו ביום, קצת לפני שעת הצות, טלפן אליי חיים והשמיע הערה הנוגעת לתוכנה של הערת שוליים שהתחבאה בתחתית אחד העמודים. שאלתי אותו איך הצליח לקרוא את המאמר במהירות כזאת, אך כדרכו הפגין ביטחון עצמי ושאל אם יש לי שאלה חשובה יותר מזו ששאלתי.

שנתיים או שלוש לפני מותו חלה החמרה במצבו הבריאותי (הוא סבל מטרשת עורקים), והוא נאלץ לפרוש מהוראה פעילה באוניברסיטה; אך לא הרפה מעיסוקו בחקר הדיאלקטיקה הערביים. כמה ממאמריו החשובים ביותר הופיעו בשנותיו

האחרונות. זכור לי באיזו שמחה הוא פתח בנוכחותי חבילת דואר שהכילה תדפיסים ממאמרו שעסק בהיסטוריה של הדיאלקט הקהירי, ושהופיע בבירות דווקא, במסגרת ספר מחקרים שהוצא על ידי אוניברסיטת יוסף הקדוש בבירת לבנון, לכבודו של הבלשן אנרי פלייש. המאמר הופיע, לכאורה, בשנת 1973, אך למעשה הגיעו תדפיסיו לירושלים כעבור שבע או שמונה שנים.

כשנה לפני מותו אירע מקרה מעציב, שבעקבותיו איבד בלנק את שארית העצמאות שלו. כלבו מת פתאום, בעקבות אכילת רעל שהעירייה פיזרה בעיר, וכך ניטלה ממנו היכולת לצאת מביתו בכוחות עצמו, ולהסתובב כאוות נפשו בעירו האהובה. והלוא להטריח את בני משפחתו או את ידידיו לא רצה בשום פנים ואופן. בשל בריאותו המעורערת נמנע ממנו לנסוע לארה"ב ולהתאמן עם כלב חדש, וכך השתבשו מערכות חייו. בחודשים אלה חלה, כאמור, הרעה קשה במצב בריאותו הכללית, ובחודשיו האחרונים היה רתוק למיטתו וכמעט נבצר ממנו להרים את ראשו מעל לכרית. בחודשים קשים אלה זכיתי אני בנתח רציני מזמנו של מורי חיים בלנק: נהגנו לשוחח בטלפון, כמעט יום יום, שיחות ארוכות וממושכות שלעתים נמשכו עד לשעות הקטנות של הלילה. בשיחות אלה מוכן היה לדבר גם על עצמו ועל השנים שבהן היה צעיר וחד-עיניים. ימים אחדים לפני מותו חזרתי מסיור בכמה אוניברסיטאות בארה"ב. עם שובי ארצה קפצתי לירושלים לבקר, וסיפרתי לו על מקומות שבהם הייתי ועל ידידים משותפים שפגשתי. לפתע חיים הרים, במאמץ כביר, את ראשו שהיה מונח על הכרית ואמר לי: "בעוד שלושה חודשים יוטב לי, ואסע למקומות האלה, ואפגוש את החברים שפגשתי". דמעה זלגה מעיניי למשמע דברים אלה, שידעתי כי לעולם לא יתקיימו, וטוב שחיים לא יכול היה לראות את דמעותי. כעבור שלושה או ארבעה ימים פתחתי את עיתון הבוקר וראיתי את המודעה על מותו של פרופסור חיים בלנק.

*

נשוב עתה לספרו על הדיאלקטים הקהילתיים של בגדאד. בספר זה יצא בלנק לחקור תופעה לשונית שאינה קיימת במקומות רבים, אם בכלל מחוץ לבגדאד: עובדת קיומן, זו בצד זו, של שלוש עדות דתיות (מוסלמים, נוצרים ויהודים), שלכל אחת מהן דיאלקט משלה. בדרך כלל כשמתקיימות לשונות שונות באתר גיאוגרפי אחד, הרי עדות היא שאחת מהקבוצות הלשוניות הגיעה למקום לפני זמן לא רב

ומצאה שם קהילה מבוססת (שהיא, על פי רוב, קהילת הרוב). מכאן יש להניח שזהו מצב זמני, וכשקהילת המהגרים החדשים תתבסס במקום, היא תאמץ את לשון הרוב הוותיק ולא ייוותרו מלשונה המקורית אלא שרידים והדים. המצב בבגדאד היה שונה, לכאורה. כל אחת משלוש העדות של העיר נמצאה בעיר זמן רב, אבל אין עדות להתקרבות בין דיבורן של העדות השונות. זאת, ועוד: בעוד הלהג היהודי והלהג הנוצרי מראים קרבה זה לזה (בלנק קרא להם 'טיפוס qeltu'), הרי הם שונים בתכלית השוני מהדיאלקט של הרוב המוסלמי (בלנק קרא לו 'טיפוס gelet'). מהמחקר המעמיק שערך בקרב דוברי הלהגים השונים, וכן מתעתיקים ומציטוטים שרשמו נוסעים ומחברים שונים בספרים, ובהם ציטטו רצפים לשוניים דיאלקטיים שהיו קיימים לפני מאה-מאתיים שנה, הסיק בלנק את העובדות הבאות: הדיאלקט שבפי יהודי בגדאד מייצג את הדיאלקט המקורי שמרבית תושבי בגדאד (בלי הבדל עדות) השתמשו בו (כמובן, בלשונם של היהודים באשר הם אנו מוצאים יסודות נוספים, הלקוחים מהעברית והארמית). והנה, במשך מאתיים השנים האחרונות עלו מהדרום גלים גלים של דוברי הדיאלקט הבדואי (שהוא מטיפוס 'gelet'), ובמהלך השנים השתנתה הלשון שבפי הרוב המוסלמי. אבל איך קרה שנשתמרו הדיאלקטים של היהודים ושל הנוצרים? התשובה פשוטה: מאחר שהבדואים שהתיישבו בבגדאד וסביבה היו מוסלמים, הרי השפעתם בתחום הלשון לא עברה אל קהילות המיעוט, שחיו ברובן באזורים משלהן, ובניהן מעולם לא באו בברית הנישואין עם המהגרים המוסלמיים. כך פתר בלנק את החידה שהפליאה את חוקרי הדיאלקטים מאז ומעולם, וסיפק דגם מחקרי, המשלב את היסוד הגיאוגרפי עם היסוד הטמפוראלי-זמני בחקר הלשון החיה (ידידי הסופר סמיר נקאש, ישראלי יליד בגדאד שכתב ערבית, ביסס כמה מסיפוריו המופלאים על ניצול המתח הביך-להגי בשירות אומנות הסיפור).

בלנק עשה נפלאות בחקר הלשון הערבית, ועסק בין השאר בחקר תופעות להגיות כלל-ערביות שלא נחקרו עד ימיו (למשל צורת 'הזוגי המדומה', הקיימת בדיאלקטים ערביים למיניהם), וכן בחקר תורת הדקדוק הערבי הקלאסי, זה של ימי הביניים, ובקשר שלו לדיאלקטים הקיימים היום. וגם מן הלשון העברית לא הניח ידיו: זמן לא רב לאחר שהקים לו בית בירושלים, הזמין אותו ידידו המשורר ט' כרמי (גם הוא, ארץ מוצאו ארה"ב), שהיה מעורכי השבועון הספרותי 'משא' וממייסדיו, לכתוב טור לשוני בשבועון. בלנק השיב בחיוב להזמנה, ובמשך כשלוש שנים (בין 1954-1955) פרסם מדור לשוני שעליו חתם בשם ח' קבלן ("בלנק")

בשיכול אותיות). מאמריו אלה חוללו סערה, ועוררו קולות מחאה בקרב הלשונאים הישראליים שעסקו בהוראת העברית ובדקדוקה. דעותיו החופשיות, הבלשניות במובהק, של בלנק, הסבו להם הלם ורוגזה, שכן בלנק הביא לארץ את ההשקפה ש"שגיאות" לשוניות הנוצרות בפי דוברי לשון ילידיים אינן בהכרח שגיאות, וייתכן מאוד שבמשך הזמן יהפכו למקובלות ואפילו "תקניות" (והלוא בכל לשון קיימים יסודות שבתחילה נחשבו לשגיאות). דעות אלה כבר היו מקובלות בחוגי הבלשנות בעולם הגדול, אולם בארץ שלטה שיטת "אל תאמר א'/אמור ב'" אפילו במדורים הלשוניים שהופיעו בעיתונים העבריים בעשורים הראשונים לקיום המדינה.

בלנק לא נבחר מעולם כחבר באקדמיה ללשון העברית, גם כשהישגיו הבלשניים הביאו כבוד רב לישראל, וגם כאשר דעותיו על הלשון הישראלית, שהיו חדשניות בשנות ה-50, התקבלו על דעת רבים וגם טובים. ייתכן שהסיבה שמנעה את בחירתו היא, שעיסוקו המקצועי אינו נכלל, מבחינה אקדמית, בקטגוריה של 'יהדות' אלא בזו של הבלשנות הכללית, וחבל.

منجم الثلج

المؤلف : أهرون أيلفلد

مقدمة

ولد الكاتب الإسرائيلي أهرون أيلفلد في عام ١٩٣٢ في بوكوفينا. ابان الحرب العالمية الثانية، ومع بدء الاحتلال النازي لتلك المنطقة، أبعده عن والده وتنقل من قرية إلى أخرى في أوكرانيا، فتمكن من النجاة من النازيين. في عام ١٩٤٦ هاجر إلى البلاد. نشرت اول قصة له عام ١٩٥٩. بعد ذلك اصدر العديد من الكتب يتناول معظمها موضوع الكارثة التي حلت بيهود اوربا ابان الحرب العالمية الثانية. من بين كتبه: "دخان" (١٩٦٢)، "الجلد والقميص" (١٩٧١)، "مقالات بصيغة المفرد" (١٩٧٩)، "عهد العجائب" (١٩٧٩)، "كيتة النور" (١٩٨٠)، "القميص والخطوط" (١٩٨٤)، "في موسم واحد" (١٩٨٥).

حاز الكاتب الكبير أهرون أيلفلد على جائزة اسرائيل عام ١٩٨٢. ترجمت معظم ابداعاته الى لغات اجنبية عديدة، وحصل على جوائز اخرى عديدة. كتابه "منجم الثلج" يتناول هو ايضا موضوع الكارثة. اهدى أيلفلد هذا الكتاب الى روح والده الذي ذهب ضحية النازية في اثناء اشتراكه في بناء جسر على نهر "البوج"، مع الكثيرين من المعتقلين اليهود الذين اجبروا على الأعمال الشاقة في ظروف من التعذيب والتجويع. بناء الجسر هو محور قصة "منجم الثلج".

منجم الثلج

الفصل الأول من رواية تحمل هذا العنوان

اصدار دار " كتير " للنشر ١٩٩٧

نحن هنا شهرين ونصف وهذا هو الأزل. كل يوم يُحسب ببطء بالدقائق والثواني، ولكن حتى فترات الوقت الصغيرة هذه لا تمر من تلقاء نفسها. لقد كف الوقت عن السير وينضح في ذاتك وينساب فيها ببطئا. فالساعة الواحدة مليئة زاخرة وكأنها سنة حياة.

في السادس من مايو ١٩٤٣ جلبونا الى هذا المعسكر، وأطلق علينا منذ ذلك الحين " وحدة السقائف ". اذ تجري اقامة جسر واسع الاطراف على نهر بوج ونحن ننقل على ظهورنا هذه السقائف لبنائه. طول كل سقيفة سبعة امتار وقطرها متر واحد، وبالكاد يستطيع ستة رجال رفعها ولكننا نحن، وبالإلحاح، لا نرفع هذه السقيفة فحسب بل وننقلها من الساحة الى مدخل الجسر ايضا. على كل فريق ان ينقل خمسين سقيفة في اليوم وان لم يتسن له ان يتمم الحصة المقررة فانه يقع تحت طائلة العقاب بالجلد.

في البداية خُيِّلَ لنا ان حياتنا هنا لن تطول. ليس بيننا اناس اقوياء، وكانت شهور الجوع التي سبقت مجيئنا الى هنا قد اخذت منا كل مأخذ. ومع ذلك فنحن نحيا وما زلنا نحيا. صحيح ان في كل اسبوع يرحل اثنان او ثلاثة من رفاقنا الا ان الموت كان من صلب كيانتنا فلم نعد قادرين على التأسي او الحزن.

كوخنا يحتوي على مهندسين اثنين وعدد من رجال الصناعة ومعلمين في الثانوية وضابط سابق واصحاب حوانيت وحوالي عشرة تجار ووسطاء. لم يمارس اي منا طوال حياته اعمالا يدوية على الاطلاق. وها نحن ووجهنا بغمته امام هذا الاختبار. في الايام الاولى فتك فينا اليأس فتكا، غير اننا الآن نهض كل صباح ونحيا. ليست حياة تنطوي على امل بل حياة ساعات. كل ساعة هي محنة جديدة، محنة تطوينا نحن جميعا وفي الليل تتهالك على مصطبة وانت منهوك القوى، وانت مع ذلك تتخيل انه سيطلق سراحك يوما وتخرج من هنا حيا.

برنامج حياتنا هنا خشن قاس. النهوض في الخامسة، في غبشة الظلام ثم الانتظام في الحال في طابور ثلاثة ثلاثة ثم الهرولة الصباحية. خُيِّلَ لنا في البداية ان الهرولة الصباحية تستهدف تقويتنا والحفظ على صحتنا. وكان منا من استرجع بذاكرته منهاج الدراسة الثانوية وحرركات الشبيبة ولكن ما لبثنا ان ادركنا ان ما هذا الا احدي مكائد المعسكر.

المسؤول عن الهرولة الصباحية رقيب ذو صوت رهيب. الاشاعة تقول انه ميشلنج وهو يهودي من الجيل الرابع وقد أرسل الى هنا لاصلاح خصاله ، ولكنه لا يختلف عن سائر الرقباء الا في شدة قسوته. واضح : انه يتعين عليه ان يثبت انه لا ينفذ الاوامر فحسب بل ويحسنها ويطورها ايضا. عن هذا التحسين والتطوير سنتكلم ان بقينا على قيد الحياة. فبالاضافة الى الجلد الذي ينهال به علينا في كل مناسبة فانه يأمرنا بالركوع والصياح باعلى صوت : " العمل هو حياتنا. العقل السليم في الجسم السليم ". الهرولة الايقاعية والشعارات الجوفاء نفحت فينا في حينه الرغبة في ان نؤمن بان حياتنا هنا ليست اذلالا بل تنطوي على هدف مجهول. والآن ندرك : ان النهج الصباحي هذا ما هو الا رواق ثلجي يؤدي الى دركات اشد حلكة ودماسة. كم يوما نستطيع ان نصمد بعد. هناك من بيننا من جعلوا انفسهم اضحوكة خرقاء فيهرولون كالجنود. في سذاجتهم يحاولون ان يتحايلوا على الموت.

في الساعة الخامسة صباحا وجبة الفطور : كباية شاي وقطعة خبز. لو كانت لنا سيجارة لأخذت حياتنا وماتنا شكلا آخر. فالحياة بلا سيجارة هي الظمأ الحارق واليأس المغيظ. عندنا لا يسرق احد ولكن السيجائر سرقوا ، والجوع للسجائر اشد من الجوع للخبز. وايدنا ترتعش شوقا لها.

قبل شهر ابتسم لنا النهار. ففي غمرة ضباب الصباح الكثيف أقيت لنا علبة سجائر. حافظنا على العلبة لساعات الليل ، غير ان كل ذلك اليوم القاتم تراءى لنا وكأنه يشعّ بنور سماوي. بعد فوات ايام تبين لنا ان احد العمال من ذوي المحسوبيات ، وهو مهندس تشيكي ، رأنا كل يوم في عذابنا ومكابدتنا فالقى لنا بهذه الهدية.

لا تحصل معجزات في هذا المكان. حياتنا تدور بنظام مخيف. في الساعة السادسة نكون قد انتظمتنا في طواقم وبموجب الامر . " ارفع السقيفة " ، نتوجه في طريقنا الى العمل. قبل وقت ما حدث ان تاخر القطار عن الوصول فبقيت الساحة بلا سقائف. كان هذا شؤبوب الرحمة الاولى. تاخر القطار اذهل الرقباء الى درجة ان اندفعوا الى الساحة واخذوا يضربوننا ضرب عشواء. في النهاية امرونا بان نقلع حجارة الجبل وندرجها الى النهر.

الافكار التي كانت تنبجس فيك ذات مرة تلاشت وكانها لم تكن. الآن يغمرنا فراغ اجوف اليم. في الليل كنت تتذكر انه كانت لك مرة كلمات فتكلمت. الليالي في مثل هذا الموسم ما زالت باردة. انت تتلفع تحت البطانية الخفيفة ولم تعد لديك الا قدماك. هذا كل ما تبقى من كيانك. هناك من بيننا ممن يتقيدون بالاغتسال وآخرون يترضون في الليل. ولكن الاغلبية منشغلة في فرك الاقدام. اقدام الثلج هي بداية الموت. وكان اثنان من بيننا من تأكلت اباهيم اقدامهم.

يستمر العمل من الساعة السادسة وحتى الواحدة. في الساعة الواحدة نعود، حسب امر العريف المناوب، الى الساحة لوجبة الغداء. عريفنا المناوب هو الدكتور بوخيندر، احد المعلمين المرموقين في الثانوية. اختاره الرقيب الرهيب. تصعب علينا معرفة السبب ولربما لانه اكبرنا سنا ويحتمل لانه يتكلم، كما كانوا يقولون عنه، الالمانية الفصحى. اليه فقط يتوجه الرقباء. وفي حقيقة الامر لا يتوجهون اليه، بل يصرخون نحوه من بعيد. الضباط بعيدون عنا. هم يراقبوننا من شبابيك ابراج القيادة. احيانا نرى ظلالهم على جسور القيادة وهلع تلجي يملك ابدانا بقشعريرته.

لوجبة الغداء نتلقى قصعة شوربة خفيفة ونصف شريحة خبز. الجوع هو الموت الذي يسبق الموت. الجوع ينساب في العظام ويفتت مهجة الروح. في البداية يختنق الكلام في حلقك. وجهك ينتفخ وخطواتك تتعثر شيئا فشيئا. لا يمضي طويل وقت وانت تكتسي باغمامة من الهذيان. لا يلاحظ زملاؤك عليك ذلك في بداية الامر، ولكن في النهاية عندما يلاحظون عليك هذا يبادرون الي انشالك فيسقونك ماء وياخذون شوربة من وجبتهم ويضيفونها الي وجبتك. يتحدثون اليك ويحاولون اقتاعك بألا تضعف وتتخاذل. اذ ان هناك اناسا يحبونك وينظرونك ومن اجلهم يجدر بك ان تحيا. يتخلل كلامهم تحذير من الرقيب الذي إن لاحظك فلن يتردد في ان يقذف بك في البوج. واذا استوعب الرجل هذا التحذير فهناك احتمال بشفاته. ولكن في اغلب الاحيان من يقع في شرك الهذيان لا يمكن انتشاله منه. والهذيان يشتد يوما فيوما والرجل ينقطع عن يحيطون به ويلتحق بالذين خلفهم وراه وفي النهاية الانجذاب السحري الى مياه البوج.

هكذا رحل عنا الدكتور هولندر. كان الدكتور هولندر معلم الادب في الثانوية وهو احد المتفائلين الذي لا ينفك عن تفاؤله، وهو الذي نفث فينا من روحه الايمان من اليوم الاول الذي جئنا فيه الى هذا المكان. وقد اجري تقديرات وحسابات ووجد ان الالمان وحلفاءهم لن يتمكنوا من الصمود زما طويلا. الشتاء القادم سيقهرهم كما قهر نابليون. "الآن يغويهم الدب الروسي وكلما توغلوا في اجتياحهم هكذا ستكون هزيمتهم اشد سرعة وقسوة. يجب تعلم الصبر من الدب الروسي". كان صوته عذبا وتفكيره منظما واستشهد دائما بنصوص من المصادر القديمة. انه خبير متمكن بالادب الالمانى ومن المناصرين المؤمنين بريلكه. ويمكنه خلال رفعه السقيفة ان يتلو قصائد كاملة. بفضلله اصبح ريلكه كتاب صلواتنا. وكان يقول: "علينا ان نتعلم من الدب الروسي سر التراجع. التراجع الروسي ليس هزيمة بل تريثا واستجماعا للقوى. هكذا يتعين علينا ان نتصرف. علينا ان نتحصن وندعم استحكاماتنا. المذلة مؤقتة ولن تخضعنا. فسنخرج من هنا اناسا اشد قوة وصلابة". لم يكن رجلا متدينا. ولكن صوته يشوبه رنين الانسان المؤمن. كنا نصغي اليه، ويمكن ان نقول، كنا نؤمن به. في هذا الجهنم كان هو بين الأقلّة الذين كانت لهم كلمات. وثقته بأن الشتاء سيقهر الغزاة كانت قوية عارمة مليئة بالاوصاف. كانت هذه ثقة شاعرية انارت لنا ليالينا الحالكة.

وفجأة، وبدون سابق انذار، اخذ الجوع يترك فيه بصماته. في البداية لم يكن بالامكان ملاحظة ذلك عليه. فقد تكلم دائما في صلب الموضوع واستمر في تشجيعنا. الابتسامة فقط التي انارت وجهه دائما، ضاقت والتوت. يبدو انه شعر بالسقم المتفشي في داخله فحاول اخفاءه، وما لبثت ابتسامته ان انطفأت، وخيم ذهول جامد، ذهول شديد القوة، فحل في عينيه، كمن اراد ان يستوعب في كيانه كل ما تشاهده عيناه.

في هذه المرحلة حاولنا ان نضيف الى حصة الخبز التي يستحقها. فعلنا ذلك عرضا وكأن الزيادة يستحقها. يبدو انه علم ان هذا كرم غير مالوف فاستحيا.

في احد الاماسي، وبدون سابق انذار، توجه الينا وكأننا لسنا رفاقه بل جمهور مستمعيه وقال: "انا ذاهب من هنا. انا ملزم بالعودة الى الدار". كنا سمعنا اصواتا يائسة كثيرة في هذا الكوخ المليء بالثقوب ولكن لم نسمع صوتا جهوريا كهذا. دكتور بوخيندر، عريفنا المناوب، دنا منه وقال: "مارك، الى اين تريد الذهاب". يبدو ان السؤال اذهل هولندر واوقف نفسه ولكن سرعان ما تمالك وعيه وقال: "انا ذاهب الى البيت". كان هذا، لشدة دهشتنا، صوتا لم يصدر من هذا المكان، صوتا عادي لا يشوبه الخوف. كمن ابلغ زملاءه في غرفة المعلمين بانه يريد العودة الى البيت في الموعد المحدد ولا يريد كعادته ان يتاخر لوجبة الغداء.

"مارك" قال الدكتور بوخيندر بصوت خافت، كمن اراد ان يستوقفه. حدق اليه هولندر بعينيه وقال: "ليس هناك ما يدعو الى القلق. الطريق ليست طويلة".
"كيف" سأله الدكتور بوخيندر بالطريقة التي لربما كان يسأله بها سابقا.
"لماذا انت قلق" واصل هولندر كلامه.
"انا قلق لاني خائف".
"ليس هناك ما يدعو الى القلق. صدقني".

في الليل كان من الواضح ان هولندر قد ابتعد شوطا بعيدا وهو لم يعد معنا. ومع ذلك فقد حاول الدكتور بوخيندر اقناعه وكانه يتكلم مع شخص يائس وقال له: "سمعت اليوم من احد التشيكيين ان الجبهة الشرقية انهارت وان الجيش الروسي يتقدم بسرعة. اليست هذه بشرى سارة".
"انا ملزم بالعودة الى الدار. لا خيار لدي" اجاب هولندر. وجدنا الآن ان هذا ليس وجهه. وان هذه ليست شفتيه، بل هذا هو وجه الياس. الدكتور بوخيندر خلى سبيله كمن فطن ان الفأث لا يستدرك، وتهالكنا نحن جميعا على المصاطب وتلفعنا بالبطاطين.

فوجدنا في يوم الغدا ان هولندر قد نهض واصطف في الطابور، هرول، حلق وجهه ورتب المصطبة وبعد ذلك تقدم بالكباية لياخذ الشاي وقطعة الخبز. اكل وشرب ووقف ازاء السقيفة، ولدى سماع " ارفع السقيفة " رفعها وحملها مع سائر افراد الفريق. صحيح انه في ذلك الصباح لم ينشد ولم يتل من النصوص القديمة، لكنه شوهد دون ان يطرا عليه تغيير ملحوظ. لسبب او آخر توقعنا جميعا ان يعود ويتكلم ويتلو قصيدة " النمر " لريلكه المفضلة عنده.

قبل ساعة من وجبة الغداء استبدت بالرقيب روح خبيثة شريرة وراح ينهال بسوطه ضربا جنونيا ذات اليمين وذات اليسار. لم يتخط السوط هولندر. في هذه المرة حط السوط على وجهه وشطره بصورة مائلة. في البداية تراءى الجرح وكأنه كية شديدة ولكن ما لبث وجهه ان تورم وكأن راسه لم يعد راس انسان بل يقطينة شفاقة مليئة بسوائل زرقاء.

لقد شوهدت الضربة سحنته. يبدو الآن، ولربما بسبب خصل شعر راسه، كأحد الثوار اليهود الذي صمد امام محنة التحقيقات القاسية ولكنه لم يخرج منها سالما. ابتسامة مرتجفة تلوح على شفثيه وكلامه مختق. في فرصة الظهيرة حاولنا استنطاقه ولكنه اجاب عن كل سؤال " ولا شيء ". من الآن لم يعد يتحدث عن رغبته في العودة الى الدار بل عن زوجته وبتيته. وليس ذلك فحسب بل نطق باسمائهن ايضا.

لم يجراً أحد حتى الآن ان يتكلم عن بيته جهرا. صحيح ان البيت قد جاء ذكره في بعض الاحيان، ولكن ليس بوضوح مثلما لا ياتي ذكر مرض عضال او موت خاطف. وفجأة ازال هولندر هذا الغطاء الثقيل واعلن: " لقد تركت زوجتي وابنتي. من يُعنى بهن؟ " هلع شديد توهج في عينيه وكان يرى الهاوية. " لم تتركهن عن رضى فجتت الى هنا، يا مارك ". حاول الدكتور بوخبندر ان يهدئ من هذيانه. الا ان هذا الرد الناعم الرقيق بالذات استحضر من عالم الارواح اليوم الذي قُبض فيه علينا في الجيتو وساقونا الى هنا. قُبض على هولندر عند صديقه حيث لعبا الشطرنج. مرات عديدة استذكر هولندر من طرف خفي هذه الخطيئة ولكن في هذه المرة بكلمات واضحة. " عن هذه الخطيئة قد سامحوك، صدقتي " ، قال له الدكتور بوخبندر.

" ولكن انا لن اغفر لنفسي " قاطعه " كان يجب علي ان اتواجد في البيت لا ان لعب الشطرنج ". كان هناك بعض التناقض الهائل، كما يقولون، بين راسه الازرق المتورم وفمه الذي لفظ هذه الجملة الكاملة.

من الآن فصاعدا لم يكف عن لوم نفسه. القصائد والملاحم التي غمرنا بها خلال الايام التي امضيناها في رفع السقائف تحولت الى لائحة اتهام ملتهبة ساخنة. لم تنفع التوسلات والتضرعات. فقد غرق حتى الذفن في الشعور بالذنب.

"مارك" ، كان الدكتور بوخيندر يكرر تضرعاته.
"لا أستطيع بعد الآن ان ابقى هنا. لماذا لا تفهم". وكانت الكلمات الآن عارية مكشوفة.
"كيف يا عزيزي"

كان هذا هولندر ومع ذلك لم يكن هو. كل ما لفظ به فوه كان مشوبا بالرعب والهلع. كل حركاته اشبهت بحركات شخص على وشك مغادرة المكان، ولكنه لم يتحرك من مكانه.
"نحن لا نستطيع بدونك" ، نبذ الدكتور بوخيندر فجأة لهجته الرقيقة ، "كل المساعي التي بذلناها حتى الآن ستذهب سدى. لا تجعل هذه المساعي يسيرة في ناظريك. وحدة كاملة تعمل جاهدة اياما طويلة ولم يقل احد حتى الآن انا ذاهب في طريقتي. انت ضروري لنا هنا كالهواء للتنفس. نحن لا نستطيع بدونك".

"انا" فوجئ هولندر.
"انت ، انت لا غير. نحن هنا نقاسي المحنة معا ، بدون التضامن كتفا لكتف لن نصمد. نحن ملزمون بهذا السعي المشترك من اجل احبائنا".
"ولكني انا ملزم بالذهاب في طريقتي".
"لماذا انت ملزم".

"ماذا اقول" توقف قليلا.
"قل لنفسك. انا هنا مع الجميع. لا يجوز لنا ان نخذل اناسا ضعفاء".
"انا لا اخذل".

"هذا عدم انصاف من جانبك".
"ما العمل" تخاذل فجأة.
"عليك ان تثبت وتصمد. هذا ليس واجبا محفوظا بالمجد والفخار. ولكنه مهم في هذه الساعة. وعلى كل واحد ان يساهم فيه".
"انت على حق". همهم هولندر ، ومسحة من منظر وجهه السابق المألوف عادت اليه. للحظة بدا وكأن صاحبه قد تمكن من انتشاله من هاوية الهذيان والاعمامة وإعادته اليها.
"انا على حق جزئيا ، دائما" عاد وحادثه الدكتور بوخيندر بلغته.
"سامحني" قال هولندر ونكس راسه.

في الغد نهض ، ارتدى ثيابه ، اصطف في الطابور وتوجه الى الهرولة الصباحية. ولكن مهجته كانت هائجة. كلمة "نخذل" التي احتاج الدكتور بوخيندر الى استعمالها في الليلة الماضية اقتحمت دماغه وثبتت فيه وما فتئ يَلتَّها ويعجنها. من الواضح ان الكلمة آذته. وبذل جهدا في مقاومتها ، ولكن هذه المقاومة بالذات قد كشفت ما فعلت به الاشهر الاخيرة هنا. عاد الهذيان وغمره واضفى على وجهه ملامح زاهد متقشف ، وبدا كأحد اليهود المؤمنين الذي حلت كارثة في بيته وآله وهو يحاول سدى ان يكبت حزنه. والآن كذلك لم يكفّ الدكتور بوخيندر عن محادثته: "النصر غير بعيد. معا فقط نتمكن من ان نثبت ونصمد ولا يجوز لاي منا ان يهرب من المعركة".

منذ الآن لم يعد هولندر يرد بكلمات بل بتعابير الوجه فقط. وبدا احيانا وهو يصغي كمن يحاول ان يستوعب ما يقال له لانه على الاغلب كانت ابتسامته مشوهة ترف على شفثيه ولسان حاله يقول : دعوني اذهب. لماذا لا تتركوني وشأني فأرحل. من اين لكم كل هذه القسوة. " لسنا قساة " ، قال له بوخبندر وهو محني الراس. " انتم نعم " .

هكذا استمر الكفاح الخفي غير المنظور عدة ايام اخرى. كانت لحظات عاد فيها النور الى وجهه ، غير ان هذه اللحظات اخذت تتلاشى. في النهاية رفض اخذ الزيادة من الخبز والشوربة . " مارك ، مارك " ، كان الدكتور بوخبندر يحاول ايقاظه الا ان النداءات وقعت على آذان صماء.

منذ الآن اخذت عواطف الشفقة تخبو وتتلاشى . انت تعلم ان هذا الشخص لم يعد ينتمي باى صلة الى هذا الجهنم. لا فائدة من الحديث اليه او الاصغاء له او تحذيره من عيني الرقيب الشريرتين. انت تقف امامه وكأنه لم يعد موجودا. هولندر ، وكأنه اراد اثاره الغيظ ، واصل النهوض والهرولة الصباحية والتهاتف مع الجميع : " العمل هو حياتنا. العقل السليم في الجسم السليم " . دبّ فيه الضعف والهزال وتشعث شعر راسه ولحيته. وبدا وكأنه احد الحاخامين القرويين ولكن بلا كلام. في صمته كانت قوة رهيبية سحرتنا جميعا. لم يعد يقترب منه احد وشعرنا جميعنا باننا خدعناه. الآن ايضا واصلنا حمايته من عيني الرقيب الشريرتين ، غير ان هذه المهمة اصبحت صعبة يوما بعد يوم. اذ كان التغير الذي طرأ عليه ملحوظا جدا. صحيح ان الزرقة التي اسبغت وجهه قد همدت ولكن نظرتة خوت من دم الحياة واصبحت جوفاء يابسة. ومع ذلك فقد اكتشفنا بعض الحيل لحمايته. كان الدكتور بوخبندر يقف دائما امامه في الطابور وفي ساعة الهرولة كان ملاصقا له. اصلح بعضهم قبعتة في الليل لكيلا يبدو مهملا ، ولكن هولندر لم يساعدنا في ذلك. شعرنا بان مساعينا بدت له تدخلا في شؤونه. واحسسنا احيانا بالاحتقار الذي يعتمل في داخله نحونا.

لم يتعود الرقيب على التنبيه او التحذير. فعندما يلاحظ ان احدنا قد دبّ فيه الضعف ولا يحمل السقيفة كما يجب ، فهو يحيطه بدائرة من ناظره ويواصل مراقبته. نظرتة لا تتزحزح منه. وفي النهاية ينقض عليه ويختطفه فيرميه في البوج. عملية رميه تجري ، كما قلنا ، بشكل خاطف بلا تحذير ، وعلى الاغلب بلا غضب كما يتم قذف برميل او سقيفة معطوبة. ولكون ارتفاع المكان عاليا فان العين تستوعب السقوط والفم الذي انقطعت صرخته. هكذا يفترس البوج كل يوم عددا من رفاقنا وفي يوم قاس يفترس عددا كبيرا. هنا تنتهي حياتنا. لقد شاهدنا كيف ان فريقا كاملا القي برمته لان افراده امسكوا احدهم بالآخر.

فصم هولندر نفسه عنا شيئا فشيئا وغرق في بحران الهديان. كان في بعض الاحيان تكسو وجهه ابتسامة حكيمة وكأن لسان حاله يقول انتم لا تفهمون بعد ولكنكم ستفهمون قريبا. لم يشك من

الآلام وانتصب في الطابور وهرول. في احتسائه الشاي فقط ظهر تشوه في شفثيه. وراحت محاولات الدكتور بوخبندر لاعادته الينا ادراج الرياح. ولسبب او آخر كان على ثقة من انه إن اجرينا معه حديثا بصوت عال يمكننا ان نوقظه من بحرانه. وحتى وبخنا لاننا نتجاهله ونتركه لوحده.

في النهاية وعندما كنا واقفين على الجسر ناداه الرقيب. سمع هولندر وجرى نحوه بخفة وبسرعة وكأن الرقيب يريد الافراج عنه. ولكونه اندفع اليه بسرعة لم تكن هناك حاجة الا لدفعة خفيفة فسقط في الحال وغاص في مياه البوج.

חנאן אל-שיח' והקול הנשי בספרות הערבית

יאיר חורי

בתולדותיה הארוכים והסוערים של הספרות הערבית נפקד כמעט לחלוטין הקול הנשי, עד תחילת המאה ה־20. מלבד אלח'נסאא', המשוררת הפרה־אסלאמית (שנודעה בעיקר בשל שירת הקינה על אחיה) וראבעה אלעדויה, המשוררת הימ־ביניימית (שהתפרסמה בעיקר בשל הנטיות המיסטיות שלה), לא הופיעו בזירה הספרותית הערבית קולות של יוצרות נשיות, אם סופרות או משוררות. המחצית הראשונה של המאה ה־20, הגם שבמהלכה הופיעו אינטלקטואליות ערביות ראשונות בולטות, לא הייתה עדה לצמיחתן של יוצרות בתחום 'הספרות היפה', והקול הנשי הצטמצם כמעט תמיד לכתיבה דיסקורסיבית־רעיונית שהשמיעה את קולן של הוגות־דעות אלה נגד הדיכוי הפטריארכלי.

הקול הנשי בספרות מופיע באופן בולט בלבנון של שנות ה־60 ותחילת שנות ה־70. האווירה הליברלית במדינה זו באותן השנים, טרם מלחמת האזרחים; הרצון לבטא את הקול הנשי גם בספרות הבדיון והחשיפה לספרות הפמיניסטית המערבית (בעיקר זו הצרפתית) – כל אלה גרמו לקוראי הספרות להיחשף לניצניה של כתיבה נשית ערבית. הדמות שהחלה לבלוט בכתיבתה בתקופה זו, ונותרה עד ימים אלה אחת הדמויות הנשיות החשובות בתחום זה, היא דמותה של הסופרת הלבנונית חנאן אל-שיח'.

חנאן אל־שיח' נולדה בבירות, בשנת 1945, למשפחה שיעית, וגדלה ברובע העני והשמרן של ראס אל־נבא. כבר בהיותה תלמידת תיכון פרסמה אל־שיח' את מסותיה הפמיניסטיות הראשונות בעיתון הלבנוני רב ההשפעה 'אל־נהאר'; מסות, שלפי עדותה נכתבו מתוך דחף להתנגד לכפייה הפטריארכלית של אביה ושל אחיה, שהופעלה נגדה בשנות התבגרותה. בגיל 18 עבדה אל־שיח' למצרים, לתקופה של ארבע שנים, כדי ללמוד בקולג' האמריקני לבנות בקהיר. כשחזרה לבירות, עבדה עד אמצע שנות ה־70 בטלוויזיה הלבנונית, במגזין הנשי 'אל־חסנאא' ובעיתון 'אל־נהאר'.

יצירתה הראשונה של אל־שיח', **אנתחאר רג'ל מייית** ('התאבדותו של אדם מת', 1970), הפנתה אליה במהירות את זרקורי הביקורת. בניגוד לשאר הכותבות באותה תקופה, שכולן החליטו לכתוב בלשון נקבה ולהפוך את הדובר המסורתי לדוברת, החליטה אל־שיח' לכתוב מתוך גרונו של גבר בגיל העמידה, שמשתוקק מינית לנערה צעירה, ובכך לבדוק את יחסי הכוח בין המינים, ואת מהות השליטה הפטריארכלית בחברה הערבית. ברומן השני שלה, **פרס אלשיטאן** ('סוסו של השטן', 1971), שעלילתו מתרחשת בדרום לבנון, משתמשת אל־שיח' לראשונה בקול נשי, קולה של שרה הגיבורה, המתמרדת נגד אביה הדתי. ברומן, הנע בחופשיות בין עבר, בין הווה ובין עתיד, וממזג יסודות הזייתיים, משלבת אל־שיח' לראשונה אלמנטים אוטוביוגרפיים הנוגעים לסיפור אהבתה הראשון ולנישואיה לאחר מכן.

בשנת 1976, עם פרוץ מלחמת האזרחים, עברה אל־שיח' לסעודיה והתגוררה בה עד לשנת 1982, שנה שבה עברה ללונדון, שם היא מתגוררת עד ימים אלה. פריצתה הגדולה של אל־שיח' התרחשה בשנים אלה, עם פרסומו של הרומן **חכאית זהרה** ('סיפורה של זהרה', 1980). מכיוון שאף מוציא לאור אחד לא הסכים להוציא את הרומן לאור, הוציאה אותו אל־שיח' על חשבונה. הרומן, המתאפיין בפוליפוניה מסחררת ובבליל קולות סיפּר הנשזרים לאורך כל העלילה, מתרכז בדמותה של זהרה, נערה לבנונית מבולבלת, המוצאת במלחמת האזרחים שעת כושר להימלט מהדיכוי המשפחתי והחברתי המופעל עליה. זהרה נשלחת אל דודה שבאפריקה כדי להחלים משתי הפלות ומהתמוטטות עצבים. כדי למנוע מעצמה את חיזוריו התקיפים של הדוד, מתחנתת זהרה עם אחד מחבריו העסקיים, וחיה חיי נישואים עקרים, שבסופם היא חוזרת לבירות השסועה. דווקא במלחמת

האזרחים מצליחה זהרה להתאהב בפעם הראשונה בצלף שהורג את עוברים המשותף, בטעות. כתיבתה של אל־שיח' ברומן היא דחוסה, בוטה מינית בחלקים רבים, ומסתמכת לעתים על טכניקת 'זרם התודעה'.

כך מתוארת זהרה באחד מרבים מרגעיה הטראגיים:

"הנה זהרה. הנה הילדה הבוגרת שלא מרבה בדיבור; זהרה הנסיכה, הכינוי שנתן לי סבא; זהרה הצנועה, יושבת־בית שמסמיקה מכל דבר או משום דבר; זהרה החרוצה שלומדת עד חצות, לא כמו אחיה אחמד; זהרה שמעולם לא חייכה לאף גבר, אפילו לא לחברים של אחיה. הנה זהרה – האישה שנשכבת עירומה יום אחר יום על מיטה בחדר מצחין במוסך, לא מסוגלת להתנגד לכלום, שוכבת על המיטה של הרופא הזקן, הרתה פעמיים, הפילה פעמיים, תפרה את בתוליה פעם אחת, וכל זה עם גבר שלא אוהב אותה והיא לא אוהבת אותו".

(תרגום: מוחמד חמזה ע'נאים, 'סיפורה של זהרה', הוצאת אנדלוס, 2004)

אל־שיח' מיטיבה ליצור אנלוגיה בין הידרדרותה הנפשית של זהרה והידרדרותה הפוליטית של לבנון. לעתים קרובות מאוד במהלך הרומן קשה להבדיל בין השניים. האונס הפיזי הוא האונס הפוליטי, התמוטטות העצבים היא סימן מבשר רעות לניצני מלחמת האזרחים, סיפורי האהבה החטופים הן נקודות חמלה מעטות בים של כאבים וייסורים, אישיים וקולקטיביים. הרומן נאסר לפרסום ברבות ממדינות ערב, ואף קוראיה הלבנוניים של אל־שיח' הביעו תרעומת על הצגתה המדממת והכאוטית של לבנון באותה התקופה. עם זאת, גם מתנגדיה הגדולים לא יכלו להתעלם מהכשרון הסיפורי והתעוזה היצירתית של אל־שיח', ואף ציינו זאת בצד הביקורת על התכנים.

ברומנים הבאים שלה, לא היססה אל־שיח' לטפל בסוגיות רגישות שלא הועלו לפני כן על דפי הרומן הערבי. ברומן **מסכ אלע'זאל** ('מושק האיילה', 1989) מציגה אל־שיח' את דמויותיהן של ארבע נשים, ובפעם הראשונה ברומן הערבי מתארת אל־שיח' בישרות יחסי מין לסביים בין סוהא, פמיניסטית לבנונית, לבין אהובתה בבירות. בשל הטיפול בנושא נפיץ מעין זה, נאסר גם ספר זה לפרסום ברבות

ממדינות ערב, אך תורגם לאנגלית ישירות לאחר פרסומו בערבית. פורסם בשם 'Women of Sand and Myrrh' (Anchor Books, 1989) וזכה לפופולאריות בקרב הקוראים באירופה ובארה"ב.

ריחוקה של אל־שיח' מלבנון לא גרם לה להתרחק מהבעיות הבוערות של מולדתה בשנות ה־80 ובתחילת שנות ה־90. מלחמת האזרחים בלבנון והמלחמה בין הצבא הישראלי לפלסטינים באותן השנים מקבלת ביטוי נוקב ברומן בריד בירות ('דואר בירות', 1992), אחת מהיצירות החשובות ביותר שנכתבו על שנים אלה בלבנון. הרומן, הכתוב במבנה של עשרה מכתבים שכותבת הגיבורה אסמהאן לכל מיני נמענים, חיים ומתים, מציג תמונה טראגית של החיים בבירות באותן השנים, אך עם זאת, חוגג את ניצחונה של רוח האדם ושל החמלה האנושית על רקע הקיום המסויט המתואר בו. המכתבים, שאינם מגיעים ליעדם בסופו של דבר, מצליחים להעביר ביד אומן מציאות חיים מרוסקת, המתוארת כמציאות נורמלית ויום־יומית.

מעברה של אל־שיח' לגלות הלונדונית מסמל גם שינוי בכתיבתה. נוסף על התמאטיקה הרגילה שבה נתקל הקורא בסיפוריה של אל־שיח', שנתפרסמו בשנות שהותה בעולם הערבי, מצטרף הרובד העוסק בחיים בגלות וביחסים עם הגבר המערבי. החל מאמצע שנות ה־90 ועד היום פרסמה אל־שיח' כחמישה רומנים וקובצי סיפורים קצרים, המתארים את האינטראקציה המורכבת, רבת הפנים, בין הגולים הערביים לתושבים המקומיים בגלות האירופית; בין הגולים הערביים מכל מיני מדינות לבין עצמם; ולעתים קרובות בין דמויות בעלות נטיות מיניות הומוסקסואליות, נושא שתופס, כאמור, חלק ניכר בכתיבתה של אל־שיח'. כך, לדוגמה, בקובץ הסיפורים אכנס אל־שמס ענ אלסטוח ('אטאטא את השמש מהגות', אנדלוס, 1994), מתארת אל־שיח' באופן בוטה ותדיר את מורכבות הקשר בין עולמה של הגיבורה לעולמו של הגבר המערבי, כשהיא שוזרת, כמנהגה, הרהורים על מולדתה, על ילדותה ועל הפער הבלתי ניתן לגישור בין תרבותה לתרבותו של עולם הגלות:

"אני רואה את צבע הארגמן של הדם עליו ועלי אחרי שקם בקפיצה כשצעקתי. הוא קם כמי שהכישו נחש וצווח 'את בתולה! בתולה עד עכשיו. אני לא מבין... אני לא מבין אותך'. במקום שאנשך את אצבעותיי

מתוך חרטה על מה שהענקתי לו, ואתקומם כנגד החולשה שהקלה עלי להתחבק עם הצעיר האנגלי רק משום שהוא אנגלי ושייך לארץ הגדולה הזו, השולטת על חצי כדור הארץ, במקום שאכעס על עצמי מפני שנתפסתי למחשבה שרק משום שבאתי ללונדון לבד, בלי שום אדם ממשפחתי, כבר ניתקתי את כל החוטים המקשרים ביני לבין ארצי, במקום להתאבל ולקונן על שלמטה אצלי מנוקב, קרוע, במקום כל אלה חשבתי, או נכון יותר, תהיתי – אם משום שהוא אנגלי לא הייתה בו גאווה על שביתק את בתוליי, או שמא הוא חושש שאאשים אותו ואכריח אותו להתחתן אתי? ניסיתי להסביר לו שהוא לא צריך להרגיש אחריות על שביתק את בתוליי, אבל הוא לא שמע אותי. הוא נותר המום, כמו הוזה 'את בת עשרים וחמש? שלושים? ועדיין בתולה? ג'יזס, אני ממש לא מבין אותך, לא מבין כלום' הוא לא הלך אז לאמבטיה להתקלח, כי אם נשאר בחדר. מזווית העין הצצתי בו מתנגב בממחטות נייר ומשליך אותן על הרצפה, בלי לשים לב לכתמי הדם שעליהן, לובש את מכנסיו וממהר אל המוזיקה. מגביר, מלווה בראשו את הקצב, ונרדם על הבטן. אני רואה את עצמי על גג ביתנו, מייבשת את הקוסקוס על סדין בשמש, בפעם האחרונה לפני הנסיעה ללונדון. אני רואה בדמיוני את כל העיירה צמרות העצים, צריח המסגד והחומה העתיקה המקיפה את העיירה שלי. באותה שעה, דבר לא העסיק את רוחי פרט למחשבה שאני אתהלך בלונדון, ואחפש את דרכי בין הבניינים הגבוהים והאורות הזוהרים."

(תרגום: מחמד חמזה ע'נאים, 1994)

סיכום

אל־שיח' היא אחת מהיצירות הערביות החשובות ביותר הפועלות בזירה הספרותית הערבית בגלות. יצירותיה זוכות להערכה רבה בקרב מבקרים ספרותיים, ערביים כמערביים. ספריה תורגמו ומתורגמים לעשרות שפות זרות והיא אורחת קבע בכנסים ספרותיים בין־לאומיים. פעילותה הספרותית והתקבלותה המוצלחת בשורות הקוראים והמבקרים מדגישים שוב את העובדה, שרוב הספרות הערבית המורכבת והאיכותית, ספרות שמעלה סוגיות שלא טופלו במשך כל המאה ה־20, נכתבת כיום מחוץ לעולם הערבי, בגלות האירופית והאמריקנית.

קול ערבי אחר*

צבי גבאי

בעוד אנו חשופים לדברי הרהב של נסראללה ושל אחמדיניג'אד, בעולם הערבי נשמעים קולות רעננים המפנים את האצבע המאשימה כלפי ההסתה האסלאמית ומגנים את הטרור. תשומת הלב התקשורתית מתמקדת בדברי הרהב של מנהיגים דוגמת נסראללה ואחמדיניג'אד, אבל היא מזניחה את קולם הלא מתלהם של אינטלקטואלים ערביים, המעזים לצאת חוצץ כנגד המנהיגים העריצים, ולהפנות אליהם שאלות נוקבות בנושאי חברה וזכויות אדם.

אינטלקטואלים אלה מביעים דאגה אמיתית לבני עמם, הנאנקים תחת שלטונם העריץ של מנהיגים, שעיקר דאגתם הוא שימור השלטון. ההתניה שהמנהיגים הערביים עושים, בקשר בין הסכסוך הערבי-ישראלי למצבם העגום של העמים הערביים, כבר איננה מקובלת על רבים באוכלוסיית מדינות ערב. עם זאת, נבצר מהם להביע את דעתם בארצותיהם שלהם, והם מפרסמים את דבריהם בביטאונים ערביים, היוצאים לאור בעיקר בלונדון.

בין האינטלקטואלים המעזים להתבטא כנגד המוסכמות הסעודי עלי בן טלאל אלג'יהני. במאמר שפרסם בעיתון 'אל-ח'יאת' (ב־11.12.07), הוא תוקף את

* התפרסם ב'מעריב', 26.2.08

המדינאים, סונים או שיעים, המניפים את סיסמת האסלאם לשם הצדקת הטרור. הוא טוען שפעולה זו אסורה על כל זרמי האסלאם "עוד מלפני בואו של חומייני ועליית תומכיו בלבנון ובפלסטין". אל ג'יהני טוען שהטרור בשם האסלאם גרם נזק לערבים ולתדמיתו האמיתית של האסלאם.

המשורר אדוניס, מהוגי הדעות הבולטים בעולם הערבי, "נאחז" ביריעת האוהל שמנהיג לוב, מועמר קדאפי, דרש ממארחיו בפאריס להקים בעבורו, כדי לשאול: "מדוע לא מוצב אוהל לעניים, לנבערים הערביים, החיים בשולי החברה, בכל עיר וכפר בלוב?" חודשיים לפני כן חשף אדוניס ('אל-חיאת', 7.10.07) את הגימיק של נשיא סוריה, בשאר אל אסד, שקרא לשערב את שלטי הפרסום שבחוצות ערי סוריה כאמתלה להאדרת השפה הערבית. אדוניס טען כלפי אסד, שקידום הערבית יבוא, קודם כול, בעקבות "שחרור המשכילים האסורים בגלל דעותיהם והשקפותיהם התרבותיות!" והמבין יבין.

חדייר טאהר, שיעי עיראקי, מבכה בעיתון 'אילאף', היוצא בלונדון, את המאבקים העדתיים בעיראק, שלדעתו, יש לשירותים החשאים הסוריים והאיראניים יד בהם. מעבר לכך, הוא גם העז לציין ש"המתחולל בלבנון ובפלסטין" הוא תוצאה של מעשי ההתגרות של "האווייליים ושכירי החרב האיראניים". הכותב לא שכח לציין בשולי מאמרו, שלולא העיתון בלונדון היה נבצר ממנו להביע דעתו. עבד אל-ח'אלק חוסיין כתב באינטרנט, שהמזרח התיכון לא יירגע עד לחיסולם של "המשטרים הפשיסטיים בסוריה ובאיראן, ולקבור אותם עם משטר הבעת' העיראקי". רק אז, לדעתו, ניתן יהיה לפתור את בעיית הסכסוך הערבי-ישראלי "במשא ומתן כפי שניהל אותו סאדאת, וזכה בכל אדמותיו בלי שפיכת טיפת דם אחת".

ולסיום מקבץ זה של התבטאויות אצטט משירה של סועאד מוחמד אל-צבאח, 'אישה בצוואר הבקבוק', שפורסם ב'אל-חיאת' (ב'7.12.07): "השירה שלי, הפרוזה שלי ונצנוצי מחשבת/יכולם עוברים בצוואר הבקבוק/חרב קובעת מועד יציאתי וחרב קובעת מועד כניסתי/מבקשת לקבל חזרה זכות הזעקה/וזכות קריאת התגר וזכות הכעס/אני רוצה מקום על האדמה/שבו גדלים השירים כמו גפני הענבים/אני רוצה אוויר נקי ומחשבה נקייה/וחופש הרוח בשדות קני הסוף". כאשר הערבים יזכו לחופש הרוח, יבוא מרגוע למזרח התיכון.

נורמליזציה*

צבי גבאי

בעקבות 'הסכם אוסלו' של 1995, שנחתם בין ישראל ובין הפלסטינים, ובעקבות התגלותם של ניצני נורמליזציה ביחסים בין ישראל למדינות ערב, נזעק ניזאר קבאני לנוכח התופעה המתרפסת, לדעתו. קבאני, כאינטלקטואלים רבים בעולם הערבי שהתנגדו להסכמי שלום בין ישראל לערבים, הביע את מחאתו החריפה לנוכח רצונן של מדינת ערביות בצפון אפריקה ובמפרץ לקיים יחסים עם ישראל בתחומים הדיפלומטיים, המסחריים והתרבותיים. הוא ראה בתופעה ויתור על הכבוד הערבי והשתלטות ישראלית על כל תחומי החיים בעולם הערבי, כולל על החיים התרבותיים, ולכן הוא הכתיר את השיר בשם של גדול המשוררים הקלאסיים – אל־מתנבי ו'כוכב המזרח', הזמרת המפורסמת אום כולתום.

אל־מתנבי ואום כולתום ברשימת הנורמליזציה

מאת: ניזאר קבאני

תרגם מערבית: צבי גבאי

1.

רַכְּבַת הַנּוֹרְמַלִּיזָצְיָה הַתְּרַבּוּתִית הַגִּיעָה,
לְבַתִּי הַקֶּפֶה שְׁלֵנוּ, לְסֻלּוֹנִים שְׁלֵנוּ
וּלְחֻדְרֵי הַשָּׁנָה מִמְּזִי הָאוֹר...
וְיָרְדוּ מִמֶּנָּה דְּמִיּוֹת מְעַרְפָּלוֹת.
נוֹשְׂאוֹת עִמּוֹן מִלִּיּוֹנִים, קִבְּצֵי שִׁירָה,
סִפְרֵי תַּפְלָה כְּתוּבִים בְּשִׁפְּהַ הָעֵבְרִית...
וְעִתּוֹנִים הָאוֹמְרִים:
הַמְּשׁוֹרֵר הָעֵרָבִי הַחֹשֵׁב בְּיִתְרָ (מֵהֵמָּאָה הָעֵשִׂירִית)
אָבוּ אֶלְטַיִיב אֶלְמוֹתֵנְבִי
הַפֶּדָּ לְשֵׁר הַתְּרַבּוּת בְּמִמְשָׁלֶת מִפְּלֶגֶת הָעֵבֻדָּה!!
וְזִמְרַת הָעֵרָבִים הָרֵאשׁוֹנָה, הַגְּבֵרֶת אוֹם כּוֹלְתוֹם
עֲתִידָה לְשִׁיר קַצִּידָה חֲדָשָׁה שֶׁל מְשׁוֹרֵר יִשְׂרָאֵל.
כֶּד תִּרְדַּד הַשִּׁירָה הָעֵרָבִית מִגְּדֻלָּתָהּ,
וְתִשְׁכַּחנָּה צְפוּרֵינוּ
אֶת שִׁירַת הַמְּקַאמוֹת וְהַתּוֹאֲשִׁיחַ!! (שִׁירָה קְלֵאסִית)

2.

זֶהוּ זְמַן הַנּוֹרְמַלִּיזָצְיָה... גְּבַרְתִּי.
מִסְתַּעֲרַת עָלֵינוּ בְּכָל סִפְסָרִיָּה, הַמְּחַאוֹתֶיהָ וְהַמְּפִיּוֹת שְׁלֶתָהּ,
כְּדֵי לְהַפְשִׁיט אוֹתָנוּ מֵאַחֲרוֹן עָלֵי הַתּוֹת הַמְּסִתִּירִים אֶת גּוֹפְנוּ,
וְהַקַּצִּידָה הָאַחֲרוֹנָה שֶׁבָּהּ אָנוּ מְגַנִּים עַל נַפְשׁוֹתֵינוּ.
זֶהוּ זְמַן הַכְּרִיעָה... גְּבַרְתִּי
בָּא אֶלֵינוּ...
פָּעַם בְּדַמוֹת פִּילוֹסוֹף

פָּעַם בְּדַמוֹת כֹּהֵן

פָּעַם בְּדַמוֹת גְּנָרְל

ופעם בְּדַמוֹת סוֹכֵן.
עַד שֶׁתְּהִיָּה הַמוֹלֶדֶת הָעֵרֶבִית
מֵרָפֵז לְחֻלְפָּנוֹת וּבֵיתֵנוּ לְבֵית פְּרִיצוֹת.

.3

נוֹרְמָלִיזָצְיָה בְּבִקֹּר
נוֹרְמָלִיזָצְיָה בְּעָרֵב
נוֹרְמָלִיזָצְיָה בְּרַחוּב
נוֹרְמָלִיזָצְיָה בְּבֵית הַקֶּפֶה
עַד שֶׁהַפְּכָנוּ לְהוֹצָאָה שְׁנִיָּה שֶׁל סֵפֶר אֶלְאֵע'אֲנִי (סֵפֶר שִׁירִים קְלָאֲסִיִּים)
הִיוֹצָא לְאוֹר בְּשִׁפְהַ הָעֵבְרִית.

.4

לְכוּ...
הִרְהַרְתִּי בְּנִרְמוֹל קְשֵׁרִינוּ הֶרְגָּשִׁים,
לִפְנֵי שִׁיגִיעוּ הַקְּבָלָנִים, הַזְּמִים, הָעֵסְקָנִים עִם הַמְּזוּדוֹת,
נְצִיג קָרוֹן הַמְּטַבֵּעַ הַבִּינְלָאֲמִית, נְצִיג GATT,
מִפְקֵד בְּרִית נְאֻט"ו, מִפְקֵד הַצִּי הַשְּׁשִׁי,
יו"ר מוֹעֲצַת מְנַהֶלֶת הַסֵּדֶר הָעוֹלָמִי הַחֲדָשׁ,
וְאֵז... הַכֹּל יִהְיֶה מוֹכֵן
לְחַתִּימָה עַל תְּעוֹדַת הַפְּטִירָה שֶׁל הַהִיסְטוֹרִיָּה הָעֵרֶבִית
עַל יְדֵי שְׁתוֹק לְאֲמִי!!!

.5

אֲנִי רוֹצֵה לְנִרְמֵל אֶת קְשֵׁרִי...
עִם אִשָּׁה מִבְּשָׂרִי וְדָמִי...
הַמְּפִיצָה מְעוֹרָה
רִיחַ נְרָקִיס, רִיחוֹ, הַנֶּרֶד הַמְּקוֹמִי וְהַסְּבוֹן שֶׁל שְׂכָם...
וּמְקוֹלָה נְשִׁמְעוֹת לְהַקוֹת יוֹנִים
וְשִׁתִּילֵי הַיִּסְמִין הַדְּמִשְׁקָאִי...

.6

אָנִי רוֹצֶה לְשִׁתּוֹת אֶת הַקְּפוּצ'ינּוֹ אֶתְּךָ...
וּלְאָכַל אֶת מְטַעְמֵי הַזְּעֵתֶר אֶתְּךָ...
וּלְדַבֵּר עַל פּוֹלִיטִיקָה אֶתְּךָ...
וְעַל תְּרַבּוֹת אֶתְּךָ...
וְעַל אֶהְבָּה אֶתְּךָ...
לֹא עִם הַפּוֹלִנְיוֹת... הַהוֹנְגָרִיוֹת...
הַצ'כּוֹת... וְהַרוֹסְיוֹת...
הַבְּאוֹת אֵלֵינוּ בְּמַזְנוֹדוֹת אַמְרִיקָאִיוֹת...
וְעַמּוֹן כָּל כְּתוּבוֹת הַבְּתִים הַפְּלִסְטִינִיִּים!!

.7

אָנִי רוֹצֶה לְנַשֵּׁק אֶת יְדֵיךָ...
לִפְנֵי שְׂיִתְרוֹקְנוּ כַּדֵי הַדָּבֵשׁ
וְאַכְרֵת בְּרִית עִם שְׂפִתוֹתֶיךָ...
לִפְנֵי שְׂתַסְתִּים עוֹנֵת הַכְּלָנוֹת
וְאַלְמָדָד מִשְׁקָלִי הַשִּׁירָה,
לִפְנֵי שְׂיִרְצְחוּ אֶת אֶל־ח'לִיל בֶּן אַחְמַד אֶל־פְּרָאֵהֲדִי! (מֵהַמָּאָה הַשְּׁמִינִית)

.8

אָנִי רוֹצֶה...
לִישׁוֹן בֵּין יְדֵיךָ הַקְּטָנוֹת
לְפָחוֹת שְׁנֵהֶפֶךְ - אֶת וְאַנִּי -
חֲבֵרִים בְּמוֹעֵדוֹן הַנוֹדִיסְטִים,
כְּאִשֶּׁר הַמְּעוֹט נִרְדָּף
בְּמוֹלְדֵת הַמַּדְרֵדְרֵת כְּכַדּוֹר הַבִּילִיאָרְד
לְעֵבֶר חוֹפֵי יַם הַמְּוֹת (הַמַּלְח)...

.9

אָנִי רוֹצֶה...
לְהַשְׁמִיעַ לְךָ קַצִּידַת אֶהְבָּה אַחַת
שֶׁכֵּן זוּהִי הַהַזְמָנוֹת הַתְּרַבּוֹתִית הָאַחֲרוֹנָה שְׁלִי,

לפני שיקליטו את קולי,
יצותתו לטלפון שלי,
ויחתימו בשעוה אדמה את זכרונני...
זוהי ההזדמנות האחרונה...
כדי שאגן עליך... ועל חרותי...
על זמן השירה... והיסמין...

.10

אני רוצה לשמר את כתנת האצילות האחרונה שאני לובש...
לפני שישליכו אותי כיוסף למחשכי הבור
ויסתירו את הידיעה על מותי, מאבי.

.11

אני רוצה... להצמד אליך מעט
כדי להרגיש קצת חם,
קצת נאמנות,
קצת אצילות,
כדי שארגיש כי ישנה אשה...
היכולה לתקן את החרבון
המצטבר מעל לבי...
ומעל מחברותי...

.12

אפשר והאהבה... גברתי
היא פצוי צודק... על הכשלוך הלאמי הגדול.
אפשר זוהי סירת ההצלה האחרונה...
בים השנאה הערבי...
ושטפון הפופולריות החדשדה...

.13

העולם כלו סובב סביבי...
ההסכמים הכספיים נחתמים מאחורי,

העסקנים ממלאים את מלונות האזור,
המקח והממכר בשיאו,
הדולרים נושרים,
המצפונים נושרים,
והספסרים מכינים את המסמכים הרשמיים
למכירת ההיסטוריה.

.14

אכן מחזה קולנועי אמתי.
מדינות בקצה המפרץ,
שלא פצעו אצבעותיהן במלחמה עם ישראל,
מתנדבות לכתב אגרת אהבה גלויה
זמו רב לפני חג ולנטין.

.15

וישנן מדינות...
שאחזה בהן התקפת נוסטלגיה
לכפר מסגד אל-אקצא
והצניחו את שגריריהן
כדי שינחיתו בשלום ליד קיר הדמעות (הכותל)
משום שנמנים עם משפחת הכלה,
וכדי שלא יחמיצו קפסת הספריות
והזדמנות צלוימי מזקרת.

.16

זהו תאטרון האבסורד
עליו כתב סמואל ביקט...
יתר על כן זהו התאטרון הנסיוני
שהכניס את ההמון הערבי...
לשלב הקומה... מחלת הנפילה...
והתמוטטות עצבים...

.17

אלו שְׁבִקְרוּ לְאַחֲרוֹנָה...
בְּקֶבֶר צְלָח אֶדִין אֶל־אִיּוֹבֵי בְּדַמְשֵׁק...
אָמְרוּ שֶׁהוּא נִמְצָא בְּמִצָּב שֶׁל שְׁבָרוֹן יָב...
אֵינְנו קוֹרָא עֲתוֹנִים וְצוֹפָה בְּטִלְוִיזְיָה...
מְסַרְב לְנַהַל דִּיאָלוֹג עִם הָעֲתוֹנוֹת הָעוֹלָמִית
בְּנוֹשָׂא הַנּוֹרְמָלִיזְצְיָה... הַמְנַרְמְלִים...
הַחֲפָזוֹן וְהַנְּחָפְזִים.

.18

הַרְשֵׁי לִי גְבֵרְתִי
לְמַשֵּׁשׁ אֶת גְּלִימַת הַבְּרוּקָדָה הַדְּמִשְׁקָאִית שֶׁאֵת לּוֹבֶשֶׁת
כְּדֵי שֶׁאֲחֲזִיר לְעֲצָמֵי אֶת שׁוּי מִשְׁקָלִי הַנִּפְשִׁי וְהַלְאָמִי.
שֶׁהָרִי אֵינִי מִבִּין,
מִדּוּעַ הָעֲרָבִים אֵינָם מְנַרְמְלִים יַחְסִיָּהֶם עִם הָעֲרָבִים קִדָּם כָּל־?
וּמִדּוּעַ נִלְחַמְת הַהִיסְטוֹרְיָה בְּהִיסְטוֹרְיָה?
וְהַשְּׁבֵט בְּשֵׁבֵט?
וְהַשְּׁפָה בְּשֵׁפָה?

.19

אֲנִי רוֹצֶה לְשֵׂאֵל...
מִדּוּעַ בְּאַרְצֵנוּ נִלְחָמִים הַפְּעָלִים בְּשִׁמוֹת...
הָאֶלֶף בְּבֵית...
הַחֶלֶב בְּשָׁדִים...
וְהַנְּשִׁים מִפְּגִינּוֹת נֶגֶד חֲרוֹת הַנְּשִׁים?

.20

מִדּוּעַ טוֹרֵף הָאִסְלָאִם אֶת עֲצָמוֹ?
וּמִתְפּוֹצְצֵת הָעֲרָבִיּוֹת מִתּוֹכָה...
כְּמִכּוֹנִית תִּפְּת?

.21

מְתִי אֶלְמֹד אֶת הַמְצִיאוֹת:
אוּמָה שֶׁמַּעֲבֵר לַמְצִיאוֹת:
אָרוֹץ עִם הָרָצִים
לְהַשִּׁיג חֲתִיכַת בְּשָׂר מִכַּתְּפֵי הַמוֹלְדֹת:
שֵׁם הַקְּרִבָּנוֹת רַבִּים
וְהַשׁוֹחֲטִים רַבִּים יוֹתֵר.
אֲנִי מְבִיט עַל הַמַּגָּשׁ הַגָּדוֹל
וְלֹא מֵעַז לְהוֹשִׁיט אֶת אֲצָבָעוֹתַי
שֶׁכֵּן אֲמִי – עָלֶיָהּ הַשְּׁלוֹם – יִלְדָה אוֹתִי צְמֹחוֹנִי,
שֶׁאֶכֶל עֹשֵׁב הַשִּׁירָה,
עֹשֵׁב הָאֶהָבָה,
וְעֹשֵׁב הַחֲלוּמוֹת...

.22

מִדּוּעַ...
לֹא לְמִדְתֵי מֵהַצָּבִים אֶת תְּכוֹנַת הַזְּחִילָה?
מֵהַכְּרִישִׁים אֶת תְּכוֹנַת הַצְּלִילָה?
מֵהַעֲלוּקוֹת אֶת תְּכוֹנַת מְצִיצַת הַדָּם?
מִכַּמָּה מְשׁוֹרְרִים אֶת תְּכוֹנַת הַקְּבָצָנוֹת?
וּמֵהַעֲרִיצִים הָעֶרְבִיִים אֶת תְּכוֹנַת אֲכִילַת עַמִּיהֶם?

.23

מְתִי אֶתֶפֶטֶר מֵהָאֶסְכּוֹלָה הָרוֹמְנְטִית:
שָׁבָה אֲנִי נִמְצָא כְּבָר חֲמִשִּׁים שָׁנָה...
כְּלִיצוֹן הַמְשִׁתַּעֲשֵׂע בְּכַתִּיבַת שִׁירִים:
בְּעוֹד לֹא הַשְׁגַּתִי עֶסְקָה אַחַת...
שֶׁחַד אַחַד...
מְשֶׁרֵד אַחַד...
וְיֵלָה אַחַת...

אִשָּׁה אַחַת, שְׁתַּחֲתֵן עִמִּי לְנֹכַח הַשִּׁירָה,
אוֹ לְנֹכַח הַסְּפָרוֹת הָעֲרָבִית,
אוֹ לְנֹכַח הַשְּׂקִיעָה הָעֲרָבִית?

.24

מָתִי אֶתְחַרֵּט עַל הָאֲהָבָה, עַל הַצְּעָקָה וְעַל הַכְּתִיבָה?
אִין לִי תְּשׁוּבָה כְּעַת לְשִׂאלָה הַבְּלִתִּי אֶפְשָׁרִית,
אֲבַל אֶעֱנֶה לָכֶם לְאַחַר מוֹתִי!!

.25

הָאִם אַתְּ מְבִינָה כְּעַת גְּבֻרָתִי,
מְדוּעַ אֲנִי רוֹצֶה לְנַרְמַל אֶת קִשְׁרֵי הַיְדִידוּתִיִּים אֲתָד?
מִכִּיּוֹן שֶׁאֲנִי רוֹצֶה לְאַהֵב אִשָּׁה עֲרָבִיָּה,
אִשָּׁה עֲרָבִיָּה אַחַת,
שֶׁאִינָה נוֹשֵׂאת עַל גּוֹפָה שְׂרִידֵי הַנּוֹרְמָלִיזָצְיָה!!

ריפוי חולים בעזרת הקוראן

נעמה בן עמי

נושא המאמר מכוון אותנו לשלושה מרכיבים: ריפוי – המתקשר לרופא ולתרופות; חולים – פציינטים ומחלות; הקוראן – האמצעי לטיפול בחולים ובמחלות. במסד המודרני הרופא מטפל במחלות פיזיות, הפסיכולוג – מטפל במחלות נפשיות, ההומאופת¹ – מטפל בחולים בשיטת ריפוי אלטרנטיבית, המערבת נטילת "תרופות" בלי חומרים כימיים פעילים.² נוסף על אלה מצויים גם מרפאים עממיים, "פותחי ספרים", וכאלה הטוענים שיש להם כוחות מאגיים המאפשרים להם לסייע לבני אדם, או כאלה המצביעים על קשר עם כוחות דמוניים ועוד. כל סוגי הרופאים והמרפאים הנ"ל קיימים גם אצל המוסלמים, אלא שכאן אתמקד במרפאים המסתייעים בקוראן כדי לרפא חולים הפונים אליהם.

- 1 ההומאופתיה (ההומאופטיה) הקלאסית מטפלת כבר 200 שנה בכל סוגי המחלות האקוטיות והכרוניות, כולל מחלות הנחשבות לחשוכות מרפא בעיני הממסד הרפואי. ההומאופתיה הקלאסית יעילה במיוחד בטיפול במצבים לא מאובחנים (כמו, למשל, כאב כרוני בלי סיבה גופנית שניתן לאתרה, או חולשות מובנות יותר, כגון בעיות התפתחותיות אצל ילדים ובעיות נפשיות ארוכות טווח).
- 2 ה"תרופות" ההומאופתיות מכונות "רמדי" (Remedy), מונח השונה מזה המשמש לתיאור תרופות מערביות (Medicines).

אקדים ואומר שהקוראן, אמצעי הריפוי, הוא הספר הקדוש של המוסלמים, ואין זה משנה לאיזה זרם או לאיזו תנועה הם משתייכים. כל אות ואות בו קדושה. על פי המסורת המוסלמית הספר הוא נצחי, הורד למוחמד פסוקים פסוקים על ידי המלאך גבריאל, וחלקו הקטן (כ־30 פסוקים) קיבל מוחמד ישירות מאללה. כל הפסוקים הללו נאספו וקובצו לספר אחד. העריכה הסופית נעשתה כ־20 שנה אחרי מותו של מוחמד (בשנת 651), בתקופת שלטונו של הח'ליף השלישי עת'מאן בן עפאן (שלט בשנים 644-656). מי שסייע בידו היה מזכירו האישי של מוחמד, זיד בן ת'אבת.

את קדושתה של כל אות ואות בקוראן ניתן לראות גם באותיות הפותחות כ־30 פרקים (סורות), שאין להן משמעות, אך הן בכל זאת מצויות שם, כי הן היו שם כאשר נאספו קטעי הקוראן מידי האנשים באותה התקופה. עד היום אין איש יודע את פשרן. המסורת המוסלמית והחוקרים העלו השערות רבות, אחת מהן היא, שקדושתן באה להן בשל היותן קיצורי שמותיו של האל או של הנביא.³

הד"ר אל-סיד אל-ג'מילי פותח את ספרו *التداوي بالقرآن الكريم والرقى والتعاويذ* ('הריפוי באמצעות הקוראן הקדוש, הקמעות והלחשים') בפסוקי קוראן המדגישים את היות הקוראן אמצעי לריפוי חולים.⁴ الشعراء (26), 80 "ובחלותי ישלח לי מרפא"; الإسرائ (17), 82 "הקוראן אשר נוריד ממרומים יביא מרפא ורחמים למאמינים, אך לבני העוולה לא יוסיף דבר זולת אבדון". משמעותם הברורה של הפסוקים, אומר אל-ג'מילי, היא שהקוראן מרפא את לבבות המאמינים ממחלות הבורות

3 ראה: לצרוסייפה, חווה, פרקים בתולדות הערבים והאסלאם, תל אביב, רשפים, 1982, עמ' 88.

4 الجميلي، السيد، التداوي بالقرآن الكريم والرقى والتعاويذ (הריפוי באמצעות הקוראן הקדוש, הקמעות והלחשים), بيروت، دار ومكتبة الهلال، 1999, עמ' 9-11. שישה פסוקים מציינים במפורש שהקוראן הקדוש מרפא: التوبة (9) 14 "ויביא של האנשים"; يونس (10) 57 "ומרפא ללבבות והדרכה ורחמים למאמינים"; النحل (16) 69 "ובו מרפא לאנשים"; الإسرائ (17) 82 "הקוראן אשר נוריד ממרומים יביא מרפא ורחמים למאמינים"; الشعراء (26) 80 "ובחלותי ישלח לי מרפא"; فصلت (41) 44 "הוא למאמינים מקור הדרכה ומרפא". תרגום הפסוקים בעבודה לקוח מ: רובין, אורי, הקוראן, תל אביב, אוניברסיטת תל אביב, 2005.

והתעייה, מוציא מהם את הטומאה והזוהמה (الأدناس والأرجاس), ומגרש את רשעות הנפש, את חוסר הרגש (صدأ) הגורם לסטייה, את צרות העין ואת הקנאה. הצלחת הריפוי היא רק למאמינים.

ابن قيم الجوزية בספר الطب النبوي⁵ אומר: "הקוראן הוא הרפואה הכללית לכל מחלות הלב והגוף, ומחלות העולם הזה והעולם הבא, ולא כל אחד ראוי ומתאים להירפא בו". הכוונה, אומר אל-ג'מילי, היא, כי מי שלא נרפא בעזרת הקוראן סימן שאינו ראוי לכך. לדבריו, אין מחלה ממחלות הלב והגוף שאין לה דרך ברורה לריפוי בקוראן, כמו גם הגורם לה והדרך להישמר ממנה. מי שאללה העניק לו את היכולת לרפא ימצא את הפסוקים [המתכוון] בספר הקוראן. "המשמעות הגלויה בהקשר זה היא ריפוי לבבות המאמינים הנעשה על ידי העלאת דבר האל, שמירת הדת, [ואילון] הבושה, הייסורים, ההתשה [הם מנת חלקם] של הכופרים ועובדי האלילים"⁶.

כדי לדון בריפוי נבדוק תחילה את גורם או גורמי המחלות. המוסלמי מצווה לקיים אורח חיים על פי התורה שבכתב (הקוראן) והתורה שבעל-פה (החדית' והסונה). האסלאם מבטיח חיים שלווים, בריאות ופרנסה טובה לאלה המקיימים את המצוות כהלכתן.

התפיסה המקובלת באסלאם היא, שחריגה או סטייה מדרך הישר ומקיום המצוות גורמים להידרדרות נפשית וגופנית, הפוגעות במצב הגופני והנפשי, הכלכלי והחברתי של האדם. הפגיעה בגוף ובנפש מתבטא במחלות שונות ומשונות שבאות לו לאדם, ובעקבותיהן ההידרדרות בשאר התחומים. מי שאחראי לכך הוא השטן ועוזריו. יצורים על-אנושיים ורבי עוצמה אלה עלולים לפגוע באדם בכל מיני דרכים. לפעמים הם פוגעים בבני אדם פגיעה ישירה, ולעתים משמשים כלי עזר שבאמצעותו פוגעים בבני אדם.⁷

5 שם, שם, עמ' 11, הערה 1.

6 שם, שם, עמ' 15.

7 מצאלחה, ח'אלד, וברון, בתיה, סמטאות הנפש על שדים ומרפאים ערביים בישראל, בית ברל, הקיבוץ המאוחד, 1989, עמ' 13-14.

מקור האמונה בקיומם של השטן (המכונה **שיטאן** או **אבליס**), השדים והרוחות (ג'ן ועפארית) הוא הקוראן. השטן המקטרג מוזכר פעמים רבות.⁸ אל-ג'ן – השם הקיבוצי לשדים בכלל – מופיע בקוראן 22 פעמים;⁹ **שיטאן** – מופיע בקוראן 70 פעמים, וברבים **שיאטין** 18 פעמים;¹⁰ שטן ששמו **אבליס** מופיע בקוראן 11 פעמים¹¹ ושטן ששמו עפרית פעם אחת בלבד.¹² השטן מוזכר, בדרך כלל, כמי שמסית ומדיח את האדם, וכישות האחראית על הרוע בעולם.

החיים על פי הקוראן ועל פי ההנחיות הרוחניות שבו, שעיקרן אמונה מוחלטת באל, עשויים להגביר את מידת האנושיות של הפרט ולעזור לו להיות חבר מועיל בחברה האנושית. כך יינצל מהידרדרות נפשית וממשברים נפשיים.¹³ על כן יש להשתמש בקוראן כדי להרחיק את גורמי המחלות (היינו הכוחות הדמוניים), ובכך לרפא את הנפגעים מהם ולהשיבם אל חיק האמונה באל וקיום מצוותיו.

השדים בתנ"ך

המילה "שדים" (ברבים) מופיעה בתנ"ך פעמיים: בתורה, בדברים ל"ב, 17: "ויבחו לשדים לא אלוה", ובכתובים, תהילים ק"ו, 37: "ויבחו את בניהם ואת בנותיהם לשדים". יהושע שטיינברג במילון התנ"ך¹⁴ מגדיר את השד כ"רוח משחית,

8 סופרים מוסלמיים, שכתבו על שדים ורוחות ודרכי הריפוי, מקדימים ומוכיחים את קיומם. הם מסתמכים בעיקר על הקוראן, על החדית' ועל הפרשנות. ראה: علي بدوي, سعيد جاد, كيفية إخراج الجن من جسم الإنسان, بيروت, المكتبة الثقافية, 1992, עמ' 7-40 "حقيقة الجن" (עובדת קיומם של השדים). بالي, وحيد عبد السلام, الصارم البتار في التصدي للسحرة الأشرار, جدة – الشرقية, مكتبة الصحابة, 1991, עמ' 11-25, "السحر في ضوء القرآن" (הכישוף לאור הקוראן). بالي, وحيد عبد السلام, وقاية الإنسان من الجن والشيطان, بيروت, دار الكتب العلمية, 1988, עמ' 13-48, "الجن حقيقة لا خرافة" (השדים עובדה קיימת לא אגדה). ראה גם: אנצ'י אסלאם א', ערכים: DJINN; IBLIS; SHAIÓAN.

9 ראה: عبد الباقي, محمد فؤاد, المعجم المفهرس لألفاظ القرآن, بيروت, دار أحياء التراث العربي, 1954, עמ' 179-180.

10 שם, שם, עמ' 382-383.

11 שם, שם, עמ' 134.

12 القرآن الكريم, سورة النمل (27) [פרשת הנמלים], פס' 39 "عفريت من الجن".

13 אלקרינאו, עליאן, אתנרפסיכיאטריה בחברה הבדואית-ערבית בנגב, תל אביב, הקיבוץ המאוחד, 2000, עמ' 83.

14 שטיינברג, יהושע, מילון התנ"ך, תל אביב, יזרעאל, 1966, עמ' 825.

באמונת הקדמונים אליל המפיל פחדו ואימתו על בני האדם", ומביא את שני הפסוקים הנ"ל. בכל אופן, משני הפסוקים אנו למדים שהשדים היו מושא לפולחן, וכמו שזבחו לאלים אחרים זבחו גם לשדים. במקרה זה, כדי לרצותם, הקריבו להם את היקר מכול – את הבנים והבנות. הרטום, בפירושו לפסוק בדברים, מציין ש"שדים הם יצורים מציאותיים או דמיוניים, אשר עמים שונים ייחסו להם תכונות אלוהיות"; זאת, כנראה, בשל העובדה שבפסוק עצמו מצוין "לא אלוה"; ואילו בפירושו לפסוק בתהילים הוא אומר שזהו פולחן שלמדו מהכנענים שהיו בארץ, ולכן: "לשדים – כן נקראים האלילים (דברים ל"ב, י"ז), וכאן הכוונה למולך".¹⁵ בשני המקרים זובחים לשדים, בין שהם יצורים דמוניים ובין שהם נחשבים לאלים.

האמונה בקיומם של שטן ושדים אינה קיימת רק אצל המוסלמים. היא קיימת ברוב הדתות. ודאי וודאי בדתות המונותאיסטיות. אברהם, על פי המדרש, מתמודד עם השטן המנסה להניא אותו מלעקוד את בנו יצחק¹⁶ ובאסלאם את בנו ישמעאל;¹⁷ ישו מתמודד עם השטן בכל מיני נסיבות, מגרש שדים, ועוד;¹⁸ מוחמד, לפי החדית'ים, נאבק עם השטן, הכניע אותו והפך אותו למוסלמי, כך שהוא הניא אותו רק למעשים טובים.¹⁹

האמונה בקיומם של שדים ורוחות מצויה ביהדות, ובאה לידי ביטוי אצל גדולי הדורות בעבר וכיום.²⁰ רשב"י – רבי שמעון בר יוחאי – תנא, מחבר ספר הזוהר

-
- 15 תהילים, מפורש על ידי א' ש' הרטום, תל אביב, יבנה, 1982, עמ' 235-236.
- 16 ביאליק, ח"נ ורבניצקי, י"ח, ספר האגדה – מבחר האגדות שבתלמוד ובמדרשים, תל אביב, דביר, תשל"ג, עמ' ל"א.
- 17 לצרוס-יפה, חווה, 'הפרובלמאטיקה הדתית של העלייה לרגל באסלאם. דרכי האסלאמיזציה של טקסי פולחן קדושים', לימור, אורה וריינר אל-חנן (עורכים), עלייה לרגל יהודים, נוצרים, מוסלמים, רעננה, האוניברסיטה הפתוחה, 2005, עמ' 173.
- 18 בבית החדשה מצויים סיפורים רבים על הקשר בין ישו לבין כוחות דמוניים, ועל יכולתו להתגבר עליהם או לגרש אותם מגופם של בני אדם.
- 19 الغزالي، أبو حامد، إحياء علوم الدين، القاهرة، مؤسسة العليبي. ب. 1967، עמ' 36.
- 20 ראה: בר אילן, מאיר, 'גירוש שדים על ידי רבנים, משהו על עיסוקם של חכמי התלמוד בכשפים', דעת, כתב עת לפילוסופיה יהודית וקבלה, מס' 34, ירושלים, הוצ' אוניברסיטת בר אילן, חורף תשנ"ה, עמ' 17-31.

ותורת המקובלים, מציין את קיומם של שדים ורוחות; ריה"ל – רבי יהודה הלוי (1070-1141), אחד מגדולי עמנו בשירה, ברפואה וכו', התייחס לשאלת השדים בספר 'הכוזרי' – שבו הוא מדגיש את קיומם של השדים; רבי יהודה החסיד – הוא רבי יהודה בן שמואל, שחי במאה ה־12. בספרו 'ספר חסידים' הוא מתייחס לשדים ולרוחות כדבר אמיתי. הרמב"ם – רבי משה בן מימון (1138-1204) – לא הזכיר את השדים בחיבוריו. ואולם ב'מורה נבוכים' אמר הרמב"ם כי כל אותן השנים שקדמו להולדת שת, שבהן היה אדם הראשון נזוף, היה מוליד רוחות והם השדים, ורק עם הולדת שת בנו, הוליד בן כדמותו וכצלמו. רמב"ן – רבי משה בן נחמן (1194-1270), פרשן ופילוסוף, מחלוצי היישוב בארץ ישראל במאה ה־13 – מציין שביצירה היו שני יסודות, אלה שיש להם גוף ואלה שאין להם; הרשב"א – רבי שלמה בן אדרת (1235-1310) – מגדולי הפוסקים, מחבר שאלות ותשובות במאה ה־14, מציין קיומם של שדים שנולדו מאדם וחווה, שהוא אינו מאמין בהם; הגר"א – הגאון רבי אליהו בן שלמה מווילנא (1720-1798), גדול חכמי התורה במאה ה־18 – מדבר על הרמב"ם שלא האמין בשדים, אך הוא עצמו קובע שכל הדברים שנאמרו בגמרא, גם בענייני כשפים, שדים, קמעות ועוד אכן קיימים.²¹

יהודי תימן, שגרו בקרב המוסלמים, האמינו בקיומם של שדים ואף היו להם מרפאים לנפגעים מהם.²² גם בנצרות, האמונה בשדים ופגיעתם הרעה בבני אדם קיימת עד היום.²³

21 בן דוד, אהרן, 'שדים ורוחות במשכנות יהודי צפון תימן', סרי, שלום, וקיסר, ישראל (עורכים), הליכות קדם במשכנות תימן, אעלה בתמר, תשס"ו 2005, עמ' 106-108.

22 ראה: מזרחי, אבשלום, 'ציוני דרך בתשתית הבריאות והרפואה אצל יהודי תימן – יועצי בריאות – מרפאים, רבנים ומקובלים וגישות טיפוליות', מור ולבונה, הוצאת פוקוס, רמתגן, 2007, עמ' 331-338; בן דוד, אהרן, 'שדים ורוחות במשכנות יהודי צפון תימן', עמ' 91-108 ריעאני, יוכבד, 'הרפואה העממית בתימן', בת תימן, עולמה של האישה היהודייה בתימן, סרי, שלום (עורך), ירושלים, עמותת 'אעלה בתמר', ב"ת, עמ' 275-283.

23 בעיתון 'ידיעות אחרונות' שהתפרסם ביום שישי, ט' באדר א' תשס"ה, 18.2.2005, בדפי הכותרת, עמ' 10, פורסמה ידיעה שכותרתה 'קורס בוותיקן: כך תגרש שדים' ובה נאמר כי הקורס "נועד להעניק לכמרים כלים למאבק בשטן הנוהג מדי פעם להשתלט על נפשות המאמינים. השיעורים יכללו סקירה של תולדות השטן בכתבי הקודש וכן לימודי פסיכולוגיה ומשפט". הסיבה לפתיחת הקורס, לפי דברי מרצים

כאמור, המחלות על פי האסלאם נגרמות על ידי שדים. על כן נכיר תחילה את גורמי המחלות – השדים:

מגוון השדים גדול וחלוקתם לסוגים אינה אחידה אצל החוקרים. טאהר חידר, מי שכתב את *مرشد الحيران في العلاج بالقرآن* ('מורה נבוכים לטיפול באמצעות הקוראן'), מציין שלושה סוגי שדים: *الجن الطيار والجن السيار والجن العمار* (השדים העפים, השדים ההולכים והשדים הגרים בבתים)²⁴. הסוג הראשון, השדים שעפים, מצטיינים במהירות תנועתם (יכולים לגמוא מרחקים כהרף עין), ומעבירים למפעיליהם ידיעות במהירות. הם נכנסים לגוף האדם ויוצאים ממנו. הם גורמים גם לשינויים פיזיים בגוף האדם: שינוי בהתנהגות, שינוי בקול, נפיחות בבטן, חום גבוה, שינוי בצבע הפנים, פגיעה בשמיעה ובריאה ועוד.

הסוג השני, שדים שהולכים, אינם מסוגלים לעוף, אך הם הולכים על פני האדמה בצורת בעלי חיים, שהבולטים בהם הם הנחשים (מסוג אפעה), קופים, חזירים, חתולים, כלבים חמורים ועוד.

הסוג השלישי, שדים שגרים עם בני האדם בבתים, בדרך כלל דתם היא כמו זו של בני הבית. אם השד הוא בן דת אחרת, הוא בדרך כלל מתגורר בבית המרחץ ('אל-חמאס'), או במקומות נטושים בקרבת בני אדם (יש פעולות מיוחדות לטיהור הבית כדי להיפטר מסוג זה של שדים). יש מהם שצורתם כצורת קיפוד, כלב ועוד.²⁵

בקורס, הנחשבים לטובים במגרשי השדים בכנסייה הקתולית: "אנו חיים בחברה בלי ערכים, שבה הצעירים אינם יודעים להבדיל בין טוב לרע. הצעירים איבדו את הערכים האוניברסליים האמורים לאחד את האנושות, וזו קרקע פורייה להשתלטות השטן על נפשו של האדם".

24 *حيدر، طاهر، مرشد الحيران في العلاج بالقرآن، شبرا الخيمة، دار التقوى، د. ت.، عم' 150-153. לכל אחד מהסוגים מוסף חידר גם דרכים להיפטר מהשדים ולרפא את החולים שנפגעו מהם.*

25 *חלוקה דומה אך מצומצמת מצויה ב- المنشاوي، ناصر، إعجاز القرآن في علاج أمراض الماس - السحر - الحسد - السرطان، القاهرة، دار الفجر للتراث، 2000، عم' 21. חדית' שמסרו אל-טבראני ואל-חאכם: "השדים שלושה סוגים: סוג שעף באוויר, סוג נחשים וכלבים וסוג שמשתקעים ונוודים". וכן ב- بالي، وقاية الإنسان، عم' 17.*

מראה השדים

בדר אל־דין בן עבד אללה אל־שבלי אומר: אין ספק שהשדים מתפתחים ומקבלים צורות של בני אדם ובהמות: הם מצטיירים בצורות של נחשים ועקרבים ובצורות של גמלים, צאן, סוסים, פרדות, חמורים, וכן בצורות של עופות ובצורות של בני אדם.²⁶ השדים יכולים להופיע בדמויות של בני אדם, כמו דמות של שיח'²⁷ או דמות של אדם ידוע, המוכר לאנשים שבפניהם הוא מופיע. את דבריו הוא מוכיח באמצעות הפסוק: "ואנו שלחנו אליה את רוחנו, והוא הופיע לפניו כבשר ודם כליל השלמות".²⁸ "רוחנו", כאן הכוונה למלאך שבא לבשר למרים על הולדת ישו.²⁹

השדים נבראו בצורה מסוימת. הופעתם בכל מיני צורות אינה אלא מעשי קסמים, כי אין אחד שיכול לשנות את צורתו כפי שבראו האל.³⁰ וחיד עבד אל־סלאם באל־מציין, כי לשדים יש טקסט או צירופי מילים, שכאשר הם אומרים אותם (דברים שאללה לימד אותם), הם יכולים לשנות את צורתם או להיראות בפני בני אדם בצורה שבה הם בוחרים. חזית' המיוחס לתקי אל־דין אבן תימיה (נפטר ב־1328) מציין ש"הכלב השחור הוא השטן שבכלבים, והשד לרוב נראה כדמותו, וכן בצורת חתול שחור, כי השחור הוא הכול לכוח השטן מזולתו".³¹

אם כן, איך נראים השדים כפי שבראם האל?

מי שדן בתיאור החיצוני של השד הוא נאצר אל־מנשאוו.³² לדבריו, "האדם חושב בטעות שהשד מכוער ומפחיד, ושהוא דמות המפילה מורא, ופניו מבהילים ויש לו זנב ארוך כמו לחיות. לכל זה אין בסיס של אמת. יש לו דמיון לאדם. השד עצמו

26 الشبلي, بدر الدين بن عبد الله, آكام المرجان في أحكام الجن غرائب الجن وغرائبهم, القاهرة, مكتبة أبو شينا, 2000, 'למ' 22; جاد وبدوي, كيفية إخراج الجن, 'למ' 36-37.

27 התופעה של הופעת שד כשיח' / כאיש זקן מצויה גם במדרש. כאשר אברהם הולך לעקוד את בנו יצחק נאמר במדרש "ויקם וילך" – קדמו השטן בדרך ונראה לו בדמות זקן... " ביאליק ורבניצקי, ספר האגדה, עמ' ל"א.

28 القرآن, سورة مريم (19) פס' 17.

29 الشبلي, آكام المرجان, 'למ' 22.

30 שם, שם, 'למ' 23.

31 بالي, وقاية الإنسان, 'למ' 25. רעיון זה מופיע גם ב־ جاد وبدوي, كيفية إخراج الجن, 'למ' 37.

32 المنشاوي, ناصر, إعجاز القرآن في علاج أمراض الماس - السحر - الحسد - السرطان, القاهرة, دار الفجر للتراث, 2000, 'למ' 29-31.

אחראי לדמיון זה, כפי שהוא בדמיונו של האדם, אולם בני האדם הגזימו בכל מקרה בתיאור השדים.

"באשר למאפייני השדים ולצורותיהם, כפי שברא אותם אלה, הם אינם שונים בהרבה מדמות בן האדם, מלבד כמה הבדלים:

הראש אצלם גדול מעט ביחס לגופם מזה של האדם.

העיניים מאורכות, לא לרוחב כפי שהן אצלנו. יש מהם שעניניהם מאורכות בקו ישר, ויש כאלה שעניניהם מאורכות בסטייה קלה לכיוון המצת, בדומה לעיניהם של רוב היפנים או הסינים, אלא שעניניהם אינן צרות כשאר עיני בני האדם. העיניים בדרך כלל גדולות ורחבות, כמו עיני הצב, אך לאורך. עיניהם צבעוניות כמו של בני האדם, כך שיש עיניים שחורות, כחולות ודבש, אולם ההבדל ביניהן, שהשחור בעין אינו עיגול מושלם והוא נוטה יותר לכיוון הלבן.

האוזניים דומות יותר לאוזני סוסים, במיוחד הצורה המחודדת. יש כאלה שאוזניהם דומות לאוזני חתולים. אם בני האדם היו מתבוננים, היו מגלים שיש דמיון בין אוזני החתולים לאלו של הסוסים, והם מחודדים כמו של הסוסים, כך שהמוסלם מבין השדים, כשהוא רוצה לשנות צורה, הוא מעדיף את צורת החתול-הסוס-האריה.

האף מצוי במרכז הפנים, בדיוק כמו אצל בני האדם, אלא שאינו נוטה להיות ארוך. בדרך כלל הוא פחוס או נפול כמו אפיהם של חלק מהפיליפינים.

הזקן – השד המוסלמי מגדל את זקנו.

שער הראש אצלם – עבות מאוד, ומלא אצל הנקבות שבשדים, ודליל אצל חלק מהגברים. אלה שיש להם קרחת הם בדרך כלל המבוגרים בשנים. שער הנשים ארוך מאוד, והוא ממד של יופי אצלם. יש מהן שגוררות את שערותיהן מאחוריהן על הרצפה מרוב אורכו.

קרניים – לכל שד שתי קרניים (בין שהוא שטן או שד מוסלמי), אלא שהן בעלות ממדים קטנים אפילו ביחס לשד הקטן.

ידיהם כמו של בני אדם, אולם השוני בהן הוא אורך הזרוע ואורך הציפורניים. זרועותיהם ארוכות ביחס לגופנו, כמו כן ציפורניהם ארוכות, גם אצבעותיהם ארוכות וכפות רגליהם שטוחות ואצבעות הרגליים מחודדות.

לשדים יש שלד עצמות, לב, מערכת נשימתית ומערכת עיכול מושלמת. גם אם השלד ביחס לגופם או למידותיהם נחשב לגדול, הם נהנים באותה עת מגמישות ומיומנות שאינן ניתנות לתיאור.

אברי המין – לשדים אברי מין מושלמים כמו לבני אדם אולם דלים/קטנים ביחס לאלה של בני האדם. אף לגבר אצלם יש תשוקות, הזדקפות, יכולת הזדווגות ופלטת זרע. גם לאישה אצלם, אומר אל-מנשאוו, יש קרום בתולים שנבתק עם הנישואין, וליל הנישואין אצל השדים כמו אצל בני האדם, השד הגבר מתייחד עם האישה-השדה ומראה את בתוליה שברא לה אללה, כדי להוכיח שהייתה בתולה, ו'הכבוד' יש לו חשיבות עצומה בעולם השדים, לא פחות מזה של בני האדם, גם אם יש בין השדות יצאניות".

בעניינים אלה, ניכר שנאצר אל-מנשאוו לקח מרכיבים תרבותיים ערביים/מוסלמיים הקשורים למוסר ולכבוד האישה, והחיל אותם גם על השדים.

השדים חיים בין ובתוך בני אדם

השדים הם חלק מברואי האל, אולם בשונה משאר היצורים בעולם, שנבראו מהאדמה (העשויים בשר ודם), נוצרו השדים מהאש, ומשום כך הם קיימים אך בלתי נראים. על פי האמונה המוסלמית, הם מצויים בעולם ומנהלים אורח חיים דומה לזה של בני אדם. יש להם מדינות, מלכים, שלטון וכו'. הם מתחתנים, מקימים משפחות. יש להם תכונות כמו לבני אדם: הם מקנאים, אוהבים, שונאים וכו'. הם אוכלים ושותים. יש מהם החיים בין בני האדם. יש טובים ויש רעים. הדתות הקיימות בעולם מצויות גם אצלם. כיצורי האל הם גם פועלים בשרותו: פוגעים בכופרים, בחסרי אמונה החלשים.³³

ספרות בנושא טיפול בחולים פגועי השדים

ספרים לא מעטים נכתבו על נושא הטיפול בחולים פגועי שדים.³⁴ חלקם מתמקדים בכל מיני דרכים, שבסופן יבריא החולה או לפחות יוקל לו, וחלקם

33 אלקרינאו, עליאן, אתנרפסיכיאטריה בחברה הבדואית-ערבית בנגב, תל אביב, הקיבוץ המאוחד, 2000, פרק ד' 'עולם השדים', עמ' 89-104.

34 הרשימה ארוכה, להלן כמה מהם: جاد وبدوي, كيفية إخراج الجن من جسم الإنسان ('איך להוציא את השדים מגוף האדם'); حيدر, طاهر, مرشد الحيران في العلاج بالقرآن ('מורה נבוכים בטיפול באמצעות הקוראן'); الجميلي, التداوي بالقرآن الكريم والرقى والتعاويذ ('הריפוי באמצעות הקוראן הקדוש, הקמעות והלחשים'); بالي, الصارم البتار في التصدي للسحرة الأشرار ('המאכלת המבתרת העומדת בדרכם של הקוסמים הרעים'); المنشاوي, إعجاز القرآن في علاج أمراض الماس - السحر

מציינים דרך אחת לטיפול בחולים והיא דרך הקוראן, בתוספת כמה פעולות או מיני מרקחות, שמבטיחות יעילות מרבית בטיפול בחולים.

מה המיוחד בקוראן,

שהטיפול על פיו אמור להצליח יותר מדרכים אחרות?

טאהר חידר בהקדמה לספרו *مرشد الحيران في العلاج بالقرآن* ('מורה הנבוכים בטיפול באמצעות הקוראן')³⁵ מציין שהקוראן שאללה הוריד למוסלמים הוא מנורה (نيراس) המאירה את הדרך ומשמשת תרופה לריפוי החולה. זאת הוא למד מהפסוק: "הקוראן אשר נוריד ממרומים יביא מרפא ורחמים למאמינים"³⁶. חידר פונה אל אחיו המוסלמים, ומבקש מהם למנות בכל שכונה, בכל כפר או אפילו במקומות חניה או כפרים קטנטנים (نحجوع) מרפא בסיוע הקוראן והסונה. מאחר שקיימים ספרי ריפוי מכל מיני סוגים, מצדיק חידר את כתיבת ספרו בשלושה נימוקים:

1. רבים טוענים שהם משתמשים בקוראן לריפוי חולים, אך למעשה הם משתמשים בו כמסווה למעשיהם הנלוזים, מכמה טעמים:
 - להשגת רווחים קלים.
 - כאמצעי פרסום והפחדת אנשים.
 - למעשי רמאות ולהטוטנות.
 - בשל חוסר הידע שלהם אפילו בקוראן, אנשים מזיקים במקום להועיל.
2. מלומדים ומשכילים, בעיקר פסיכולוגים ורופאים, מכחישים את קיומה של האפשרות ששדים נכנסים לגוף האדם. הם מסבירים את התופעה כפעילות דמיונית של האדם. לדבריהם, אנשים כאלה נחשבים בעיניהם חולי רוח/משוגעים.

– الحسد – السرطان ('הסגנון הנעלה של הקוראן [שאינו ניתן לחיקוי] בטיפול מחלות המגע [עם השדים] – הכישוף – הקנאה – והסרטן'); القاهرة، دار الفجر للتراث، 2000. بالي، وقاية الإنسان من الجن والشيطان ('שמירת/הגנת האדם מהשדים והשטן'). במרוקו, שם האמונה בקיומם של שדים ורוחות ובפגיעתם הרעה בבני אדם קיימת בקרב כלל האוכלוסייה (גם המשכילים שבהם), נמכרים ספרים, שתוכנם הוא ההגנה מפני שדים, ברחובות, כמו כל מרכולת אחרת (שם רכשתי כמה ספרים בנושא זה, שלא ניתן למצוא אותם גם בספריות אקדמיות בארץ).

35 حيدر، مرشد الحيران، ص. 5.

36 القرآن، سورة الإسراء (17) 82.

3. מטרת כתיבת הספר היא לשכנע חולים לא ללכת לקוסמים ומלחשים, אלא לפנות לטיפול האלוהי. הבעיה היא כיצד ניתן לזהות אדם אמין כזה, שהרי רבים טוענים שהם מטפלים בקוראן.³⁷

מאפייני המטפל

כדי להיות מטפל האדם צריך להיות בעל תכונות מיוחדות הנזכרות ברוב הספרים הדנים בנושא מחלות הנגרמות מפגיעת כוחות דמוניים. אל־מנשאווּי מחלק את המטפלים לשני סוגים: אלה המטפלים במחלות פיזיות, ואלה המטפלים במחלות רוחניות (כמו כישוף, מגע של שֵׁד, קנאה, מחלת הנפילה ועוד).

המטפל במחלות פיזיות צריך להיות:

1. בעל אמונה חזקה באל, הגיון בריא ובקי בתורת האל;
2. שתהיה אמונתו כמו זו של אבות האומה הראשונים – אמונה טהורה, זכה וזוהרת;
3. שיממש את אמונתו הטהורה גם בדבריו ובמעשיו;
4. שיהיה ירא שמים ובר לבב;
5. שיהיה מאותם המלומדים (علماء) יודעי הקוראן, המבינים את מה שהם אומרים, ועושים רק את דבר האל. כלומר, המטפל צריך להאמין באל ובקוראן ושאמונתו תהיה טהורה.

כדי לטפל גם במחלות רוחניות יש צורך בתכונות נוספות:

6. שיאמין שלדבר האל יש השפעה על השדים והרוחות (الجن والشياطين);
7. שיכיר את תכונות (أحوال) השדים והרוחות;
8. שיכיר את התנהגות השטן. הוא מדגים תכונה זו בדברי חדית: "מספרים על [תקי אל־דין] אבן תימיה [מת בשנת 1328]³⁸ כאשר אמר לו השד: 'אני יוצא

37 حيدر، مرشد الخيران، עמ' 7-8.

38 אבן תימיה – ידעו מופלג בקוראן ובחדית' וקנאי קיצוני בדעותיו. דרש הבנה מילולית של הכתוב, אמונה בגזרה קדומה של מעשי האדם על ידי האל ומלחמה בכל חידוש "בדעה". בשל דעותיו סבל קשות והושלך לבתי כלא. ראה: לצרוסי־יפה, פרקים, עמ' 172.

- ממנו [מהחולה] לכבודד', אמר [אבן תימיה]: 'לא, צא ממנו על פי צו האל ושליחו'. זוהי הוכחה, מוסיף אל־מנשאוו, כי אילולא הבין אבן תימיה את התנהגות, כי אז לא היה עונה לו כך;
9. כמו כן, עליו להיות בעל כוונות טובות כשהוא מדבר עם חולה, כדי להוציא את השד ולרפא את החולה. זה עדיף, אלא אם כן הופיע השד אצל החולה ואז עליו לנהל משא ומתן עם השד ולהיעזר באל כדי להתגבר עליו;
10. שיתרחק מדברים אסורים שבהם תוקף השטן את האדם, וישמור אמונים לדברי האל שבהם ניתן להיעזר כנגד השטן;
11. שיתבצר/ששתמש בקוראן, לא בקמעות למיניהם (أحجية وتائم) משום שהם אסורים. עליו לדעת בעל־פה את הקוראן ולקרוא בו, כי בכך יש חיסון נגד השטן המקולל. כן יש לזכור את אללה בכל מקום, בכל זמן ובכל מצב.³⁹ כלומר, המטפל צריך להאמין בקיומם של השדים וביכולתו להרחיקם או לפגוע בהם.

הערות/אזהרות למטפל⁴⁰

- יש כמה פעולות שעל המטפל לעשות קודם שיגיע אל החולה:
1. עליו להיטהר ולהתבשם, כי השטן שונא/מתעב את הבשמים;
 2. שתהא כוונתו לטיפול בלבד למען האל, ולא למען מטרה חומרית כלשהי.
 3. המטפל רשאי לקבל שכר סביר בהתאם לטיפול, אך לא לקבוע שכר זה;
 3. המקום שבו נעשה הטיפול צריך להיות נקי מפסלים, מתמונות ומציורים שיש בהם דמויות חיות, כגון ציפורים, חתולים, דגים או כל בעל חיים אחר, כי הציורים האלה מונעים את כניסת המלאכים. כמו כן, אסור שיימצא בבית כלב (זאת בשל החדית' המיוחדת לנביא: "המלאכים אינם נכנסים לבית שיש בו דמות של כלב");
 4. אם החולה הוא אישה, אין להתחיל את הטיפול עד שתהיה לבושה. מתחת לשמלה עליה ללבוש מכנסיים, כדי שלא ייווצר מצב שבשעת הטיפול ייחשף גופה. זה עלול להסיח את דעת המטפל בשעת קריאת הקוראן;
 5. אין לטפל באישה אם אינה לבושה לבוש הולם, או אם היא גלוית פנים, מבושמת, או מפורכסת ועם לק בציפורניים כמו הכופרות;

39 المشاوي, إعجاز القرآن, עמ' 48.

40 שם, שם, עמ' 49.

6. שלא יימצאו עם החולה אנשים רבים אלא רק למקרה שיהיה צורך בהם, ואין לטפל באישה אלא אם כן אחד מבני משפחתה מצוי בסמוך, ואֵל למטפל להכניס איש מלבד קרובי משפחה של החולה;
7. שלא יימצא עם החולה איש שאינו הולך לפי חוקי השריעה, כגון גבר הלושב בגדי משי וזהב, או מעשן בחדר שיכול לגרום לריח רע בחדר, מה שמחזק את השדים ומוסיף להם כוח גם כשקוראים את הקוראן;
8. על המטפל לסגור את הדלת כשהוא, החולה והנוכחים בפנים, ולקרוא פסוקי קוראן ליד הדלת, כי השטן אינו פותח דלת סגורה כשקוראים בשם אללה לידה.

הריפוי – מצוות היסוד עצמן הן דרך ריפוי לגוף ולנפש:

התפילה, למשל, היא אמצעי מגן פסיכולוגי זמין נגד חרדות ודיכאון, המעודד איזון נפשי ומגביר הרגשת רווחה.⁴¹ עוד בהכנות לתפילה, ההיטהרות (الوضوء ובימי שיש הגسل) היא פעולת ההיגיינה הראשונית השומרת על ניקיונו הפיזי של האדם. פעולה זו נעשית חמש פעמים ביום, על ידי מי שמקפיד. התפילה, שמילותיה הן מתוך سورة الفاتحة (פרק הפתיחה של הקוראן, 7 פסוקים), היא, על פי שיח' חכים מועינודין צ'ישטי,⁴² התרופה שאינה מכאיבה לעולם.⁴³ בתפילה, הכוונה לא רק למילים, אלא גם ובעיקר לתנועות הגוף, הנעשות במהלך התפילה חמש פעמים ביום. בכל תפילה יש מינימום של ארבע רכעות (ركعات) ומקסימום 13 חובה, אפשר גם יותר. التَّيَّة (הכוונה) מזככת את הלב ממחשבות חומריות הנוגעת לפן הרוחני. وقوف, ركوع, سجود, جلوس – הן תנועות פיזיות השומרות על בריאות הגוף ועל גמישותו. תנוחות התפילה המלוות את המילה "א ד מ" הן: وقوف, ركوع, سجود.⁴⁴

41 אל־קרינאווי, אתנרפסיכיאטריה, עמ' 82.

42 שיח' מהמסדר הצופי הצ'ישטי האמריקני. חיבר ספרים רבים הנוגעים לכל מיני היבטים של הרפואה הטבעית, והוא חוקר לשעבר במכון פולברייט. הוא קיבל הכשרה בתעודת (מדע השימוש בפסוקים מן קוראן לשם ריפוי) והוסמך להשתמש בכך על ידי האג' אול אל־אסלאם ניםתוללה שהרני, מנהל חוק השריעה באפגניסטן. צ'ישטי, שיח' חכים מועינודין, רפואת הצופים, תרגום מאנגלית: גילה וולף, ישראל, אור עם, 2000, כריכה אחורית של הספר.

43 שם, שם, עמ' 161.

44 שם, שם, עמ' 111. יש לשים לב לצורת האותיות. א מסמלת את העמידה ו את הישיבה ר מ את הסגידה.

החג' (העלייה לרגל)⁴⁵ הוא מסע למקום קדוש במיוחד כדי לזכות בהישג רוחני של טהרה וגאולה. טקס רגימת 'אבליס' (השד שגורש מגן עדן)⁴⁶ באבנים, כדי לגרש את כוחות הרע, מסמל את שחרור האדם מרגשי אשם וחטא. מבחינת האסלאם, לאחר החג' נחשב האדם כאילו נולד מחדש, וכל חטאיו נמחקים על פי רצון האל. מצב זה מוביל לסיפוק ולתחושת רגיעה והקלה.⁴⁷ גם מקומות קדושים תופסים מקום חשוב ברוחניות המוסלמית, ונהוג לבקר בהם, בעיקר בקברי קדושים ונביאים הקשורים לסיפורים על הקלת חרדות אישיות, על ריפוי מחלות גופניות ורוחניות, ועל תיווך המתבטא בהעברת בקשות לאל.⁴⁸

הצום – אחת ממצוות היסוד – נועד לא רק לזיכוד הנפש אלא גם לניקוי הגוף. הצום, אומר צ'ישטי, הוא התרופה הטובה ביותר.⁴⁹ הצום הוא הדרך הטבעית העתיקה ביותר לרפא את הגוף. שיטות הצום נעות מהפסקת אכילת מזון מסוים למשך תקופה קצרה, ועד להימנעות מכל מזון ונוזלים לתקופה ממושכת. צ'ישטי מציין ארבע דרכים לריפוי מחלות אצל הצופים:

1. תפילות;
2. תרופות;
3. תרגול;
4. ויתור על דברים מסוימים.⁵⁰

נוסף על התפילות שהצופים מתפללים מדי יום, הם משתמשים בפסוקים מהקוראן ובשמות האל בכל מיני צירופים כדי להביא מזור לאדם. שיטת ריפוי זו מכונה מדע התעוויד'. המילה תעוויד' נגזרת מהפעל ע-ו-ד' (عوذ) ופירושה:

45 על העלייה לרגל באסלאם ומקורותיה הפגאניים, ראה: לצרוסי־פה, חווה, 'הפרובלימטיקה הדתית של העלייה לרגל באסלאם – דרכי האסלאמיזציה של טקסי פולחן קדומים', עלייה לרגל – יהודים, נוצרים, מוסלמים [אסופת מאמרים, עורכים: אורה לימור ראלחנן ריינר] תל אביב, האוניברסיטה הפתוחה, תשס"ה (2005), עמ' 168-189.

46 קוראן, סורת אלחג'ר (15), פס' 34-35.

47 אל־קרינאווי, אתנרפסיכיאטריה, עמ' 83.

48 שם, שם, עמ' 82.

49 צ'ישטי, רפואת הצופים, עמ' 91.

50 שם, שם, עמ' 135.

מחסה/מקלט. ומכאן: عَوَّذَهُ بِاللَّهِ – הגן עליו על ידי הזכרת הבורא וְعَوَّذَهُ – קמע, לחש של כישוף (נגד פחד, חרדה, טירוף וכדומה).⁵¹

השימוש במרשמים המורכבים משמות האל או מפסוקי הקוראן הוא נפוץ אצל כותבי הקמעות. מרשמים נעשים גם בערכים מספריים של האלף-בית העברי.⁵² טקס הד'כר (הזכרת האל) הוא דרך נוספת לריפוי. בטקס זה חוזרים פעמים רבות על שמות האל ועל צירופים הלקוחים מפסוקי הקוראן, בליווי תנועות ראש וגוף, המשחררות את אברי הגוף, וגורמות לאדם להוציא אנרגיה ולחוש שחרור פיזי ונפשי. אחרי טקס פעיל חש האדם תשישות פיזית, הגורמת לו הרפיה, שכרון חושים ולעתים גם התעלות נפש.

יצחק אהרון במדור 'חוכמת הקבלה'⁵³ מציין ש"מקובלים רבים בכל התקופות ידעו היטב את סודי הסודות באופן בו ניתן להגיע להארה המוחלטת. לשיטתם, האותיות העבריות מהוות סמלים וקודים נסתרים המופיעים בסוד הצירופים בכתבי הסוד. כך שמי שייטה עצמו וילמד את הסוד, יוכל ועשוי לחולל שינויים דרמטיים נפלאים, וכל זאת בדרך ה'כוונה' המביאה את האדם למצבים תודעתיים ומדיטיטיביים עמוקים מאוד. בכלליות, טכניקה זו מאפשרת התקשרות רוחנית גבוהה עם עולמות עליונים, וכתוצאה מכך ניתן לתעל את ערוצי האנרגיה הקיימים בנו לצורך שינוי המציאות: לשחרר כעסים ומתחים, שיפור הביטחון העצמי, יחסי אהבה, ריפוי ולהשפיע מהרוחני לגשמי לצורך שפע ופרנסה".

וממשיך יצחק אהרון: אחת מהשיטות הנכונות והבטוחות לכונן התקשרות מיידית עם עולמות עליונים היא שימוש בצירופי השם הוי"ה, ובסמלים קבליים, כגון: מגן דוד, מנורה (למנצח) על פי כתבי החיד"א (חיים יוסף דוד אזולאי – רב

51 שרונן, אברהם, המילון המקיף ערבי-עברי, עמ' 918.

52 ראה טבלה, צ'ישטי, רפואת הצופים, עמ' 136; 138; 140-143. יש לציין שהערך המספרי של האותיות, גם אצל המוסלמים, הוא על פי הערך המספרי של האותיות, לפי סדר האותיות העבריות המכונות "الحروف الأبجدية"

53 אהרון, יצחק, 'התכוונות בקבלה', המקומון פתח תקווה, גיליון 378, 21.6.2006, עמ' 30.

וביוגרף נודע, חי בשנים 1724-1806). בדרך זו האדם מגיע בעיקר לשלווה, לרוגע ולהתבוננות פנימית להכרת נפשו.⁵⁴

דרכי הטיפול שונות ומגוונות:

לכל הפגעים, לכל הנזקים ולכל המחלות, הנגרמים על ידי כוחות דמוניים (שדים ורוחות), יש טיפולים מתאימים, הכתובים בספרות ענפה, שאותם צריך ללמוד כל אחד שחש כי יש לו כוחות והוא מעוניין להיות מטפל.⁵⁵

קיים מגוון דרכים לטיפול בחולים פגועי 'השטן גדול', נזכיר כמה מהם: בעזרת מכוות אש, בקערת הרעדה (طاسة الرجفة) העשויה נחושת ועליה צורות כתב, בעשן או בקטורת אגב שבועות ולחשים, בשיחות עם רוחות בלחשים ובגערות קולניות, במגע פיזי בכל מיני צורות לרבות כפיפות רגליים, בתפילה המסתייעת באוב, ב־טאר – תוף קסמים שפעולתו מהפנטת, בהצלפה בחולה ועוד.⁵⁶

יש שיטות טיפול אסורות, כגון דרך של כישוף, בשל היעזרות בכוחות האופל – השדים. אלה יכולים לפגוע גם באלה שמנסים להפוך למרפאים. בין אלה

54 בסוף המאמר נותן יצחק אהרן טיפ לריפוי – שחרור חסימות ופריקת מתחים – והוא: הדלקת שבעה נרות. שישה מהם יוצרים מבנה של מגן דוד, ואחד מחוצה לו, קרוב לאיש. יש להתבונן היטב בלהבות ולומר את המילים "שיוויתי השם לנגדי תמיד". יש לנשום נשימות עמוקות ולהרפות את הגוף במשך עשרים דקות. ההרגשה הכללית, לדבריו, תשתפר פלאים וניתן לחוש נקיים וחזקים יותר.

55 פעם (במרץ 2005) פנה אלי מרפא יהודי-ישראלי ממרכז הארץ, שהיה בידו ספר מצולם, כתוב בכתב יד ערבי, וביקש שאתרגם לו אותו או לפחות קטעים ממנו. הוא עצמו לא ידע מה יש בספר. מעיון קצר בו גליתי כל מיני קיצורים וסימנים הלקוחים מפסוקי קוראן, משמות אללה, מאותיות ערביות ועוד. כשהסברתי לו מה בדיוק כתוב שם, הוא לא נרתע, להיפך. הוא ביקש שאמשיך ואתרגם לו מה שכתוב, כדי שיוכל לרפא אנשים בעזרתו. הוא סיפר לי שיש לו קשר עם שדים, הוא נשוי לשדה ויש לו 10 ילדים ממנה, כל זה כשאשתו יושבת לידו ומחזקת את דבריו. קצת קשה היה לי להבין איך אינה מקנאה, ואיך היא ממשיכה לחיות אתו בבית רדוף שדים, כשיש לה צרה שדה שילדה לו עשרה ילדים. לאלוהים הפתרונים.

56 בר צבי, ששון, אבו רביעה, עארף וקרסל, גדעון מ', קסם הקברים, ישראל, משרד הביטחון ואוניברסיטת בן גוריון בנגב, 1998, עמ' 126-127.

שמתקשרים עם השדים או השדים מתקשרים עמם יש הסכמים, וכאשר המטפל מפר הסכם כלשהו הוא נענש על ידי הג'ין.⁵⁷

הסימנים לנוכחות השד⁵⁸

1. כאשר מתפשט דופק בצורה שניתן להבחין בו בליווי נפיחות בצוואר.
 2. ניד עפעף (מבט) חזק בעיניים או הופעה (מדי פעם) בהן.
 3. הרמת קול הנשיפה (זפיר) (הכוונה שקול הנשימה נשמע גבוה מהנורמה).
 4. פיהוק רצוף.
 5. רעד חזק בגפיים (ידיים ו/או רגליים אטרופ), או תנועות רצופות באחת האצבעות.
 6. תחושת נימול בגפיים והשתוללות (היג'אן) החולה.
 7. תחושת החולה שיש לו תנועות שונות או משונות בבטן.
 8. צריחות של השד הדורש ממך לחדול מקריאה בקוראן.
- כאשר מבחינים באחד מהסימנים האלה יש לשאול: "בשם אללה, מי נמצא עמי? בשם אללה, דפא/הכנע/היבס כל מי שמתיהר ועקשן, מה שמך?" כך מתחיל הטיפול.

טיפול בעזרת הקוראן

בקרב המוסלמים קיימת שיטת ריפוי בבעיות נפשיות הזוכה לגיטימציה מחכמי הדת: טיפול על פי הקוראן. מטפלים בשיטה זו נקראים "المعالجون بالقرآن" ('המטפלים בקוראן').

57 מצאלחה וברון, סמטאות הנפש, עמ' 25-29. הסופר המצרי עבד אל-חכים קאסם בספרו أيام الإنسان السبعة ('שבעת ימי האדם') מספר על מקרה של אדם, שלא הבין דבר מסודות הספר כתאב אבי מעשר ('ספרו של אבי מעשר'), שירשה אשתו מאביה, אך בכל זאת רצה לנסות את כוחו בהבנת הכתוב ובהפעלתו. במקרה קרא על קסם הקורא לשדים, משרתי הקוסם (جن الخدمة), לבוא. הם אכן באו, התייצבו לפניו וחיכו למוצא פיו, אולם הוא נחרד ולא פצה את פיו. השדים "התרגזו" והפכו אותו: ראשו מטה ורגליו מעלה. בגדו נשמט, עד שראו את מבושיו. רק כשהגיעה אשתו – ניצל ממצב גרוע יותר. قاسم,

عبد الحكيم, أيام الإنسان السبعة, القاهرة, دار الكتاب العربي, 1969, עמ' 63-64.

58 المنشاوي, إعجاز القرآن, עמ' 52-53.

תהליך הטיפול מתחלק לשלושה שלבים:

1. פעולות טרום טיפול;
2. שלב האבחנה;
3. שלב הטיפול.⁵⁹

נאצר אל־מנשאווי מציע פסוקים מהקוראן שיש לקרוא, נוסף על כל מיני פעולות שיש לעשות כדי לרפא את החולה שנפגע משדים. הפסוקים מובאים בדרך כלל על פי סדר מיקומם בקוראן. כאמור, כל המחלות האלה נגרמו, לפי אל־מנשאווי, על ידי שדים, על כן יש לקרוא פסוקים מתאימים בקוראן, פסוקים שהוא מציע לריפוי החולים, או לפחות להקלה עליהם. יש כמה קבוצות של פסוקים שיש לקרוא על פי המטרה שאליה מכוונים.

הפסוקים הפוגעים בשד:

פסוקים אלה יש לקרוא לפני כניסת החולה, ומטרתם לזרוע פחד בשד הנוכח אך לא מדבר. בסופו של דבר השד ידבר 'בסיעתא דשמיא' מיד כשיראה את המטפל.

בפסוקים אלה מצויים משפטים המטילים אימה על השד הנחשב לכופר, בשל העונש שהוא עלול לקבל אם ימשיך במעלליו. כגון:

אל־עמראן (3) 151-149: "הוי המאמינים, אם תשמעו בקול הכופרים, ...ולאבדון תלכו. נטיל אימה בלב הכופרים...

באש ידורו, ומה נורא יהיה מעון בני העוולה".
אל־אנעאם (6) 14-9: "ולו גם היינו מורידים מלאך, היינו משווים לו

דמות אדם, וכך היינו מוסיפים להם בלבול. אמור, קומו והתהלכו בארץ וראו סופם של המכחישים. ...לו כל יצורי הלילה והיום..."

"אלוהים השיב את הכופרים אחור בפחי נפש. דבר לא צלח בידם, ...אחר הוריד (אלוהים)

ממבצריהם את בעלי הספר אשר סייעו בידם (של הכופרים) והטיל מורא בלבבם. חבורה מתוכם

תהרגו, וחבורה אחרת תיקחו בשבי..."

59 אל־קרינאווי, אתנרפסיכיאטריה, עמ' 86.

"...הוא אשר גירש את בעלי הספר הכופרים ממושבותיהם, בהגליה הראשונה. ...והטיל מורא בלבבם. ...בעולם הבא צפוי להם עונש האש, ...כל החולק על אלוהים, הנה אלוהים מעניש קשות".

פסוקי דיכוי/הכנעת השד:

אלה הפסוקים החזקים ביותר, שקוראים לפני השד המרדן, במיוחד אם הם נכתבים עם פסוקי הייסורים. שמים את הקלף שעליו נכתבו בתוך כלי עם מים, נותנים לחולה והחולה שותה אותם. זה יוצר לחץ על השדים, כי הפסוקים נקראים כנגד מי שמזלזל באותות האל וטוען שהוא אינו מפחד מהאל ואינו מושפע מאותותיו.

בפסוקים אלה מודגשים העניינים הבאים: ייחודו של האל; שלטונו על העולם; כל הנעשה בעולם נעשה במאמרו; הוא המעניק נשמה לאדם וגם לוקח אותה; הוא עושה חשבון עם כל יצוריו (בני אדם ושדים) על מעשיהם, וכל אחד ישלם על מעשיו בעומדו לפני אלוהיו או ביום הדין.

אל־אנעאם (6), 60-62: "הוא אשר יאסוף את נשמתכם בשנת הלילה, בידועו מה עשיתם ביום, ואחר יעורר אתכם ביום, עד הימלא הזמן הקצוב, ואחר תשובו אליו, ואז יודיעכם את אשר עשיתם. הוא המושל בכיפה מעל עבדיו. ...אכן, בידו המשפט, והוא מהיר חשבון מכולם."

יוסף (12), 39-40: "...אלוהים האחד המכניע תחתיו? ...המשפט נתון ביד אלוהים לבדו ..."

אל־רעד (13), 16: "...הוא שולח את סופת הברקים ומכה בה את אשר יחפוץ. ...הוא משיב מנה אחת אפיים."

אבראהים (14), 44-52: "הזהר את האנשים מפני היום בו יבואם העונש. ...אל לך לחשוב כי אלוהים מפר הבטחתו לשליחיו. אלוהים אדיר ואל נקמות. ...ביום ההוא תראה את החוטאים כבולים בשלשלאות זה אל זה. וכתונת של זפת לעורם ואש מכסה את פניהם, למען יגמול אלוהים לכל נפש כפועלה..."

צ. (38), 55-65: "ואולם פורקי העול ישובו אל הנורא מכול: גיהנום אשר בו ייצלו. ...את זאת יטעמורנא: משקה של רותחין וליחה, ...גם הם ייצלו באש..."

אל-זמר (39), 4-5: "...הוא אלוהים האחד והמכניע תחתיו..."

ע'אפר (40), 15-20: "...זה היום אשר בו יעלו חשופים, ומאומה בהם לא ייסתר מאלוהים. - למי המלכות היום? לאלוהים האחד והמכניע תחתיו!..."

פסוקי הנקמה:

פסוקים אלה נקראים לשד (כדי לפגוע בו או להרחיקו) אם הפר את הברית/ההסכם ושב אל החולה ומנסה לפגוע בו/להזיק לו, או אם הזיק/פגע באחד ממשפחת החולה. בפסוקים אלה באות לידי ביטוי הפעולות שעושה אל הנקמות לאלה שמפרים את הברית, או עושים מעשים הנוגדים את צווי האל.

אל-מאודה (5), 95: "...אלוהים ימחל על אשר נעשה לפני, ואולם השב לסורו, ינקום בו אלוהים, ואלוהים אדיר ואל נקמות."

אל-חג'ר (15), 32-36: "אמר, אבליס, מדוע זה אינך משתחוה עם המשתחווים? ...אמר, אם כך, צא מכאן כי ארור אתה. מקולל תהיה עד יום הדין. אמר (אבליס)..."

אל-רום (30), 47: "...ונקמנו בחוטאים..."

אל-ז'חר'ר (43), 24-25/55-51: "...נקמנו נקמתנו בהם, ועתה ראה מה היה סופם של המכחישים." / "...וכאשר הכעיסונו, נקמנו בהם, והטבענו את כולם."

מלבד קריאת הפסוקים בקול, נותן אל-מנשאוי מתכון: פסוקים אלה, אם המרפא קורא אותם על מים ומוסיף עליהם את פרשת אל-כרסי (הכיסא) ופרשת אל-ברוג' (המגדלים [?]) ופסוקי אל-עד'אב (הייסורים), ומכה בהם על פני החולה או יתרחץ בהם החולה הרי יראה נס/פלא⁶⁰ (מה שמבטיח את הצלחת הטיפול).

פסוקים להכרת האמונה של השד:

פסוקים אלה יש לקרוא לשד כאשר הוא ערמומי/מתחמק ואינו רוצה להצהיר על דתו, ונתגלה השקר שלו כשהוא טוען שהוא מוסלמי או שהוא טוען שהוא התאסלם. יש לקרוא בכוונה [שלמה] להדרכת השד, אם ברצונך בכך שהוא יקבל עליו את האסלאם, ואם לא, יש לקרוא בכוונה לייסורי השד ושרפתו גם כדי לבסס את הטענה נגד השד לפני שרפתו או יציאתו [ממש לעשות לו משפט, לפני הענשתו].

בפסוקים אלה מודגש הצדק האלוהי, ומודגשת והדת הראויה – האסלאם.

אל עמראן (3), 21-18/85: "אלוהים יעד כי אין אלוה בלעדיו, וכן יעידו

המלאכים ואנשי הדעת, ומנהגו צדק... הדת הראויה בעיני האלוהים היא האסלאם... כל הכופר באותות האלוהים, הנה אלוהים מהיר חשבון... הכופרים באותות אלוהים וההורגים את הנביאים בלא צדק וההורגים את האנשים המצווים על הצדק, להם בשר עונש כבד... כל המבקש לו דת אחרת מלבד האסלאם, לא יקבלוה ממנו, ובעולם הבא ילך לאבדון."

אל-מאאדה (5), 3: "נאסרו עליכם נבלה ודם ובשר חזיר, וכל אשר

הוקרב לכבוד אחרים זולת אלוהים... וכל אשר הועלה קורבן על במת אלילים, ולהפיל גורל בחיצים. [מעשה הפקרות הוא לכם]. (מכאן יש לקרוא) היום אמרו הכופרים נואש מדתכם, על כן אל תיראו מפניהם, כי אם אותי היו יראים. היום סיימתי לכוון לכם את דתכם והשלמתי את חסדי עליכם, ושבע רצון אני כי האסלאם היה לכם לדת..."

אפשר שבפסוק זה יש איסור על שחיטת בעלי חיים בשעת טקסי גירוש השדים. שהרי יש כאן איסור לאכול כל אשר הוקרב לאחרים. וזה מה שעושים בטקסים: שוחטים בעלי חיים לריצוי השדים.

"... כך ייסר אלוהים בעונש את אשר לא

יאמינו."

אל־זמר (39), 21: "הלא תראה כי אלוהים הוריד מים משמים והוליכם במעיינות על פני הארץ, אחר ינביט בהם זרע בשלל גוונים, אחר ייבול ויצהיב לעיניך, ואז יפורר אותו. בזאת צפון אות הזכרה לנבוני הלב." אל־צף (61), 7: "מנוולים מכול הם אלה אשר בהיקראם אל האסלאם, טופלים שקרים על אלוהים. אלוהים לא ינחה את קהל בני העוולה."

פסוקי ההרגעה:

יש לקרוא אותם לשד כאשר הוא רוגז על משפחת החולה או המרפא. על המרפא לדעת, כי השטן רוצה להטיל אימה בלב החולה או המרפא כדי שהריפוי לא יושלם. פסוקים אלה יש לקרוא לחולה, אם הוא חש בפחד, עד שיירגע, ואפשר גם שהמרפא יכתוב לחולה או לשד [ישרה במים] וישתה ממנה ואז יחלוף הפחד בעזרת אללה.

בפסוקים אלה מודגשת יכולתו האדירה של האל, ולבוטח בו אין שום סיבה לחשוש.

אל עמראן (3), 126: "...אין ניצחון ניתן בלתי אם מאלוהים האדיר והחכם."

אל־אנפאל (8), 10: "... ולמען יבטח לבבכם בו, כי אין ניצחון ניתן אלא מאלוהים..."

אל־רעד (13), 28: "הם המאמינים אשר לבם בוטח בזכר אלוהים. אכן בזכר אלוהים יבטחו הלבבות."

אל־בקרה (2), 260: "...למען יבטח לבבי. אמר, קח ארבעה מיני עופות והטה אותם אליך והנח כל בטר מבתריהם על הר, אחר קרא אליהם ויבואו רצים אליך, ודע כי אלוהים אדיר וחכם."

אל־קצף (28), 25: "...אל תחשוש, עתה ניצלת מקהל בני העוולה." אמר, אל פחד, כי עמך אני, שומע ורואה." טה (20), 46:

אפשר להוסיף ולקרוא לשד גם את פסוק אל־סכן בפרשת אל־אנעאם, אם הוא נסער, עד שיירגע. אל־אנעאם (6), 13: "לו כל יצורי הלילה והיום, והוא השומע והיודע."

פסוקי הייסורים:

בדרך כלל בכל פסוק נזכרים הייסורים או השדים. פסוקים אלה מייסרים ושורפים את השד הפוגע בו [בחולה] ובאחרים.

גם בפסוקים אלה רואים את כוחו ועוצמתו של האל, ואת יכולתו להעניק מגן ליראיו ולפגוע בעושי הרע.

"אלוהים – אין אלוהים מבלעדי, חי וקיים ...
אל־בַקְרָה (2), 255,
פרשת אל־כרְסִי:

הוא העליון הנשגב."

אל־נִסְאָא (4), 176-173:

"אשר למאמינים ולעושים את הטוב, הוא ישלם להם את מלוא שכרם וירבה את ברכתו להם. אשר לסולדים ולאנשי השחץ, אותם יעניש עונש כבד, ולא ימצאו להם מגן או מושיע זולת אלוהים..."

אל־מֵאֲדָה (5), 37-33:

"הלוחמים באלוהים ושליחו והמבקשים למלא את הארץ חמס, יומתו לפי חרב או ייצלבו, או ייכרתו יד ימינם ורגל שמאלם, או יגורשו מן הארץ. זה גמולם, ולקלון יהיה להם בעולם הזה. בעולם הבא צפוי להם עונש כבד... ונועד להם עונש כבד. [37] ירצו לצאת מן האש, אך ממנה לעולם לא יצאו, ונועד להם עונש לעולמי עולמים."

אל־אֲנַפָּאֵל (8), 14-9:

"...והוריד עליכם מים מן השמים למען יטהר אתכם בהם ולמען יעביר את נגע השטן מעליהם, ולמען יחשל את לבבכם ויציב איתן את רגליכם. אני אטיל מורא בלב הכופרים, ואתם הכו על העורף והכו על כל איבר. [אולי זו הסיבה שמטפלים מכים את החולה כדי שהשד יצא ממנו? כנראה עושים זאת כאשר חושבים שהשד הוא כופר]. ...הנה אלוהים עוֹנֵשׁ קשות. הא לכם! טעמו זאת! לכופרים ממתין עונשה של האש."

אל־חִגְרִי (15), 18-16:

"...ושמרנו עליהם מפני כל שטן ארור. כל המאזין בגנבה, מיד ישיגנו כוכב אש נגוהות."

- אל־אסראא (17), 110-111: "אמור, התהילה לאלוהים אשר לא הוליד בן ואין לו שותף למלכות ואין לו צורך במגן מפני השפלה, ופאר את שמו מאוד."
- אל־כהף (18), 29: "...הכיננו לבני העוולה אש אשר תסגור עליהם כאוהל, ואם ישוועו למשקה, ישקום רק מים לוהטים כנחושת רותחת הצולה את הפנים. מה רע הוא המשקה, ומה רע להינפש שם!"
- מרים (19), 87-91: "אמר, כל הגורם עוול, נענישנו, ואז יוחזר אל ריבוננו, והוא יענישהו עונש נורא..."
- אל־אנביאא (21), 20: "לילה ויום יספרו בשבחו ולא יחדלו."
- אל־חג' (22), 19-20: "הנה שני בעלי דין מתדיינים על אודות ריבונם: אשר לכופרים, להם הותקנו בגדים של אש, ועל ראשם יריקו מים רותחים, אשר ימוססו את קרביהם ועורם."
- אל־נור (24), 39: "...ימצא את אלוהים לידו, אשר יפרע לו את חשבון מעלליו במלואו. אלוהים מהיר חשבון."

פסוקי המוות:

- פסוקים אלה יש לקרוא כאשר מתכוונים להרוג את השד בעזרת אללה. [אלא ש]אין הוא מת, כי עדיין לא הגיע זמנו, משום שלכל דבר יש עת. אולם אם תקרא פסוקים אלה הוא יסבול מאוד ואולי יצא [מגוף האדם, או יחדל מלהציק לך] מפחד המוות. בפסוקים אלה חוזרים על המורא שנותן האל בלב הכופרים.
- אל־אנפאל (8), 12: "ריבונך גילה למלאכים לאמור...אני אטיל מורא בלב הכופרים, ואתם הכו על העורף והכו על כל איבר."
- אל־נסאא (4) 78/97: "המוות ישיגכם בכל מקום אשר בו תהיו, ולו גם במגדלים נישאים...כל אלה בגיהנום ידורו, ושם יהיה סופם המר."
- אל־אנעאם (6), 60-62: "הוא אשר יאסוף את נשמתכם בשנת הלילה, בידעו מה עשיתם ביום...ובבוא המוות אל אחד מכם, יאספו שליחינו את נשמתו...כך יוחזרו אל האלוהים, מגינם באמת..."

אל־אנפאל (8), 49-51: "לו רק יכולת לראות כיצד יאספו המלאכים את נשמות הכופרים וילקו אותם בפניהם ובאחוריהם – טעמו את עונש השרפה. זאת כגמול על אשר עוללו ידיכם זה כבר..."

פסוקים לגילוי הראייה והשמיעה:

אללה נתן לשד כוח להתעמר בגופם של בני אדם הסוטים מדרך הישר. בין הדברים שהוא עושה, הוא פוגע בראייה ובשמיעה. הוא יכול לגרום לאדם להיות עיוור או חרש. הרפואה הקונוונציונאלית חסרת יכולת לאבחן את הסיבות לכך. משום כך, לפסוקים יש יתרון גדול לחשוף את הראייה והשמיעה על ידי קריאתם על המים, שיותזו אחר כך על פני החולה (זה במקרה של עיוורון); או יש לכתוב אותם על בד נקי ולהוסיף את פסוק אל־כרסי ואל־מעוד'תין, אחר כך להניח את הבד על עיני החולה למשך זמן מה, במיוחד כשהוא ישן. ביחס לשמיעה, אפשר לקרוא את פסוקי חשיפת השמיעה עם פסוק אל־כרסי ואל־מעוד'תין על מוסק (סוג בושם) 'אנחליזי', שממנו יש להשתמש כמשחה לאוזנו מבחוץ או מבפנים. פסוקים אלה יועילו גם לטיפול באברי הראייה והשמיעה הפגועים... ואלוהים הוא המרפא.

הפסוקים לגילוי (כשף) הראייה:

כוללים פסוקים שהשורש ר-א-ה (بصر) מופיע בהם וכן המילים: עין/עיניים. אל־אנעאם (6), 103-104: "עין לא תשיגנו, אך הוא ישיג כל עין, והוא אני דעת ומכיר כל דבר לפני ולפנים. כבר ניתנו לכם אותות מאירי עיניים מעם ריבונכם. כל המבחין, לטובת עצמו הדבר, ואשר טחו עיניו, לרעתו הדבר. לא עלי לשמור את צעדיכם." אל־אעראף (7), 201: "היראים, כל אימת שהשטן סובב סביבם, נזכרים, ואז נפקחות עיניהם."

יוסף (12), 96/93: "קחו את כותונתי זאת והניחוחה על פני אבי, ואז ישוב אליו מאור עיניו. אחר הביאו אלי את כל בני ביתכם". "כאשר הגיע המבשר, הניח אותה על פניו והוא שב לראות. אמר, האם לא אמרתי לכם כי מאלוהים למדתי את אשר לא תדעו."

אל־נחל (16), 77-78: " ...שעת הדין עלולה לבוא כהרף עין ואף מהר מזה, כי אלוהים כל יכול ...ונתן לכם אוזניים ועיניים ולב, למען תכירו טובה".
 טה (20), 46: אמר אל תפחדו כי אני עמכם שומע ורואה.
 ע'אפר (40), 44: "...אלוהים מבחין בברואים".

פסוקים לגילוי השמיעה:

ברוב הפסוקים מופיעות מילים הקשורות לשמיעה ולהקשבה, אם של אלה או של גופים אחרים.
 אל־בקרה (2), 285: האמונה המוחלטת של מוחמד במה שנמסר לו, בנביאיו ובמלאכיו.
 אל־עמראן (3), 193: הודאה בכך ששמעו קול הקורא להם להאמין באל, הם שמעו ומבקשים מהאל סליחה, שיעביר את החטאים ואת הרוע מעליהם, ושיעבירם לצד הצדיקים.
 אל־נסאא (4), 45-46: "...ישנם יהודים המטים את המילים ומוציאים אותן מהקשרן, ואומרים, נשמע ונמרה; שמע והיחרש; יָעֲנוּ. כך יהפכו בלשונם למען יטילו דופי בדת. אילו היו אומרים, נשמע ונעשה..."
 ט.ה. (20), 46: [אללה אומר] אל תפחדו אני אתכם שומע ורואה.
 אל־אנביאא (21), 60: אמרו שמענו נער זוכר אותם קוראים לו אברהם. הפושעים השפילו ראשיהם בפני אלוהיהם. אללה אל־סג'דה (32), 12: ראה ושמע אותנו ושבנו לעשות כדברו.
 אל־אחקאף (46), 29-30: "הטינו אל נתיבך חבורת שדים למען יקשיבו לקוראן. כאשר הגיעו אליו, אמרו, הקשיבו! וכאשר תמה קריאתו, שמו פעמיהם אל בני עמם ובפיהם הזהרה. אמרו, בני עמנו, הקשבנו לספר שהורד ממרומים", ולאחר מכן קריאה להיענות לקריאת הכרוז, הקורא להאמין באל כי בכך יכופר להם, ומי שלא ייענה לקול האל לא יחמוק מעונש ולא יהיה לו מגן.

אל-מלכ (67), 10:

אמרו, לו היינו שומעים או מבינים לא היינו מבעלי
אש התבערה.

אל-ג'ן (72), 1:

אמור נגלה לי שכמה שדים הקשיבו ואמרו: שמענו
קוראן מופלא.

דרכי הימנעות מפגיעת שדים

אין ספק שהפעולה לריפוי בני אדם מפגיעת שדים אינה קלה, אולם, כאמור, אפשר מראש להימנע מפגיעתם על ידי היצמדות לאמונה, עשיית הטוב והישר, ושינון פסוקי הקוראן שיש לומר בכל מיני מצבים, מקומות וזמנים. שדים אינם מצליחים לפגוע במי שאמונתו שלמה ולא להתקרב למי שמזכיר את השם המפורש, או אומר פסוקי קוראן השכם והערב.

ברוב הספרים הדנים בשדים, בפגיעתם ובדרכי הריפוי, יש פרק מיוחד (האחרון, בדרך כלל), העוסק בדרכים להימנעות מפגיעת השדים, פרק הנקרא 'تحصينات' (חיסונים/קווי הגנה), ובו פרשיות, פסוקים ודברי חדית⁶¹ שיש לומר כדי לנטרל את השדים. מספרם משתנה מספר לספר. מאחר שהדברים חוזרים בצורה זו או אחרת אצל כולם, אדגים מספרו של שיח' סעיד ג'אד עלי בדווי, המציין עשרה 'קווי הגנה' נגד השדים, בתוספת הסברים מתי יש לומר אותם, דברי חדית⁶¹ ופרשנות:

1. 'الاستعاذة': אמירת "أعوذ بالله من الشيطان الرجيم"⁶¹ בקשת חסות האל מהשטן הארור, מכל פגיעה העשויה לבוא מהשטן: פגיעה בדת, במהלך החיים, פגיעות פיזיות או רוחניות. יש לומר משפט זה כשאדם חש בלחישת השטן, כנראה הכוונה כאשר אדם חש פיתוי לעשות דבר עברה; כשמתכוונים לקרוא את הקוראן; כשנכנסים להתפלל; כשנכנסים לשירותים או למקום שומם; כשחונים במקום כלשהו; בשעת כעס; בזמן נעירת החמור או נביחות הכלבים, בעיקר בלילה.

61 השטן מכונה الرجيم (הארור, המקולל). השורש رجم, בעברית "רגם" = יידה אבנים. הכינוי שלו מתאר את העונש שקיבל מאברהם כשניסה להסית אותו. זהו גם העונש החל על כל מי שעושה מעשים שטניים. אחת מארבע מיתות בית דין היא הסקילה (الرجم). מוות בסקילה הוא עונשו של המסית והמדחף לעבוד אלוהים אחרים. "... וסקלתו באבנים ומת, כי ביקש להדחף מעל יהוה אלוהיך, המוציאך מארץ מצרים מבית עבדים" דברים י"ג, 11.

2. 'البسمة': אמירת "بسم الله الرحمن الرحيم" (בשם אללה הרחמן והרחום). במשפט זה יש לפתוח למעשה כל אירוע, מעשה, דיבור או כתיבה. כל דבר שעושים בלי לפתוח במשפט הנ"ל, על פי האמונה המוסלמית, אין מקבלים עליו שכר או אין מצליחים בו. בזמן שחולים, אומר בְּדוּוּ, אפשר להניח יד על המקום הכואב ולומר את ה'בסמלה' שבע פעמים כל בוקר וכל ערב, בתוספת בקשת ריפוי והחלמה מהאל.

3. 'سورة الفاتحة': פרק הפתיחה, הפרק הראשון בקוראן המשמש לתפילה בכל יום, בחגים ובמועדים, וכן בתפילות רשות, בקשות ועוד. על פרק הפתיחה אומר אל-ג'מילי: الفاتحة היא פתיחת הספר ואם הקוראן, המכילה שבעה פסוקים, ההבראה המושלמת, והתרופה היעילה, הקיץ המושלם, מפתח העושר וההצלחה, שומרת מפני הדאגה והצער, היראה והעצב, [כל זאת] למי שמכיר בערכה, ונותן לה את זכותה, מיטיב לקרוא בה לריפוי מחלתו, יודע את דרך ההבראה והריפוי באמצעותה והסוד שהיא הופכת להיות [טוב] למענו.⁶²

4. 'سورة البقرة': פרשת הפרה משמשת למלחמה בקוסמים ובלהטוטנים, לגירוש השדים מהבית ולהורדת המלאכים (כדי לסייע לבני אדם).

5. 'آية الكرسي': פסוק הכיסא – נחשב לפסוק העצום ביותר (أعظم آية في القرآن), מגרש את השדים מהבית ומגן מפניהם.

6. 'خواتم سورة البقرة': שני הפסוקים החותמים את פרשת הפרה,⁶³ שבהם בקשה מהאל שלא יטיל על בני האדם יותר ממה שהם מסוגלים לשאת,

62 الجميلي, التداوي بالقرآن, لام' 29.

63 (פס' 285) "השליח מאמין באשר הורד אליו ממרומים מעם ריבונו, וכן גם המאמינים. הכול מאמינים באלוהים ובמלאכיו ובספריו ובשליחיו ואומרים, לא נִפְלָה איש משליחיו. הם אומרים, נשמע ונעשה; מייחלים אנו למחילתך, ריבוננו, וסוף כולם לשוב אליך. (פס' 286) אלוהים לא יטיל על נפש לשאת יותר מכפי יכולתה, ושכרה שמור לה כפי פועלה, ועונשה שמור לה כפי מעלליה. ריבוננו, אל תדוננו לכף חובה אם נשכח או נטעה. ריבוננו, אל תטיל עלינו נטל כפי שהטלת על אשר היו לפנינו. ריבוננו, אל תטיל עלינו לשאת את אשר נבצר מכוחנו. מִחַל לָנוּ, סלח לנו ורחם עלינו. מגננו אתה, על כן עזר לנו לגבור על האנשים הכופרים."

ושיסלח להם על עוונותיהם, יגן עליהם ויעזור לגבור על הכופרים. אל-ג'מילי אומר, על פי חדית' בשם הנביא המובא אצל האימאם מסלם בספרו 'אל-צחיח': מי שקורא את שני הפסוקים האלה בלילה די לו.⁶⁴

7. 'سورة الإخلاص'⁶⁵ פרשת הייחוד – על פי החדית'ים המצויים בערך זה: מי שאומר את פרשת הייחוד כאילו קרא שליש מהקוראן.

8. 'المعوذتان': שתי הפרשיות האחרונות (الفلق والناس) המתחילות במילים "قل أعوذ بربّ..." (אמור אחסה באלוהיי...), יש בהן בקשה מהאל לחסות בו מהשדים ומבני אנוש. הן נאמרות כדי להישמר מהרוע הקיים בבני אדם, מעין הרע, ממעשי קסמים, ממלחשים, ממוקנאים ועוד. לפי מסורת חדית' שמיוחס לעאישה, אשתו הצעירה והאהובה של הנביא מוחמד, כשהיה מוחמד מתכוון לעלות על יצועו היה מחזיק יד ביד, נושף בהן וקורא את שלוש הפרשיות האחרונות של הקוראן (الإخلاص والمعوذتان). אחר כך מנגב בהן מה שיכול היה מגופו החל בראשו ובפניו, ועושה זאת שלוש פעמים.⁶⁶

9. 'الأذكار النبوية', ההזכרות הנבואיות: כאן באים לידי ביטוי פסוקים שבהם צוין שיש לזכור את האל, פסוקים שבהם משתמשים הצופים כדי להוכיח שיש לזכור את האל בכל מקום, בכל זמן ובכל מצב. בדווי מציין שבעה סוגי ד'כר:

- א. 'ذكر العين بالبكاء': הזכרת העין בבכי;
- ב. 'ذكر الأذنين بالإصغاء': הזכרת האוזניים בהקשבה;
- ג. 'ذكر اللسان بالثناء': הזכרת הלשון בשבח/בהלל;
- ד. 'ذكر اليدين بالعطاء': הזכרת הידיים בנותינה;
- ה. 'ذكر البدن بالوفاء': הזכרת הגוף בביצוע/בנאמנות;

64 الجميلي, التداوي بالقرآن, עמ' 35.

65 קוראן, סורת אלאח'לאץ (112, טוהר האמונה, הייחוד) – "قل هو الله أحد الله الصمد لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوا أحد" (אמור, הוא אלוהים אחד, אלוהים לעד, לא ילד ולא הולד, שווה לו אין גם אחד)

66 الجميلي, التداوي بالقرآن, עמ' 39.

1. ' ذکر القلب بالخوف والرجاء ': הזכרת הלב ביראה ובתחינה;
 2. ' ذکر الروح بالتسليم والرجاء ': הזכרת הנפש בכניעה ובתחינה.

10. ' الإخلاص ', הייחוד: האמונה הטוטלית בייחוד האל. וחיד עבד אל-סלאם באלי בספרו وقاية الإنسان ('שמירת/הגנת האדם') מקדיש את הפרק השישי והאחרון ל"קווי ההגנה"⁶⁷ של האדם כנגד השטן: הוא נותן 36 ראשי פרקים של קווי הגנה (ביניהם תתי פרקים רבים), אלא שהוא מתחיל עם 'הייחוד' (שבו מסיים בדווי). גם כאן, בפירוט יתר, מובאים הפסוקים והדברים שיש לומר בכל מקום, בכל זמן ובכל מצב. בספר אחר שלו الصارم البتار ('המאכלת המבתרת') מסתפק בֵאלי בעשרים קווי הגנה.⁶⁸

כדי להקל על בני האדם הוצאו לאור (הודפסו) ספרונים קטנים שניתן לטלטלם בכיס הבגד. הם מכילים פסוקי קוראן ודברי מוסרים מהסונה, שעל המוסלמי לומר בכל מצב, בכל זמן ובכל מקום, מהיקצה ועד השינה, כדי להינצל ולהישמר מאסונות ומפגיעות הרעה של כוחות דמוניים למיניהם.⁶⁹

סיכום

יש להישמר מפני הרוע בעולם על ידי אמונה מוחלטת באל, קיום המצוות כהלכתן והליכה בדרך הישר. כאשר חשים בסכנה כלשהי, יש להזכיר (לומר בעל פה) פסוקים מהקוראן המונעים את פגיעתם הרעה של כוחות דמוניים, הפועלים בשירות האל כדי להעניש את הסוטים.

67 בAli, وقاية الإنسان, עמ' 229-340.

68 בAli, الصارم البتار, עמ' 116-121.

69 سرور, علي يوسف و الأذكار للنجاة من مصائب الدنيا وتلك الدار (הדברים שיש להזכיר כדי להינצל מאסונות/מפגעי העולם הזה והעולם הבא), كفر قاسم, مطبعة السلام, ד. ת. . الزبيدي, إسماعيل بن المقرئ (1433- 1354) (تحقيق: طارق الطنطاوي), الاستيطان فيما يعتصم به من الشيطان, (ההתיישבות [המקום/הדבר] שבו מוצא [האדם] מקלט מהשטן); القحطاني, سعد بن علي بن وهف, حصن المسلم من أذكار الكتاب والسنة, (הגנת המוסלם מדברי הספר [הקוראן] והסונה [תושב"ע]), فلسطين, جمعية القرآن والسنة (شركة النور), ד. ת.

אדם שחלה או נפגע בגופו או בנפשו עליו לגשת למרפא, שזכה במתת האל – היכולת לרפא, שמאמין בקוראן (إعجاز القرآن) ובעוצמתו המאגית, ולבצע את הוראותיו. המרפא, מצדו, צריך להיות בקי בקוראן ובסונה, בעל כוחות מאגיים, מאמין ביכולתו לרפא מחלות ואמין על החולים. עם כל זאת, הצלחת הריפוי תלויה ברצון האל. אדם, המאמין באמונה שלמה בייחוד האל ובשליחו, עשוי לזכות במזור למחלותיו. אם הוא ראוי על פי הקריטריונים של הקוראן לריפוי – הוא יזכה בו. אם לא הצליח הריפוי, נראה שאינו ראוי לו.

כיום, על אף התפתחותה של הרפואה הקונוונציונאלית, רבים מן הערבים המוסלמיים וגם מדתות אחרות פונים למרפאים מסוג זה. גם משכילים מגיעים אליהם, בעיקר כאשר כלו כל הניסיונות להירפא בדרכים אחרות. תופעה זו הולכת ומתחזקת בשנים האחרונות. בעיתונים יומיים ובמקומונים ניתן למצוא פרסומים של מרפאים, המבטיחים הצלחות בריפוי חולים מכל הסוגים.

”הנחה איתנו בדרך הישר”

(קוראן, פרק א פסוק 7)

עיון מחדש בקוראן ובמקורות אסלאמיים קלאסיים

נסים דנה¹

הפרק הראשון בקוראן, פרשת הפתיחה ('סורת אל-פאתחה'), נחשב לפרק החשוב ביותר מתוך 114 פרקי הקוראן. במהלך חמש תפילות החובה היום-יומיות באסלאם ('צלחה') חוזרים המתפללים על פרק זה, שוב ושוב, עשרות פעמים. פרק זה גם נאמר בהזדמנויות רבות נוספות: בכל שלב במחזור החיים של הפרט, כגון מילת בן זכר ('ח'תאן', טהור), אירוסין ('ח'טבה'), נישואין ('זואג'), בטקס התפילה על המת ('אלצלחה עלא אל-מית') ועוד ועוד. רבים אומרים אותו אף בעסקי חולין, כגון בתום עריכת עסקה, בטקסי פתיחת כנסים וכד'.

הבה נכיר, תחילה, פרק זה על שבעת פסוקיו:

1. בשם אללה הרחמן הרחום;
2. השבח לאללה ריבון העולמים;
3. הרחמן הרחום;

1 ד"ר נסים דנה משמש מרצה בכיר במרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון. המחקר נעשה בתמיכת קרן קושיצקי. ספריו 'המספיק לעובדי השם (ראב"ם) והדרוזים' יצאו לאור בהוצאת אוניברסיטת בר אילן.

4. המולך ביום הדין;
5. אותך נעבוד ובך נסתייע;
6. הנחה אותנו בדרך הישר;
7. [ב]דרך אלה שהענקת להם את חסדך, לא [בדרך] אלה שאתה כועס עליהם, ולא [בדרך] התועים.

מפרשים מוסלמים רבים של הקוראן עסקו ועוסקים בנייתוח הפסוק השביעי והאחרון של פרק זה, במגמה לברר לאילו שלוש קבוצות רומז הפסוק. לשון אחרת:

1. מיהם אותם שהולכים ב'דרך הישר' וזוכים בחסדו של אלוהים?
2. מי הם אלה שאללה כועס עליהם, שדרכם אינה 'דרך הישר', ומדוע אלה כועס עליהם?
3. מי הם התועים ובמה הם תועים?

כל מפרשי הקוראן סבורים כי המוסלמים הם אלה אשר זכו בחסדו של אללה, והם הם המוגדרים כמי שהולכים ב'דרך הישר', קרי, בדרך שהקוראן מתווה. גם מקובלת הדעה, שמי שאללה כועס עליהם הם היהודים, ומי שנחשבים לתועים אלה הם הנוצרים. זו גם הדעה העממית הרווחת כיום בקרב מרבית המוסלמים בעולם, המונים יותר ממיליארד נפש, ונדיר למצוא מישהו החולק על דעה זו. במהלך הזמן, פרשנות זו אף תרמה רבות להתפתחות שנאה כלפי הנוצרים, ובעיקר – כלפי היהודים.

הבה נעיין בדברי מפרשים אחדים בסוגיה זו, מתוך אלה המייחסים את הכעס ליהודים ואת התעייה לנוצרים.

1. נזכיר, תחילה, מפרשים אחדים שאינם מציינים נימוק כלשהו לתמיכה בהשקפתם:

א. אלצ'חאכ² (מת 723) אומר בפשטות:

"לא אלה שאתה כועס עליהם – היהודים; ולא התועים – הנוצרים".

2 'תפסיר אלצ'חאכ', דאר אלסלאם לל'טבאעה ואל'נשר ואל'תויע, מצרים, 1999.

- ב. **אבן כת'יר**³ (מת 1373) אומר:
 "לא אלה שאתה כועס עליהם ולא התועים – דרכם של היהודים והנוצרים".
- ג. בעקבותיהם הולכים גם שני מפרשי הקוראן הידועים, המכונים אלג'לאלין⁴ שחיו במאה ה-15:
 "שאתה כועס עליהם – והם היהודים; התועים – הם הנוצרים. צא ולמד מכאן שהמונחים בדרך הישר אינם היהודים ולא הנוצרים".
- ד. **בח'ארי צדיק**⁵ (מת 1889) קובע:
 "אלה שאתה כועס עליהם – היהודים; התועים – הנוצרים".
- ה. **מוחמד סבזוארי**⁶ (מת 1988, שיען) מסביר אף הוא:
 "אלה שאתה כועס עליהם – היהודים, והתועים – הנוצרים".
2. קבוצה שנייה של מפרשים קובעת שהכעס והתעייה כלפי היהודים והנוצרים – מקורם במסורת המובאת בשם הנביא מוחמד עצמו:
 א. **מצטפא אל'מנצורי**⁷ (מת 1970) אומר:
 "התעייה היא סטייה מדרך הישר... והכוונה במי שאללה כועס עליהם – היהודים, והתועים – הנוצרים, על פי מה שנמסר בשם הנביא, עליו השלום, באומרו: היהודים – כעס עליהם; והנוצרים – תועים... ומי שטוען כי התמיכה בהשקפה זו אין לה על מה לסמוך, משום שמבחינה דתית המכחישים את הבורא והכופרים רעים (יותר) מהם [= מהיהודים

3 'תפסיר אל'קוראן אלעט'ים' מאת אסמעיל אבן כת'יר, דאר אל'חדית', קהיר, 1988.

4 'תפסיר אל'ג'לאלין' נתחבר על ידי שני אנשי דת מצריים ששמו ג'לאל אל'דין אל'מחלי (מת 1459) וג'לאל אל'דין אל'סיוטי (מת 1505). הספר יצא לאור בהוצאת דאר אחיא אל'תראת' אל'ערבי ל'טבאעה ואל'נשר ואל'תוזיע, בירות, 1999. דעה דומה מביע אל'סיוטי גם בספרו 'תפסיר אלדר אלמנת'ור פי אל'תפסיר אל'מאת'ור', דאר אל'פכר ל'טבאעה ואל'נשר ואל'תוזיע, בירות, 1983.

5 'פתח אל'ביאן פי מקאצד אל'קוראן' מאת צדיק בח'ארי, אל'מכתבה אל'עצריה, צידון – בירות, 1992.

6 'אל'ג'דיד פי תפסיר אל'קוראן אל'מג'יד' מאת מוחמד אל'סבזוארי, דאר אל'מעארף ל'מטבועאת, בירות, 1982.

7 'אל'מקטתף מן עיון אל'תפסיר' מאת מצטפא אל'מנצורי, דאר אל'קלם (דמשק) ואל' דאר אל'שאמיה (בירות), 1996.

- ומהנוצרים] – תועה באופן חמור... אין מקום לאיש להרהר אחר דברי הנביא והרי [הפתגם אומר]: 'לא נחוץ בושם אחרי כלה'..."
- ב. **עבד אלרחמן אל'ת'עאלבי**⁸ (מת 1468) אומר:
 "מי שכועס עליהם – היהודים; והתועים – הנוצרים. כך אמרו אבן מסעוד ואבן עבאס ומג'אהד ואל'סדי ואבן ז'יד, ומסר זאת עדי בן חאתם (נוצרי שהתאסלם בערך בשנת 629) בשם הנביא, עליו השלום".
- ג. בדומה, המסורת המובאת בשמו של **עבד אל'רזאק**⁹ (מת 826):
 "... עבדאללה בן שקיק סיפר לנו בשם מאן דהו ששמע את שליח אללה, בהיותו על סוס, ושאל...: הוי שליח אללה: 'מי אפוא הם?' ויאמר: 'אלה שאללה כועס עליהם ויורה לעבר היהודים'. ושאל: 'הוי שליח אללה, ומיהי העדה השנייה?' ויאמר: 'הנוצרים'".
- ד. **מוחמד קרטבי**¹⁰ (מת 1273) מזכיר אף הוא את המסורת, שלפיה עדי בן חאתם מוסר, בשם הנביא מוחמד, כי המדובר ביהודים ובנוצרים.

3. קבוצה שלישית מבססת את הכעס על היהודים ואת התעייה של הנוצרים על כמה פסוקים מן הקוראן:
 א. **קרטבי** שהוזכר לעיל אומר:
 "... על פירוש זה מעידים דברי אללה, ישתבח: 'וכעסו של אללה עליהם' (קוראן ג': 112) וכן "ויכעס אלוהים עליהם" (קוראן מ"ח: 6);
 ובאשר לנוצרים, מצטט קרטבי את הפסוק: "הם תעו לפנים והתעו רבים וסטו מהנתיב הראוי" (קוראן ה': 77).

8 'אלג'ואהר אל'חסאן פי תפסיר אל'קוראן', מאת עבד אל'רחמן אל'ת'עאלבי, דאר אל'כתב אל'עלמיה, בירות, 1996.

9 'תפסיר עבד אל'רזאק אל'צנעאני', דאר אל'כתב אל'עלמיה, לבנון, 1999. מסורת זו מובאת גם על ידי נאצר סמרקנדי (מת 985) בספרו 'תפסיר אל'סמרקנדי הנקרא גם 'בחר אל'עלום', יצא לאור על ידי דאר אל'כתב אל'עלמיה, בירות, 1993. סמרקנדי מוסיף, שהמפגש היה ליד ואדי אל'קרא, ישוב שהיה מיושב באותו זמן ביהודים ומצוי בסמוך לדרך היוצאת מהעיר אל'מדינה צפונה לכיוון סוריה.

10 'אלג'אמע לאחכאם אל'קוראן' מאת מוחמד קרטבי, דאר אל'ריאן ל'לתראת', קהיר (1993).

ב. מח'לוף חסנין¹¹ (עכשווי) אומר:

- "...אמר יתעלה על היהודים: '...כלום אודיעכם על גמול רע בעיני אלוהים? מי שאללה קילל אותו וכעס עליו, ויעש בהם קופים וחזירים ויעבדו אלילים, רע הוא מקומם, ויתעו מן הדרך הראוי' " (קוראן ה': 60).
- ג. מפרש נוסף של הקוראן, מקאתל¹² (מת 767) אומר דברים דומים:
- "לא אלה שאתה כועס עליהם, כלומר, הנחה אותנו בדרך שאינה דתם של היהודים שאללה כעס עליהם ועשה מהם קופים וחזירים¹³ ולא [בדרך] התועים כלומר, ולא [בדרך] דת המשתפים, הווה אומר הנוצרים".
- ד. גרסתו של טוסי¹⁴ (מת 1067, שיעי) יכולה לשמש סיכום ממצה לדיון שלנו. טוסי אומר: "כלל המפרשים, יחידים וקבוצות, סבורים שמי שאללה כועס עליהם הם היהודים, שעשה מהם קופים וחזירים... והתועים הם הנוצרים, משום שנאמר: 'ויסטו מהנתיב הראוי'¹⁵."

שאלה: האם להפוך אותיות הסורות למספרים? לשם אחידות?

4. ניתוח הדעות והמקורות שהובאו לעיל הוא בעייתי במקצת, מן הטעמים הבאים:
- א. אם אכן פסוק שבע בסורת אל־פאתחה מכוון נגד היהודים ונגד הנוצרים – מדוע לא צוין דבר זה במפורש בפסוק?

-
- 11 'צפות אל־ביאן למעאני אל־קוראן' מאת מח'לוף חסנין מוחמד, דאר אל־כתאב אל־ערבי במצר, מצרים, 1956.
- 12 דברי מקאתל בן סלימאן מצויים ב'כתאב תפסיר אל־ח'מס' מאת אל־היאה אל־מצריה אל־עאמה לל־כתב, תחקיק ישעיהו גולדפילד, 1979.
- 13 הרקע לאמור על הפיכת היהודים לקופים ולחזירים מובא בקוראן בכמה מקומות, שבהם מסופר על יהודים שחיללו את יום השבת על ידי הצבת רשתות דגים קודם לכניסת השבת ואיסוף דגים (שנלכדו) עם צאת השבת. ראו קוראן ב': 65; ד': 47; ד': 154; ז': 163; על הפיכת אותם היהודים לקופים וחזירים ראו ב': 65; ה': 60; ו': 166. באופן דומה מפרש שיבאני מוחמד (מת במאה ה־7), בספרו 'נהג' אל־ביאן ען כשף מעאני אל־קוראן' שיצא לאור בשנת 1988.
- 14 מוחמד אל־טוסי, בספרו 'אל־תביאן פי תפסיר אל־קוראן', אל־מטבעה אל־עלמיה פי אל־נג'ף, 1957.
- 15 קוראן ה': 77.

ב. סורת אלפאתחה ניתנה בתחילת תקופת מכה (שנים 610-622), בשעה שיחסיו של נביא האסלאם עם היהודים היו לגמרי תקינים. אזכיר כי בתקופה זו היו המצוות הראשונות שהוא פעל להפצתן זהות לחלוטין למצוות היהדות, ובתוך זה: אמונה בייחוד האל, קדושת ירושלים והפניית הפנים לעברה בשעת התפילה, צום העאשורא (=יום הכיפורים) ועוד. בסורת אלפאתחה עצמה יש שפע של ביטויים מהיהדות, כגון תיאור האלוהים כרחמן, כרחום, כריבון העולמים וכד'. זאת ועוד, בתקופה הנדונה היו קבוצות רבות שכפרו ברעיון המונותאיזם, ובכללם – שבטו של מוחמד עצמו, שבט קרייש. הייתכן, אפוא, שיחס הקוראן כלפי יהודי זמנו יהיה גרוע ושילי יותר מיחסו כלפי עובדי אלילים?

ג. סורת אלפאתחה ניתנה, כאמור, בתקופת מכה, בעוד כל המקורות שהובאו כדי "להוכיח" שכוונת פסוק 7 להביע הסתייגות מהיהודים ומהנוצרים, הם מן התקופה המאוחרת יותר, בשעה שמוחמד עבר לעיר אל-מדינה, או אז התפתח עימות חריף בינו לבין היהודים על רקע סירובם להכיר בו כנביא. בהקשר זה נזכיר, כי בסופו של דבר מוחמד פעל נמרצות לסלק את היהודים מחצי האי ערב, ואף המית, עם אנשיו, קרוב לאלף ראשי משפחות יהודיות בעיר אל-מדינה.¹⁶ מדובר, אפוא, בשתי תקופות שונות ובנסיבות שונות לחלוטין: אין דומות אמירות מתקופת מדינה לאמירות מתקופת מכה, תקופה שהתאפיינה במערכת יחסים טובה בין נביא האסלאם לבין היהודים.

ד. גם עיון בפסוקים שצוינו כ"הוכחה" נגד היהודים (והנוצרים) הוא בעייתי. הנה, לדוגמה, פסוק מ"ח: 6 המופנה, כביכול, נגד היהודים. עיון בנוסח המלא של הפסוק מורה כי הוא כלל אינו מכוון נגד היהודים, לא בתקופת מדינה ובוודאי שלא בתקופת מכה:

"הוא [אללה] יעניש את מעמידי הפנים (מנאפק) ומעמידות הפנים ואת הכופרים (משרכין) והכופרות, שמחשבתם רעה על האלוהים... האלוהים זעם עליהם, ויקללם, ויכין להם גיהנום..."

ה. גם הניסיון המתואר בקוראן לייחס לכלל היהודים את הכינוי 'צאצאי הקופים והחזירים' הוא בעייתי, שכן הוא מתייחס, על פי הקוראן, רק

16 ראו נסים דנה, "האפוס המר של שבט קריט'ה – עיונים במקורות אסלאמיים על יהודי העיר אלמדינה בימי מוחמד" בתוך: מורשת ישראל, גיליון מס' 1, אריאל, 2004.

לקבוצה קטנה של יהודים ש'חיללו' לכאורה את השבת, בהציבם רשתות דיג לפני השבת כדי שהדגים יילכדו בהן במהלך יום השבת ויאספו מהרשתות לאחר יום השבת (אגב, על פי ההלכה היהודית, אין בכך משום איסור ואין כאן חילול שבת. ראו מסכת שבת א'י').

5. נראה שמפרשים רבים של הקוראן, דעתם לא הייתה נוחה מהפרשנות האנטי יהודית והאנטי נוצרית שנכרכה סביב הפסוק החותם את סורת אל־פאתחה, ועל כן, בצד הזכרים את הפרשנות המסורתית, הם הוסיפו פירוש נוסף, שונה מזה המקובל. יש העושים כן אף תוך התעלמות מוחלטת מהפרשנות המסורתית המכוונת נגד היהודים ונגד הנוצרים.

אובחנו שלוש קבוצות כאלה:

קבוצה ראשונה

מפרשים, אשר בצד אזכור הפירוש המסורתי מביאים פירוש נוסף:
א. קרטבי שהוזכר לעיל¹⁷ מוסיף פירושים נוספים על דבריו, שלפיהם מדובר ביהודים ובנוצרים:

"...יש אומרים: מי שכועס עליהם – הכופרים (אלמשרכון); והתועים – הצבועים (אלמנאפקון); יש אומרים, שמי שכועס עליהם – מי שנמנע ממצוות אמירת הסורה (=סורת אל־פאתחה) בתפילתו; והתועים – באשר לברכה שיש באמירתה. ויש אומרים: מי שכועס עליהם – בגלל הליכתו בדרכי המינים (אהל אל־בדע); והתועים – בדרך הישר".

ב. ועדה מצרית של חכמי דת¹⁸ אומרת:

"יש אומרים... שמי שכועס עליהם – מי שפרקו את עולו של אללה ושל הנביא והשחיתו את דתם בכפירה ובחוסר ציות, או אז אללה כועס עליהם, כלומר, מבקש לנקום בהם על כך; והתועים – אלה שהשחיתו את אמונתם בבורות בדת האל וסטו מדרך הישר.

17 ראו הערה 9.

18 בשנות ה־80 הוקמה ועדה של חכמי דת, אשר בפיקוחו של המרכז למחקרים אסלאמיים באל־אזהר (לג'נה מן אל־עלמא באשראף מג'מע אל־בחוח' אל־אסלאמיה באל־אזהר), חיברו בשנים 1972-1980 פירוש לקוראן בשם 'אל־תפסיר אל־וסיט ללקוראן אל־כרים'.

- ג. **מחמד כרמאני**¹⁹ (מת 1133), בצד הפירוש המסורתי, מוסיף:
 "...ויש אומרים שאלה שאללה שכועס עליהם – היהודים והנוצרים...
 אחרי שאללה היטיב עמם הוא כעס עליהם כאשר כפרו במוחמד ע"ה;
 והתועים – שאר הכופרים; ויש אומרים שאלה שאללה כועס עליהם
 – היהודים, הנוצרים והכופרים; ואילו התועים – המינים".
- ד. **חג'אזי מחמד**²⁰ אומר:
 "מי שכועס עליהם – המורחקים מרחמי אלה, הנענשים בחומרה משום
 שהכירו את האמת והתרחקו ממנה. ויש אומרים שהכוונה ליהודים;
 והתועים – שתעו בדרך, ויש אומרים – הנוצרים".
- ה. **אסמעיל אסטנבולי**²¹ (מת 1724) אומר:
 "מי שכועס עליהם – פורקי העול; והתועים – הבורים באללה. אין
 הכוונה לייחס את הכעס כלפי היהודים ואת התעייה כלפי הנוצרים,
 משום שהכעס מיוחס בקוראן גם לנוצרים וגם ליהודים".
- ו. **נאצר מכארם אלשיראזי**²² אומר:
 "התועים – הכוונה ליהודים ולנוצרים... אף שחכמי היהודים נמנו בין
 מבשרי הופעת האסלאם, ואולם בעת הפצת הבשורה האסלאמית הפכו
 לאויבי האסלאם, וזאת מתוך מניעים רבים שאין מקום לפרטם, כגון
 פגיעה בממונם...".
- ז. **עבדאללה אלביצ'אוי**²³ (מת 1286) אומר:
 "...ויש אומרים שמי שכועס עליהם – פורקי עול; והתועים – הבורים
 באללה".

19 'גראיב אל-תפסיר פי עג'איב אל-תאויל' מאת מוחמד כרמאני, דאר אל-קבלה לל-
 ת'קאפה אל-אסלאמיה, ג'דה, 1988.

20 'אל-תפסיר אל-ואצ'ח' מאת מוחמד חג'אזי (עכשווי), מטבעת אל-אסתקלאל אל-כברא,
 קהיר, 1972.

21 'תנויר אל-אד'האן מן תפסיר רוח אל-ביאן' מאת אסמעיל אסטנבולי, דאר אל-קלם,
 דמשק, 1988.

22 'אל-אמת'ל פי תפסיר כתאב אללה אל-מנזל' מאת נאצר מכארם אל-שיראזי, מאססת
 אל-בעת'ה, בירות, 1992.

23 'אנואר אל-תנזיל ואספאר אל-תאויל' מאת עבדאללה אל-ביצ'אוי, דאר אל-פכר לל-
 טבאעה ואל-נשר ואל-תוזיע, בירות, 1996.

- ח. מוחמד כשאני²⁴ (מת 1680) אומר:
 "...הדעה הכללית – שמי שכעס עליהם – היהודים, והתועים – הנוצרים...
 ויש אומרים שמי שכועס עליהם – הכופרים, והתועים – הצבועים".
- ט. מוחמד פצ'אללה²⁵ אומר:
 "על פי כמה מסורות: מי שכועס עליהם – היהודים; והתועים – הנוצרים;
 ואולם הפסוקים אינם מצטמצמים בשתי דוגמאות אלה, אלא זאת על
 דרך המשל".

קבוצה שנייה

- של מפרשים מביעה הסתייגות מייחוס הנאמר בפסוק 7 ליהודים ולנוצרים,
 או שמתעלמת לחלוטין מפירוש זה:
- א. מוחמד מע'ניה²⁶ אומר: במסורות אחדות נמסר שמי שאתה כועס עליהם
 הם היהודים, והתועים – הנוצרים. ואולם לשון הפסוק כללית, ללא
 ייחוד וללא הוצאה מן הכלל. מכאן, אפוא, שכל צייתן יחולו עליו חסדו
 של אללה ורחמיו; וכל פורק עול – תועה וכעוס".
- ב. עבד אלקאדר בדראן²⁷ (מת 1727) אומר:
 "מי שכועס עליהם – הם אלה שעוברים עברה במזיד, שמעוררים את
 כעסו [של אללה] יתעלה ושנאה מלמטה [מצד בני אדם]; התועים – אלה
 שהונחו בדרך הישר אך סטו ממנו שלא במזיד".
- ג. הוועדה לקוראן ולתורה שבעל פה²⁸ אומרת:
 "...אלה שאתה כועס עליהם – אלה הראויים לכעס ממך ותעו בדרך
 האמת והמוסר משום שסטו מהאמונה בך ומהציות לך".

24 'תפסיר אל-צאפי' מאת מוחמד כשאני, מנשוראת מאססת אל-עלמי לל-מטבועאת, בירות, 1979.

25 'מן וחי אל-קוראן' מאת מוחמד פצ'אללה, דאר אל-מלאכ לל-טבאעה ואל-נשר ואל-תויע, בירות, 1988.

26 'אל-תפסיר אל-כאשף' מאת מוחמד מע'ניה, דאר אל-עלם לל-מלאיין, בירות, 1978.

27 'ג'ואהר אל-אפכאר ומעאדן אל-אסראר אל-מסתח'רג'ה מן כלאם אל-עזיז אל-ג'באר' מאת עבד אלקאדר בדראן, אל-מכתב אל-אסלאמי בירות – דמשק – עמאן, 1999.

28 'אל-תפסיר אל-וסיט לל-קוראן אל-כריס' מאת לג'נת אל-קוראן ואל-סנה, 1978-1978.

ד. מוחמד שיראזי²⁹ אומר:

"לא אלה שאתה כועס עליהם – מי שאללה העניק לו חסד בדרך הישר אין כעס עליו; ולא התועים – הסר מן הדרך והתועה. אפשר שיהיה כעס עליו, אם זה מתוך התרשלות; ואפשר שלא יהיה כעס עליו, אם זה מתוך חוסר אוניס; המוסלמי מבקש מאללה שהוא ימנה על אלה ולא על אלה".

ה. עבד אלג'ליל עיסא³⁰ קובע:

"שאתה כועס עליהם הם אלה אשר סרו מן האמת לאחר שהכירוה, מתוך התנשאות וקנאה; והתועים – שהבינה רחוקה מהם, מתוך בלבול ובורות".

ו. מוחמד דרוזה³¹ (מת 1984) אומר:

"הקוראן בתקופת מכה מזכיר את בעלי הספר בסגנון חיובי ומביא אותם כראיה באשר לשליחות הנביא ואמיתות בשורתו...".

קבוצה שלישית

של מפרשים קושרת את השיעה והשיעים בסוגיה הנדונה:

א. עבד חוויזי³² אומר:

"הנחה אותנו בדרך הישר... אמר: סיעתו של עלי עליו השלום שהענקת להם את הנאמנות (ולאיה) בעלי בן אבי טאלב עליו השלום, שאין כעס עליהם ואינם תועים".

נוסף על פירוש זה מוסיף חוויזי עוד שלושה פירושים:

(1) שאתה כועס עליהם – הנוכלים (אל-נצאב); והתועים – היהודים והנוצרים.

(2) שאתה כועס עליהם: הנוכלים; והתועים – הספקנים (אל-שכאכ) שאינם מכירים באמאם.

29 'תקריב אל-קוראן אלא אל-אד'האן' מאת מוחמד שיראזי, מאססת אלופא, בירות, 1980.

30 'אל-מצחף אל-מיסר' מאת עבד אלג'ליל עיסא, דאר אל-קלם, קהיר, 1961.

31 'אל-תפסיר אל-חדית' מאת מוחמד דרוזה, דאר אחיא אל-כתב אל-ערביה, 1964-1962.

32 'תפסיר נור אל-ת'קלין' מאת עבד חוויזי, מאססת אסמאעיליאן לל-טבאעה ואל-נשר ואל-תוזיע, קס, 1935.

- (3) שאתה כועס עליהם – היהודים; והתועים – הנוצרים.
- ב. **עלי אלקמי**³³ (חי במאה התשיעית) אומר:
 "שאתה כועס עליהם והתועים: היהודים והנוצרים או הנוכלים, ואילו התועים – הספקנים שאינם מכירים באמאם".
- ג. **מוחמד מוחסם כשאני**³⁴ (מת 1680) מביא כמה פירושים, נוסף על מה שהוזכר לעיל:
- (1) שאתה כועס עליהם... היהודים; התועים – הנוצרים.
 - (2) דרך הישר – דרכו של אמיר המאמינים עליו השלום...
 - (3) הנחה אותנו בדרך הישר – דרך הנביא ובני ביתו. הסיעה של עלי עליו השלום, כלומר הענקת להם את הנאמנות לעלי בן אבי טאלב עליו השלום, שאינך כועס עליהם ואינם תועים.
 - (4) שאתה כועס עליהם: הנוכלים – והתועים – הספקנים שאינם מכירים באמאם.
- ד. **האשם בחראני**³⁵ (מת 1696) מפרש:
- (1) הנחה אותנו בדרך הישר: כלומר, (זו של) אמיר המאמינים עליו השלום. לא שאתה כועס עליהם ולא התועים – היהודים והנוצרים.
 - (2) שאתה כועס עליהם – הנוכלים; והתועים – הספקנים שאינם מכירים באמאם...

סיכום

חלק גדול מהמפרשים נוטים לדעה המקובלת בקרב הציבור המוסלמי, שלפיה מדובר במוסלמים כמי שהולכים בדרך הישר, וכי אללה כועס על היהודים, ואילו הנוצרים מוגדרים כתועים.

חלק מהמפרשים הללו מביעים את דעתם בלי לנמקה; חלק אחר – מסתמך על המסורת שנמסרה בשם **עדי בן חאתם**, שהעיד על הנביא מוחמד עצמו שקבע כך, ואולם ההשקפה האמורה אינה מתיישבת עם הנסיבות ההיסטוריות שבהן

33 'תפסיר אל'קמי' מאת עלי אל'קמי, מאססת אל'אעלמי לל'מטבועאת, בירות, 1991.

34 ראו לעיל הערה 23.

35 'כתאב אל'ברהאן פי תפסיר אל'קוראן' מאת האשם בחראני, טהראן, 1956.

נאמר פרק זה (תקופת מכה), ומכאן תובן גישתה של קבוצה אחרת, המונה מספר נכבד של מפרשים, המציעה פירוש שונה לפסוק האחרון, לעתים – בצד הפירוש המסורתי, לעתים – תוך התעלמות ממנו. בתוך הקבוצה השנייה בולטות שתי מגמות הראויות לציון:

ראשית, מפרשים שיעים רבים מטים את הדיון בפסוק החותם את הפרק הראשון לכיוון השיעי, לאמונה ברעיון ה"ולאיה" ובזכותם של צאצאי בית עלי לשלוט בעולם האסלאם.

הקבוצה השנייה, אין לה זיקה לשיעה, ונטייתה לפרשנות שאינה מכוונת נגד היהודים והנוצרים נובעת כנראה מניתוח דתי-היסטורי של פרק זה, ומהנסיבות שבו הוא ניתן. באופן מפתיע, מתברר כי בתוך אלה הנוטים לפרשנות המתונה יותר, המרחיקה את הפרשנות העוינת מהיהודים ומהנוצרים, בולטים דווקא מפרשים מהדור האחרון או מהדורות האחרונים, כגון הוועדה המצרית של חכמי הדת (לג'נה מן אל-עלמא), הוועדה לקוראן ולתורה שבעל פה (לג'נת אל-קוראן ואל-סונה), מוחמד דרוזה, עבד אל-קאדר בדראן ואחרים. מעניין לעקוב אחר התפתחות מגמה זו, על רקע העובדה שהרוב המכריע של כלל הציבור המוסלמי ממשיך לייחס עד היום את ה"כעס" ואת ה"תעייה" ליהודים ולנוצרים, בהתאמה.

משולחן העבודה
של המפמ"ר לערבית ולעולם הערבים והאסלאם

האם ירושלים נזכרת בקוראן?

ד"ר שלמה אלון

סוגיית מקומה של ירושלים בקוראן נדונה פעמים רבות, בכל מיני הקשרים: דתיים, פוליטיים, פולמוסיים ופרשניים. עובדה היא, כי שמה המפורש של ירושלים אינו נזכר כלל בקוראן. עם זאת, ראוי לעקוב אחר הערותיו של פרופ' אורי רובין בתרגומו המצוין לקוראן. הערותיו של רובין באשר לירושלים נמצאות בשמונה מן הסורות, ומתייחסות לתשעה פסוקים שונים. בהערותיו עולה מקום ירושלים בקוראן בשבע סוגיות שונות*:

1. **כיוון התפילה:** בפסוק 142 בסורה 2 (הפרה) נאמר: "השוטים שבאנשים יגידו, מה הטה אותם מכיוון התפילה אשר החזיקו בו? אמור, לאלוהים המזרח והמערב והוא ינחה את אשר יחפוץ אל אורח מישרים". רובין מעיר, כי נהוג לפרש שפסוק זה עוסק בשינוי כיוון התפילה האסלאמי מירושלים לכעבה אשר במכה, בערב. המסורת האסלאמית גורסת כי שינוי זה עורר את פליאתם של אויבי מוחמד, היהודים (הם "השוטים"), שטענו כי הפסקת התפילה לכיוון ירושלים כמוה כסטייה מדרכו הנכונה של אברהם. המשך הפסוק: "...לאלוהים המזרח והמערב..." הוא ההסדר, על פי רובין, לכך שניתן להתפלל אליו בכל כיוון. (רובין, שם, עמ' 19).

* כל התרגומים מן הקוראן לקוחים מחיבורו של אורי רובין, הקוראן (תל אביב, 2005).

2. **המסגד הקיצון (אל־אקצא):** הפסוק הראשון בסורת בני ישראל, היא סורה 17 (הנקראת אף "המסע הלילי"), עוסק במסעו האגדי של מוחמד: "ישתבח שמו של המסיע את עבדו בלילה מן המסגד הקדוש¹ אל המסגד הקיצון אשר נתנו ברכתנו על סביבותיו, למען נראה לו את אותותינו. הוא שומע ומבחין". רובין מעיר כאן, כי הפרשנים המוסלמיים גורסים כי פסוק זה מרמז למסורות המספרות כי המלאך גבריאל הסיע בלילה את מוחמד ממכה לירושלים על גבה של בהמת רכיבה מופלאה (אל־בֶּרַאק). באשר למסגד הקיצון (אל־מסג'ד אל־אקצא), גורסים מרבית הפרשנים כי הכוונה לעיר ירושלים, המכונה בפיהם בֵּית־אֶל־מִקְדָּס ("בית המקדש"). מכאן למד רובין שהביטוי "המסגד הקיצון" מוענק בקוראן להר הבית בירושלים, על שם בית המקדש שניצב עליו לפני החורבן! הצגת המקדש כ"מסגד"² היא אות להכרת הקוראן בקדושתו! הוא מכונה "קיצון" על שום ריחוקו מערב, ועל שום שלא היה ידוע מקום קדוש רחוק ממנו. המסגד הידוע בשם "אל־מסג'ד אל־אקצא" שהוקם על הר הבית לאחר הכיבוש המוסלמי של ארץ ישראל הוא אות להשתמרות התפיסה שהפסוק אכן עוסק בבית המקדש! עם זאת, כמה מסורות אסלאמיות קדומות, המבקשות להפחית ממעמדה של ירושלים, גורסות כי "המסגד הקיצון" מצוי בשמים ולא בירושלים, ומכאן, שמסעו הלילי של מוחמד היה השמימה ולא לעבר ירושלים. יש הגורסים כי עלה השמימה רק לאחר שהגיע לירושלים. המשך הפסוק: "אותותינו" – מפרשים שמדובר במראות שראה מוחמד בדרכו לירושלים, ובשבעת הרקיעים שאליהם עלה בלוויית גבריאל, לומר שהגיעו לירושלים (רובין, שם, עמ' 226).

3. **חומת ירושלים:** בסורה 57 (הברזל), פסוק 13, מופיע אזכורה של חומה: "ביום ההוא יאמרו המתחסדים והמתחסדות למאמינים, הַמְתִּינוּ לָנוּ קַמְעָה וְנִיִּקַּח מֵאוּרֻכְם... אִזְ תּוֹקֵם בֵּינָם חוֹמָה וְלֹה שַׁעַר. פְּנִימָה לּוֹ רַחֲמִים, וְחוּצָה לּוֹ, לִפְנֵינוּ, עוֹלָם". רובין מציין שהמפרשים קבעו שחומה זו חוצצת בין גן עדן לגיהנום.³

1 ראה פסוק 144 בסורה 2, באשר למסגד הקדוש, הוא המבנה המקיף את הכעבה.

2 וראה אף פסוק 7, להלן: "ויכנסו אל המסגד, כשם שנכנסו אליו בראשונה".

3 וראה אף סורה 7 (ממרום החומה), פסוק 46: "בין שניהם מתנשאת חומה..."

כמה מסורות גורסות שמדובר בצדה המזרחי של חומת ירושלים הנשקפת אל גיא בן־הינום. את השער מזהות כמה מסורות עם "שער הרחמים" בחומת ירושלים (רובין, שם, עמ' 453).

4. **מסגדי ירושלים:** בסורה 24 (האור), פסוק 36, נזכרים הבתים אשר קמו להזכיר את שם האל: "בבתים אשר התיר אלוהים להקימם ולהזכיר בהם את שמו, מספרים בשבחו בוקר וערב". רובין מציין, כי יש הסבורים שמדובר בבתי נשותיו של מוחמד, ויש המקשרים פסוק זה לקודמו, העוסק באורו של אלוהים הנמשל לגומחה אשר בה מנורה. אך יש המבינים בתים=מסגדים וגורסים כי מדובר במסגדיה של ירושלים. (רובין, שם, עמ' 288).

5. **מקום תחיית המתים:** בסורה 79 (המושכים), פסוק 14, נזכרים פני האדמה (אלסאָהרה): "ואז יקיצו על פני האדמה". רובין מציין כי יש הגורסים כי זה שמו של הר ליד ירושלים, ומכאן שתחיית המתים תתרחש בארץ ישראל (רובין, שם, עמ' 504).

6. **בירושלים מצוי הבור אשר אליו הושלך יוסף:** בסורת יוסף (סורה 12), פס' 10, נזכר מעשה השלכת יוסף לבור, על ידי אחיו: "אז אמר אחד מהם: אל תהרגו את יוסף כי אם תשליכוהו אל מחשכי הבור למען תאספהו אחת השיירות, אם יש בדעתכם לעשות כן".⁴ רובין מציין כי יש אומרים שהבור היה בעבר הירדן, או בירושלים (רובין, שם, עמ' 190).

7. **בני ישראל מצטווים להיכנס לירושלים:** ענין זה נרמז, על פי הערותיו של אורי רובין, בשלושה פרקים שונים בקוראן. פסוק 58, בסורה 2 (הפרה) מדבר על הכניסה לעיר בהשתחוות ואכילה מפריה: "אמרנו, היכנסו אל העיר הזאת ואכלו מפריה בשפע מכל אשר תרצו, והיכנסו משתחוים בשער ואמרו: 'חֲטָה'....". רובין מעיר כאן, כי הפרשנים נוהגים לזהות את העיר עם ירושלים, ויש אומרים: יריחו. המילה 'חֲטָה' בצורה עברית זו, מרמזת אולי

4 וראה בספר בראשית, פרק ל"ז, פסוק כ"ב: "ויאמר אליהם ראובן: אל תשפכו דם! השליכו אותו אל הבור הזה אשר במדבר ויד אל תשלחו בו".

את הסיפור המקראי על בני אפרים המצטווים להגיד 'שיבולת' בטרם יורשו לעבור את הירדן. באשר להשתחוות בכניסה לעיר – מצווה להיכנס בהכנעה אל ארץ הקודש. יש אומרים שנצטוו להיכנס מבעד לשער הקרוי 'חֶטָה' ויש הגורסים שנדרשו לבוא משתחוים בשערו של אוהל מועד! (רובין, שם, עמ' 7-8).

בסורה 5 (השולחן הערוך), פסוק 23, מדובר על כניסת שני אנשים חרדים: "שני אנשים אשר הם חרדים, ואשר נטה להם אלוהים חסד, אמרו: היכנסו עליהם בשער, וכאשר תיכנסו בו, תהיו הגוברים". רובין מציין כי זה המשך גרסתו של הקוראן לסיפור המרגלים המקראי,⁵ אשר מתחיל שני פסוקים לכן, ומדובר ביהושע בן נון וכלב בן יפונה. השער שבו מדובר הוא שערה של יריחו או של ירושלים או של ארץ ישראל כולה (רובין, שם, עמ' 93).

בסורה 7 (ממרום החומה), פס' 161, מופיעה חזרה מלאה על עניין הכניסה לעיר ואמירת 'חֶטָה' אשר נזכרו בסורה 2 (הפרה), פס' 58.

לסיכום הדברים: אף כי אין אזכור מפורש לירושלים בקוראן, ניתן להיעזר בפרשנים לגילוי זיקות למיניהן, בין הטקסט הקוראני מצד אחד, ובין עיר זו ולקדושתה לאסלאם, מנגד, בצד הציוויים המיוחדים של בני ישראל להיכנס אליה. אף אם גישה זו מתרחקת מאוד, לכאורה, מפשט הכתוב בקוראן, ראוי לזכור את שיטת רבי ישמעאל הנזכרת בכל יום ויום בראשית תפילת שחרית ביהדות: "בשלוש-עשרה מצוות התורה נדרשת בהן: מקל וחומר, ומגזרה שווה... מכלל ופרט, ומפרט וכלל... דבר הלמד מעניינו ודבר הלמד מסופו". שיטת ה"פרדס" – פשט, רמז, דרש וסוד, היא אבן יסוד בלימוד ביהדות. אין, על כן, לעניות דעתי, לדחות שיטה דומה בהיותה מיושמת בהבנת הטקסט הקוראני.

משולחן העבודה של המפמ"ר לערבית ולעולם הערבים והאסלאם

הנשים בקוראן

ד"ר שלמה אלון

קולמוסי דיו רבים שימשו לתאר את מעמדן של הנשים באסלאם. אני מבקש להתמקד כאן במקומן של הנשים, כפי שבא לידי ביטוי בפסוקי הקוראן*. בשל קוצר היריעה, רשימתי אינה עוסקת כמעט בסוגיות ירושה, מוסר ויחסים אינטימיים.

מעמד הנשים

1. האל אינו מקפח את הנשים: בסורה 4 (הנשים), פסוק 32, קובע הקוראן כי אין דין אחר לנשים ולגברים: "לכל איש חלק כפי מעשיו ולכל אישה חלק כפי מעשיה". רובין מעיר, כי פסוק זה נועד להדוף האשמות כאילו אלוהים מעדיף את הגבר על פני האישה. סורה 4 עוסקת לכל אורך 176 פסוקיה במעמדן, בזכויותיהן ובחובותיהן של הנשים,¹ אך בדברי אתייחס לכמה פסוקים אחרים מסורה זו ולכמה פסוקים מסורות אחרות.
2. הגברים דואגים לצרכים של הנשים: פסוק 34 בסורת הנשים מפרט את חובות הגברים כלפי הנשים, ואין הדברים קלים לקריאה: "הגברים מופקדים על הנשים בתוקף כל אשר רומם בו אלוהים את אלה על אלה,²

1 עמודים 86-88 בתרגומו של רובין.

2 על פי רובין, יתרון הגבר על האישה הוסבר בכך שהוא עולה עליה בשכלו ומיטיב ממנה לשלוט, לנהל וללחום.

ובתוקף הממון שיוציאו. הטובות³ הן האדוקות⁴ השומרות על הנסתר⁵ כדרך שישמור אלוהים. אשר לנשים אשר תחששו פן תמרודנה, הטיפו להן מוסר ופרשו מהן במשכב,⁶ והפכו אותן.⁷ ואם תישמענה לכם, אל תבקשו דרך לצאת כנגדן.⁸

3. מאפייני הטוב שבנשים: בפסוק 34, לעיל, נזכרה קטגוריית הנשים הטובות [כלפי בעליהן]. בפסוק 5, בסורה 66 (אלת־חרים=האסור).

יש פרוט להגדרה זו: "אם ייתן לכן גט, אולי ייתן לו ריבונו תחתיתן רעיות טובות מכך: מתמסרות [לאלוהים], מאמינות, אדוקות, בעלות תשובה, עובדות [לאלוהים], מסתגפות, בעולות, בתולות".

4. בגן עדן מזומנות למאמינים נשים: בשורה ארוכה של פסוקים בקוראן, נוצר הקשר בין הבטחת מקום בגן עדן למאמינים ובין מציאותן של נשים במקום "נפלא" זה. בסורה 4 מדובר בנשים טהורות: "המאמינים ועושי הטוב, אותם נכניס אל גנים שנהרות זורמים למרגלותיהם, ובהם יהיו לנצח נצחים. שם מזומנות להם נשים טהורות".⁹ מדובר בנשים בתולות: "ועשינו בתולות".¹⁰ הנשים שם בנות גיל אחד: "תהיינה במחיצתם צנועות מגט, אחד",¹¹ וכן: "עורגות, בנות גיל אחד",¹² ואף: "ונשים חטובות שדיים, בנות גיל אחד".¹³

3 רובין: "יש מסבירים: טובות כלפי הבעל".

4 שם: "מפרשים: שומרות את מצוות אלוהים בצייתנותן לבעל".

5 שם: "על כל שנסתר מעיני הבעל בהיעדרו: הן עצמן ורכושו".

6 שם: "יש מסבירים כי מדובר רק בהימנעות מדיבור עמון, אבל לא מיחסי מין".

7 שם: "כמה פרשנים סבורים כי יש להכותן רק אם לא הועילו האמצעים המילוליים שנזכרו"...

8 רובין מעיר כי המונח השוטים המופיע בסורה זו, בפסוק 5: "אל תפקידו ביד השוטים את רכושכם", מפורש לעתים כמתכוון לנשים ולילדים, ויש הגורסים כי הכוונה לכל סבל באשר הוא.

9 סורה 4 (הנשים), פסוק 57; וכן, סורה 2 (הפרה), פסוק 25, וסורה 3 (בית עמרם), פסוק 15.

10 סורה 56 (המאורע= الواقعة), פסוק 36.

11 סורה 38 (צ), פסוק 52; וכן, סורה 37 (הערוכים), פסוק 48; וכן, סורה 55 (הרחמן), פסוק 56.

12 סורה 56, פסוק 37.

13 סורה 78 (החדשה), פסוק 33.

הגברים מסתופפים עם נשותיהם בצל: "יורשי גרעדן, כל עיסוקם היום תענוג. הם ונשותיהם מסתופפים בצל ומסביב על ספות מוגבהות".¹⁴ הנשים בגרעדן יפות כמרגליות: "ובמחיצתם תהיינה צנועות מבט ויפות עין כמרגליות חבויות".¹⁵ הנשים בגרעדן צחורות עור: "ונזווגם עם עלמות צחורות עור ויפות עין".¹⁶ הנשים מסתופפות בביתנים: "צחורות עור מסתופפות בביתנים",¹⁷ ותומתן של הנשים לא חוללה: לא חילל תומתן לפניהם, לא בן אנוש ולא שד".¹⁸

5. הנשים זכאיות לדרך ארץ: בסורה 2 (הפרה) נדונה, בין השאר, סוגיית גירושן של נשים וזכות הבעל להחזירן תוך כדי פרק זמן מוגדר אך: "הן [הנשים] זכאיות לדרך ארץ כשם שהן חייבות בה, ואולם הגברים עולים עליהן בדרגה".¹⁹ דרך ארץ זו כוללת את זכות הנשים להינשא עם מות בעליהן או אם סר חנן בעיניהם: "הוי המאמינים, לו הותר לכם לרשת נשים בעל כורחן. אל לכם למנוע בעדן מלהינשא וכך ליטול מהן מקצת מאשר נתתם להן, אלא אם כן יעשו תועבה שאין ספק בה".²⁰ רובין מעיר כי במונח "לרשת נשים" מדובר בנוהג קדם-אסלאמי שאפשר ליורשיו של המת לקבל בירושה גם את אשתו! ולשאתה לאישה בלי תשלום מוהר, או להשיאה לאחר וליטול ממנה את המוהר שקיבלה. את המינוח "למנוע בעדן מלהינשא" פירשו כפנייה אל בעלים שמאסו בנשותיהם, אך במקום לגרשן, התעמרו בהן כדי לאלץ אותן להחזיר את המוהר בטרם יגורשו.

6. הנשים הן עצם מעצמותיהם של הגברים: בריאת האישה מבוארת במקרא בספר בראשית, באופן דרמטי: "ויפל ד' אלוקים תרדמה על האדם וישן, וייקח אחת מצלעותיו ויסגור גשר תחתיה. וייבן ד' אלוקים את הצלע אשר לקח מן האדם לאישה ויביאה אל האדם. ויאמר האדם: זאת הפעם עצם

14 סורה 36 (י.ס.), פסוקים 55-56.
 15 סורה 37, פסוקים 48-49; וכן, סורה 56, פסוקים 22-23: "צחות כפנינים חבויות".
 16 סורה 44 (העשן), פסוק 54; וכן, סורה 52 (ההר), פסוק 20; וכן, סורה 55, פסוק 72.
 17 שם, שם. רובין מעיר כי המסורת מספרת שכל ביתן עשוי מפנינה שלמה וחלולה, שישים מילים גובהה, ובתוכה מתגורר המאמין בחברת העלמות.
 18 שם, פסוק 74.
 19 סורה 2, פסוק 228.
 20 סורה 4, פסוק 19.

יסירו את בגדיהן [רובין: "העליונים, בנוכחות גברים"] כל עוד לא יחשפו את שכיות חמדתן. ואולם ככל שיצניעו לכת כן ייטב להן",²⁵ וכך אף בסורה 33 (המחנות): "הוי הנביא, אמור לנשותיך ולבנותיך ולנשות המאמינים, כי עליהן לעטוף עצמן בגלימותיהן, בכך ייטיבו הכול להכיר בכבודן, ולא יפגעו בהן".²⁶

10. נשות המאמינים נשבעו לנביא: בסורה 60 (העומדות למבחן) נזכרת שבועת אמונים של המאמינות לנביא.²⁷ רובין מעיר כי המסורת גורסת, כי לאחר כיבוש מכה, בשנת 630, התאסלמו נשות הכופרים ונשבעו אמונים למוחמד בסביבות הכעבה:²⁸ "הוי הנביא, בבוא אליך המאמינות להישבע לך אמונים, כי לא יצרפו לאלוהים כל שותף, לא יגנבו, ולא ינאפו, לא ימיתו את ילדיהן,²⁹ ולא יעשו מעשה תרמית בין ידיהן [רובין: "יש המפרשים שנאסר עליהן לאמץ ילד אסופי ולהציגו כבנן האמיתי"] ובין רגליהן [רובין: "לא יהרו למי שאינן נשואות לו, ואחר כך יציגו את היילוד כבנו של הבעל"], ולא ימרו את פיד בסרבן לנהוג בדרך ארץ [רובין: "מפרשים שמדובר באיבת הנשים להימנע ממנהגי האבלות שהיו מקובלים בקרב הנשים הלא־מוסלמיות – יללות קינה, קריעת הבגד, פריעת השער ופציעת הפנים"] – קבל את שבועתן ובקש למענן את מחילת אלוהים".³⁰

11. הנשים הן שדה זרע לגברים: "נשים הן שדה לכם. בואו אל שדכם בדרך שתוצו. הקדימו לעשות למען נפשותיכם".³¹

25 שם, פסוק 60.

26 סורה 33 (המחנות), פסוק 59.

27 סורה 60 (העומדות למבחן), פסוק 12.

28 רובין, שם, עמ' 466.

29 בסורה 6 (המקנה), פסוק 137, נזכר המנהג להקריב את אחד הבנים לאלילים. אחרים מאזינים אותו עם מנהג המתת הבנות (وَأَدِّبْنَ) שנבע משיקולים כלכליים. רובין, שם, עמ' 119.

30 סורה 60 (העומדות למבחן), פסוק 12.

31 סורה 2 (הפרה), פסוק 223. אורי רובין מעיר כי מקובל להדגיש שההיתר מותנה בכך שהביאה תהא בדרך הטבע. יש המפרשים שיש להקדים ליחסי המין את אמירת הנוסחה: "בשם אללה הרחמן והרחום".

12. מאכלים שנאסרו על הנשים לפני האסלאם: בסורה 6 (המקנה) נזכר המנהג למנוע מנשים מאכלים מסוימים, אשר היה ידוע בחברות למיניהן: "הם אומרים: רק לגברים אשר בינינו שמור פרי בטנו של המקנה הזה, אך אסור הוא על נשותינו".³²
13. הנשים מוגבלות בכישוריהן: בסורה 43 (עטורי הזהב), פסוק 18, מופיעה דיאגנוזה לא מחמיאה באשר למין הנשי: "וכי [יעדיף האל] את אשר יפורכסו בתכשיטים [רובין: "כלומר בנות, אך יש המציינים כי הכוונה לפסילים המקושטים בכסף וזהב"], ואשר בעת דין ודברים לא ידעו להביע דברים בבירור?" [רובין: "כלומר, הנקבה מוגבלת בכישוריה, ולפיכך לא ייתכן שאלוהים יהיה אב לבנות!"].
- מעמדן של הנשים בעדות ובירושה: מעמדה של האישה בתחום מתן עדות נחות במפורש בקוראן בהשוואה לגבר: "הקיימו שני עדים מבין הגברים, ואם לא ימצאו שני גברים, כי אז גבר אחד ושתי נשים אשר יניחו את דעתכם כעדותאם תשכח האחת תזכיר לה רעותה".³³ כך גם באשר לדני ירושה: "אלוהים מצווה כי כך תנהגו בילדיכם: לפן חלק כחלקן של שתי בנות, ואם רק בנות הן – יותר משתיים – להן שני שלישים בעיזבון. ואם יחידה היא, לה המחצית".³⁴

נשות הנביא

לנשותיו של הנביא יש כמה התייחסויות ייחודיות:

1. נשות הנביא הן אימהות למאמינים: בסורה 33 (המחנות) מופיעה הגדרתן של נשות הנביא כאימהות האומה: "הנביא ראוי יותר להיות מגן למאמינים מאשר הם עצמם, ונשותיו אימהות להם" [אורי רובין: "כלומר, ראויות לכבוד כאילו היו אימהותיהם"].
2. נשותיו נקראות לנהוג בצניעות: באותה הסורה מופיע מקבץ של פסוקים הקוראים לנשות הנביא לנהוג באדיקות, בצניעות ובדרך הישר: "הוי הנביא, אמור לנשותיך, אם בוחרות אתן בחיי העולם הזה ובחמודותיו, הבה ואשלם לכן כדי צורכיכן, ואשלח אתכן בדרך ראויה. ואולם אם בוחרות אתן באלוהים

32 סורה 6 (המקנה), פסוק 139.

33 סורה 2 (הפרה), פסוק 282.

34 סורה 4 (הנשים), פסוק 11.

ובשליחו ובנחלת העולם הבא...אלה בכך אשר תדבקנה באדיקות באלוהים ובשליחו ותעשינה את הטוב, נכפיל להן את שכרן, והכינונו להן פרנסה ביד רחבה. נשות הנביא, אתן אינכן ככל אישה. על כן, אם יראת אלוהים בלבכן, הימנענה מדיבור מתחנחן, פן יתעורר חשקו של זה אשר פשה הנגע בלבן, ודברנה בדרך ארץ. והסתופפנה בבתיכן, ואֵל תצגנה עצמכן לראווה כדרך שהציגו בימי הג'אהליה הראשונה [רובין]: "תקופת הפריצות העתיקה. יש הגורסים שהכוונה לתקופה שלפני המבול; אחרים סבורים שמדובר בתקופה הקדם־אסלאמית בכלל", קְיִימנה את התפילה ותנה זכאת, והישמענה לאלוהים ולשליחו".³⁵

3. הנשים שהותרו לנביא: שלושה פסוקים בסורה 33 מגדירים את הקטגוריות של הנשים שאותן יכול היה הנביא לשאת: "הוי הנביא, הנה אנחנו מתירים לך את נשותיך אשר שילמת להן את דמי המוהר, ואת השפחות אשר בבעלותך, מהשלל אשר חלק לך אלוהים, ואת בנות דודך ובנות דודתך מצד אביך, ואת בנות דודך ובנות דודתך מצד אמך אשר היגרו עמך, וכל אישה מאמינה המעניקה עצמה לנביא [רובין]: "בלא לקבל מוהר. הפרשנים חלוקים בשאלה אם אמנם הייתה אישה שפנתה אל הנביא בהצעה שכזאת. רובם גורסים שהוא לא נענה לה", אם יבקש הנביא לשאתה. זכות זו תיוחד לך מכל המאמינים... דחה מעליך כרצונך כל אחת מהן ואסוף אליך את אשר תחפוץ בה מביניהן... מעתה אין נשים אחרות מותרות לך ולא תוכל להחליף בהן אישה מנשותיך ולו גם תלך שבי אחרי יופיין. רק שפחות אשר בבעלותך" [מותרות לך בלי סייג].³⁶

4. אין להיכנס לחדרי נשות הנביא בלי הזמנה: "הוי המאמינים, אֵל לכם להיכנס אל בתיו של הנביא, אלא אם תוזמנו לסעודה... והיכנסו רק אם תוזמנו... וכאשר אתם שואלים [מנשות הנביא] חפץ כלשהו, בקשוהו מעבר למחיצה... ולעולם אל לכם לשאת את נשותיו אחריו, כי חמור הדבר אצל אלוהים".³⁷

35 שם, פסוקים 28-33.

36 שם, פסוקים 50-52. וראה אף הערתו של רובין לפסוק 38, בסורה 13 (הרעם): "כבר לפניך שלחנו שליחים ונתנו להם נשים וילדים", על כי יש שפרשו פסוק זה להצדקת ריבוי נשיו של מוחמד.

37 סורה 33 (המחנות), פסוק 53. את "בתיו" של הנביא יש לפרש "חדרי נשותיו", וכן בסורה 49 (החדרים), פסוק 4: "הקוראים לך מחוץ לחדרים [של נשותיו]."

5. הנביא ניסה לפייס את נשותיו: "הוי הנביא, מדוע אסרת את אשר התיר לך אלוהים, בקוּוּתך לפייס את נשותיך? אלוהים סולח ורחום".³⁸
- רובין מעיר שם: "הפרשנים מסבירים שהנביא גזר על עצמו שבועה להינזר מקשרים עם אחת משפחותיו – מאריה הקופטית – כדי לפייס את נשותיו המקנאות. הפסוק נועד לשחרר אותו מן האיסור שגזר על עצמו. יש המפרשים שגזר על עצמו להינזר מאכילת דגים".³⁹
6. הסוד שהדליפה אחת מנשות הנביא: "הנביא גילה דבר סוד לאחת מנשותיו, אך היא גילתה אותו, ואלוהים הודיע לו על כך. [רובין: "תוכן הסוד סתום וכן זהותה של האישה שפרסמה אותו. מפרשים שהייתה זו חַפְצָה אשת הנביא, ושהסוד נגע לגדולתו הצפויה של אביה עֶמֶר בן אלח'טאב, הח'ליפה השני. היא גילתה זאת לרעותה עאאשה – אשת הנביא ובתו של אבו בכר, הח'ליפה הראשון. הסוד נגע גם לגדולתו הצפויה של אבו בכר. יש המפרשים שהסוד נגע ליחסיו של הנביא עם שפחתו מאריה"] אז הטיח בה מקצת מהדברים [רובין: "גינה אותה על דברים שגילתה"] והניח לאחרים. כאשר הגיד לה זאת, אמרה: מי גילה לך את הדבר? אמר: גילה לי היודע והמכיר כל דבר לפני ולפנים".⁴⁰

סוגיית ריבוי הנשים

היסוד להיתר לשאת ארבע נשים באסלאם מצוי בסורה 4 (הנשים), פסוק 3: "ואם חוששים אתם פן לא תעשו צדק עם היתומים – הינשאו לנשים הטובות בעיניכם, לשתיים ולשלוש ולארבע. ואם חוששים אתם פן לא תוכלו לעשות צדק, הינשאו לאחת, או הסתפקו בשפחות אשר בבעלותכם. כך יקל עליכם שלא להפלות". רובין מעיר במקום זה: "יש המפרשים שהפסוק מגדיל את מספר הנשים שניתן לשאתן כדי שלא יהפכו לנטל כלכלי ולא יתעורר צורך לגזול את רכוש היתומים. אחרים גורסים שהפסוק עוסק ביתומות, וקורא לפטרוניהן שלא לשאתן אם יש חשש שלא יעמדו בחובותיהם כבעלים כלפיהן, וממליץ לשאת אחרות במקומן. אחרים סבורים כי הפסוק כולו עוסק ביתומות, והוא קובע שיש לשאת ארבע יתומות

38 סורה 66 (האיסור), פסוק 1.

39 רובין, שם, עמ' 477.

40 סורה 66, פסוק 3.

לכל היותר כדי לא לקפחן".⁴¹ בהמשך סורה 4, פסוק 54, יש התייחסות לצרות עין כלפי אנשים שזכו לשפע ברכה: "או האם צרה עינם באנשים על שפע הברכה שהרעיף אלוהים עליהם? הן גם לבית אברהם נָתַנו את הספר ואת החוכמה, וגם מלכות אדירה נתנו להם". רובין מעיר: "הם מטילים דופי במוחמד ומאמיניו על כי זכו לשפע ברכה. הפרשנים מציינים במיוחד את ריבוי נשיו של מוחמד שהיה לצנינים בעיני היהודים! אך לא רק מוחמד, כי אם גם נביאים לפניו נהנו משפע של מלכות, והפרשנים מציינים את ריבוי נשיו של שלמה, וקובעים כי ריבוי נשים יפה לנפשו ולגופו של כל נביא [בני בית אברהם] כולל מוחמד".⁴²

בהקשר זה, של ריבוי נשים, ראוי להזכיר את סוגיית נישואי התענוגות – אל־מְתָעָה – המותרים בים השיעים. רובין מעיר באשר לפסוק 24, שבו נאמר: "שִׁלְמו לנשים אשר תתענגו עליהן את אשר תפסקו להן" כי "היו שפִּירושו שזהו היתר לקשרי תענוגות (מְתָעָה) מוגדלים בזמן ומותנים במוהר. המסורת קובעת כי הנביא הכריז על ביטולו של היתר זה. אולם מרבית הפרשנים סבורים כי מלכתחילה לא היה בפסוק כל היתר מעין זה, וכי הוא נועד לקבוע את חובת המוהר בכל מקרה שהנישואין מומשו כדת וכדין".⁴³

סוגיה אחרת הראויה להתייחסות, בהקשר זה של נישואין, היא ההיתר לשאת נשים יהודיות ונוצריות: "היום הותרו לכם... הנשואות לכם מקרב המאמינים, וגם הנשואות לכם מקרב אלה אשר ניתן להם הספר לפניכם, ובלבד שתשלמו להן את המגיע להן, ובתוקף קידושי נישואין ולא בזימה ובאהבהבים".⁴⁴ ראוי להוסיף לכך, את סורה 2 (הפרה), פסוק 221: "אל תינשאו למשתפות עד אשר תהיינה מאמינות".⁴⁵

41 רובין, שם, עמ' 66. בהערותו של רובין לפסוק 24 בסורה זו, הוא מציין כי יש מפרשים שקבעו כי שפחות ניתן לשאת גם אם הן נשואות ובלי הגבלה על מספרן, בתוקף היותן שביות מלחמה. אך בפסוק 25 מדובר על "נערותיכם המאמינות", היינו: השפחות שהתאסלמו, אך לא שפחות יהודיות או נוצריות.

42 רובין, שם, עמ' 74.

43 שם, שם, עמ' 70.

44 סורה 5 (השולחן הערוך), פסוק 5.

45 רובין, שם, עמ' 31, מעיר כי יש המוציאים את הנשים היהודיות והנוצריות מכלל איסור הנישואין עם מוסלמים, וזאת על סמך הפסוק מסורה 5 אשר צוטט לעיל.

ראוי לציין, לסיום, כי אין בקוראן אזכור של נשים, פרט למרים (אם ישוע) ומרים אחות אהרון, ופרט למלכת שבא, הנזכרת בהרחבה בסורה 27 (הנמלים), אך בלי ציון שמה המפורש. דמויות מרכזיות מראשית האסלאם כגון: ח'דיג'ה, עאאשה ופאטמה אינן נזכרות כלל.⁴⁶

46 וראה אף אזכור לאשת עמרם בסורה 3 (בית עמרם), פסוק 35. אשת פוטיפר נרמזת בסורה 12 (יוסף) בשורה של פסוקים, אך בלי ציון שמה. שם, פסוק 21: "אשתו"; פסוק 23: "האישה אשר הוא בביתה"; פסוק 29: "וَأْتِ, בקשי מחילה על חטאך"; פסוק 30: "אשת הגביר". פוטיפר אף הוא אינו נזכר בשמו ומכונה "האיש אשר קנהו, מבני מצרים", שם, פסוק 21.

משולחן העבודה של המפמ"ר לערבית ולעולם הערבים והאסלאם

"ויעש אלוהים את שני המאורות הגדולים. את המאור הגדול
לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה ואת הכוכבים"
(בראשית א', ט"ז)

על השמש, על הירח ועל הכוכבים בקוראן

ד"ר שלמה אלון

בפרק הראשון של מעשה הבריאה בתורה מופיעים בצורה מרוכזת כל הפרטים
באשר לגרמי השמים ולבריאתם. בקוראן מצויים אזכורים רבים באשר לשמש,
לירח ולכוכבים ולתפקידם ביקום ב־23 סורות. השמש נזכרת ב־15 פסוקים, הירח
ב־14 פסוקים והכוכבים בעשרה פסוקים. במאמר קצר זה אני בוחן את מקומם
של גרמי השמים בקוראן, ואת זיקתם לאל ולברואיו.

- יש בקוראן איסור מפורש להשתחוות לשמש ולירח: "אותותיו בלילה וביום ובשמש ובירח. אל תשתחוו לשמש ולא לירח. השתחוו לאלוהים אשר ברא אותם, אם אותו תעבדו".¹
- מסלול התנועה של השמש והירח הוכפף לרצון האל ולתועלתם של בני האדם: "אלוהים הכפיף לרצונו את השמש והירח, ושניהם ינועו במסילתם לזמן קצוב".²
- אלוהים הגביה את השמים: "אלוהים הוא אשר הגביה את השמים בלא עמודים נראים לעין".³
- השמש והירח מאירים. השמש מתוארת אף כמנורה מאירה: ומנורה זוהרת התקנו".⁴ וכן: "וקבע בהם את הירח להאיר ואת השמש כמנורה".⁵ וכן: "תברך מי ששם את כוכבי המזלות בשמים, וקבע בהם מנורה וירח שזורע אור",⁶ וכן: "הוא אשר עשה את השמש לזרוח ואת הלבנה להאיר וקבע לה שלבים".⁷
- אין לשמש יכולת להדביק את הירח: "השמש לא תוכל להדביק את הירח, והלילה לא יקדים את היום. כולם משייטים בגלגל הרקיע".⁸

-
- 1 סורה 41 (המוציגים אחד אחד), פסוק 37. הציטוטים בעברית מבוססים בכל המקרים, על תרגומו של אורי רובין לקוראן, תל אביב, תשס"ה 2005. סורה 41 (سورة فُصِّلَتْ), ירדה בתקופת מכה. על איסור ההשתחויות לשמש ראה אף בסורה 27 (הנמלים), פסוק 24, בהקשר של מלכת שבא ובני עמה, אשר על פי פסוק קוראני זה, נהגו להשתחוות לשמש.
 - 2 סורה 13 (הרעם), פסוק 2; וכן: סורה 14 (אברהם), פסוק 33; סורה 16 (הדבורה), פסוק 12; סורה 21 (הנביאים), פסוק 33; סורה 29 (העכביש), פסוק 61; סורה 35 (היוצר), פסוק 13; סורה 39 (החבורות), פסוק 5; סורה 55 (הרחמן), פסוק 5; סורה 31 (לקמאן), פסוק 29; סורה 36 (י.ס.), פסוק 38 (רק באשר לשמש).
 - 3 סורה 13, שם.
 - 4 סורה 78 (החדשה), פסוק 13. רובין מעיר שם, כי הכוונה היא לשמש.
 - 5 סורה 71, (נוח), פסוק 16.
 - 6 סורה 25, (הפורקאן), פסוק 61.
 - 7 סורה 10 (יונה), פסוק 5. אורי רובין מבהיר שם: "שלבים = צורותיו המשתנות של הירח במהלך החודש". וראה אף בסורה 36 (י.ס.), פסוק 39 ("וללבנה קבענו שלבים").
 - 8 סורה 36 (י.ס.), פסוק 40.

- הירח משמש לחישוב ימי החודש: "ישאלוך על מחזורי מולד הירח. אמור, הם [המחזורים] למען יקבעו האנשים את מועדיהם על־פיהם, ואת החג".⁹
- הכוכבים משמשים פנסים להארה: "אז, ביומיים [הפרשנים נוהגים להסביר שמדובר ביום החמישי והשישי לבריאה", אורי רובין, הערה, שם], גזר כי יהיו שבעה רקיעים, וגילה בכל רקיע את הצו המוטל עליו, ועיטרנו את הרקיע הראשון בפנסים".¹⁰
- הכוכבים משמשים לניווט: "הוא קבע בארץ... ותואים וכוכבים אשר יורום את הדרך".¹¹
- הכוכבים נבראו לתועלת האנשים (בדומה לשמש ולירח): "גם הכוכבים כפופים לכם במצוותו".¹²
- הכוכבים נופלים: "אשבע בכוכב בנופלו",¹³ וכן: "נשביתי במפל הכוכבים".¹⁴
- הכוכבים משמשים לחיזוי העתיד: "אז הביט בכוכבים".¹⁵ לכך יש להוסיף את סיפור חלום יוסף באשר לדימוי אחיו לכוכבים: "יוסף אמר לאביו, אבא, ראיתי אחד־עשר כוכבים ואת השמש ואת הירח: ראיתם והנה הם משתחוים לי".¹⁶

-
- 9 סורה 2 (הפרה), פסוק 189.
 - 10 סורה 41 (سورة فُصِّلَتْ), פסוק 12. על העיטור של השמים בכוכבים ראה גם סורה 50 (ק.), פסוק 6, וכן סורה 15 (אלי־ח'ר), פסוק 16; סורה 37 (הַעֲרוּכִים), פסוק 6, וסורה 67 (הַמַּלְכֹת), פסוק 5 ("עיטרנו את הרקיע התחתון בפנסים").
 - 11 סורה 16 (הדבורה), פסוק 16. רובין מעיר שם כי "כוכבים" מבחינה מילולית הם: מגדלים, וזה כינוי לקבוצות הכוכבים למיניהן.
 - 12 שם, פסוק 12.
 - 13 סורה 53 (הכוכב), פסוק 1. רובין מעיר שם, כי יש התופסים "כוכבים" בהוראת פרקי הקוראן, ו"נפילתם" פירושה ירידתם בתהליך ההתגלות.
 - 14 סורה 56 (המאורע), פסוק 75. רובין מעיר שם, כי יש המפרשים שמדובר בהתמוטטותם ביום הדין, או בשקיעתם, בסיומו של כל לילה. ויש המפרשים במובן מושאל, בהוראת פרקי היורדים ארצה בתהליך ההתגלות למוחמד.
 - 15 סורה 37 (הַעֲרוּכִים), פסוק 88. רובין מעיר בהסברו לפסוק זה, כי אברהם מעמיד פנים כקורא את עתידו בכוכבים, כמנהג בני עמו הכופרים.
 - 16 סורה 12 (יוסף), פסוק 4. וראה הסיפור המקראי: בראשית, פרק ל"ז, פסוק ט' ואילך.

- גרמי השמים נזכרים אף בהקשר הרחב של יום הדין: "כאשר תִּאָפֵּל השמים ויצללו הכוכבים",¹⁷ וכן: "שעת הדין קרבה ובאה, ועוד מעט יִיָחֶצֶה הירח לשניים".¹⁸
- בקוראן ניתן למצוא אף שפע התייחסויות באשר למחזוריות של היום והלילה. מחזוריות זו קשורה, כמובן, לגרמי השמים ולתפקידם בהתנהלותו של היקום. פסוקי הקוראן עוסקים בחילופים המחזוריים של היום והלילה ותועלתם לאנשים¹⁹ ובשליטתו של האל בהם.²⁰

17 סורה 81 (האפלה), פסוקים 1, 2.

18 סורה 54 (הירח), פסוק 1.

19 סורה 10, פסוק 67; סורה 13, פסוק 3; סורה 14, פסוק 33; סורה 16, פסוק 12; סורה 17, פסוק 12; סורה 21, פסוק 33; סורה 25, פסוקים 47, 62; סורה 27, פסוק 86; סורה 28, פסוקים 71-73; סורה 30, פסוק 23; סורה 40, פסוק 61; סורה 45, פסוק 5; סורה 78, פסוקים 10, 11.

20 סורה 3, פסוק 27; סורה 22, פסוק 61; סורה 23, פסוק 80; סורה 24, פסוק 44; סורה 31, פסוק 29; סורה 35, פסוק 13; סורה 36, פסוק 37; סורה 39, פסוק 5; סורה 57, פסוק 6; סורה 79, פסוק 29.

משולחן העבודה
של המפמ"ר לערבית ולעולם הערבים והאסלאם

הקוראן לחינוך הילד

בליזוי דוגמאות והסברים פסיכולוגיים*

ד"ר שלמה אלון

ד"ר עופר גרוזברד, פסיכולוג קליני, מומחה לחינוך, לייעוץ ולטיפול רב-תרבותי, מרצה באוניברסיטת חיפה, במכללת אורנים ובמכללה האקדמית הערבית לחינוך בחיפה, מציג בפנינו בחיבור ייחודי זה את פרי עבודתם המשותפת של 15 סטודנטים בדואים ממכללת אורנים, שלמדו לקראת תואר מ"א בייעוץ חינוכי בקורס 'פסיכולוגיה התפתחותית'. החיבור אף נכלל בין 60 המיזמים הבולטים בישראל כיום, אשר הוצגו בוועידת הנשיא, שמעון פרס, לאחר יום העצמאות ה-60 למדינת ישראל.

הספר מציג בכישרון רב ובאותנטיות נפלאה את הטקסט הקוראני ככלי חינוכי לגידולו של הילד המוסלמי. הספר עשוי לקרב את הילד ואת משפחתו לספר הקדוש למוסלמים, ולאפשר לקוראים בו לגלות את העושר, את החוכמה, את החום ואת אהבת בני האנוש השזורים בקוראן.

* מתוך: סדרת הצופן התרבותי של עפר גרוזברד.

עפר גרוזברד, סדרת הצופן התרבותי, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן גוריון, באר שבע, תשס"ח, 2008, 618 עמודים.

The Quran for Educating the Child, Accompanied by Examples and Psychological Explanations.

האירוע המכונן לחיבור הוא קורס שכותרתו 'פסיכולוגיה של גיל ההתבגרות' בהנחיית ד"ר גרוזברד. במהלך הקורס דנו בסוגיות הנוגעות לגיל ההתבגרות על פי מיטב הספרות המקצועית בתחום. בעקבות הערה של אחת הסטודנטיות: "אתה רוצה שאומר לך את האמת? כל מה שאתה מלמד אותנו לא יעזור לנו כל כך". "מה כן יעבוד?" שאל המרצה. תשובת הסטודנטית הייתה פשוטה ונחרצת: "הקוראן". מבנה הקורס ותוכנו השתנו מן היסוד. 30 פרקי קוראן (סורות) חולקו בין הסטודנטים. כל תלמיד התבקש להוציא את הפסוקים החינוכיים-הטיפוליים מן הסורות שקיבל. לכל פסוק כזה התבקש הסטודנט לכתוב סיפור קצר שממחיש כיצד הורה או מורה יכולים להשתמש בפסוק כדי להעביר לילד את המסר שבו. ד"ר גרוזברד הוסיף לאחר מכן הסבר פסיכולוגי קצר, המאיר את הסוגיה ואת התהליך שהתרחש.

החומר חולק ל-13 פרקים ראשיים הנוגעים בנושאים מחיי היום יום של הילד ושל המשפחה. פסוקי הקוראן המצוטטים מופיעים בערבית ובתרגום לעברית, על פי תרגומו של פרופ' אורי רובין לקוראן.

החיבור שלפנינו משלים את הטרילוגיה של חיבוריו של ד"ר גרוזברד, ומצטרף לשני ספריו הקודמים: 'פיצוח הצופן התרבותי' ו'דיאלוג – 123 סיפורים טיפוליים מהחברה המסורתית ופתרונם'.

פרק א' בספר עוסק באובדן, מחלות ואסונות ומעלה 20 שאלות (עמ' 39-66):

1. מה נאמר לילדה החשה רגשי אשמה על מות אביה? (סורת הנשים, פס' 78).
2. האם אובדן הוא אישור לתוקפנות? (הפרה, 160).
3. כיצד יש לנהוג ביתום? (הפרה, 220).
4. כיצד נעודד את מי שנפל עליו אסון? (בית עמרם, 186).
5. האם ילד מאומץ הוא ילדו של ההורה כילד ביולוגי? (המקנה, 152).
6. כיצד נגייס תרומות למען ילד חולה? (המקנה, 160).
7. מה נכתוב על כרזה לשבוע התרמה? (ההצהרה, 121).
8. כיצד ננחם את מי שאבל על מות אדם קרוב? (הנביאים, 35).
9. מה נאמר לילד שההורה שלו חולה במחלה אנושה? (המשוררים, 80).
10. מה נאמר למי שהציל נפש? (הנמלים, 89-90).
11. מה נאמר למי שקיבל את העונש המגיע לו? (הערוכים, 39).

12. מה נאמר לילדה החשה רגשי אשמה על מות אחיה: (הפרה, 156-157).
13. כיצד נעודד את מי שאיבד בן משפחה? (צ, 43).
14. כיצד נעודד אדם לסלוח על פגיעה קשה: (המועצה, 43).
15. כיצד נעודד אדם בשעת משבר? (גבעות החול, 35).
16. כיצד נעודד ילד נכה או ילד שלוקה במחלה קשה? (מוחמד, 31).
17. כיצד נמנע מאדם לשלוח יד בנפשו? (המלכות, 23).
18. כיצד נילחם בתאונות הדרכים? (הברזל, 23).
19. כיצד נעודד אדם השרוי בדיכאון? (הגיטין, 7).
20. מה נאמר לנהג שמכחיש שהיה מעורב בתאונת "פגע וברח"? (הרקיעים, 33-35).

פרק ב' בספר עוסק בסוגיות בינו ובינה ומעלה 9 שאלות (עמ' 67-80):

1. כיצד נעודד בני זוג לוותר זה לזה? (הפרה, 237).
2. מה נגיד לבני זוג שרבים? (המלקוח, 1).
3. מה נאמר למי שמסרב לקבל יד מושטת לשלום? (שם, 61).
4. כמה כסף יש להוציא על חתונה? (המסע הלילי, 29).
5. מה חשיבותה של ההכנה לחיי המשפחה? (האור, 30-31).
6. כיצד יש להתייחס אל בן הזוג או אל בת הזוג? (בני ביזנטיון, 21).
7. מה נאמר לאישה שמשפחת בעלה מתנכלת לה? (המתעטף, 10).
8. מה נאמר לאישה שבעלה מתעלל בה? (ממרום החומה, 79).
9. מה נאמר לגבר שמקיים יחסי מין מחוץ למסגרת הנישואים? (המאמינים, 5-7).

פרק ג' בספר עוסק בסוגיית בנות מתבגרות ומעלה 30 שאלות (עמ' 81-131):

1. האם חשוב שבנות ילמדו? (הפרה, 216).
2. כיצד יש להתייחס לנשים? (שם, 235).
3. האם מותר להורים לקפח בת ביחס לבן? (בית עמרם, 195).
4. האם כדאי לבנות להצטיין בלימודים? (שם, שם).
5. האם מותר לבנות לצאת לטיול? (שם, 6).
6. האם מותר למורה לקפח בנות ביחס לבנים? (הנשים, 1).
7. מה נאמר לילדה שאביה קיים עמה יחסים? (שם, 23).
8. מה נאמר לאב החושד בבתו בלי בסיס? (שם, 15-16).

9. האם הלימודים מסייעים לאישה להיות אם טובה יותר? (השולחן הערוך, 87).
10. האם מותר לבני נוער לגלוש באינטרנט? (המקנה, 151).
11. האם מותר לכפות חתונה? (שם, שם).
12. מה נאמר למי שמקיימת יחסי מין לפני החתונה? (שם, 119).
13. כיצד יש להתייחס לבחורה המתלבשת באופן צנוע פחות מהמקובל? (שם, 164).
14. כיצד נעודד תלבושת אחידה בבית הספר? (ממרום החומה, 31).
15. האם מותר להעמיס על ילדה תפקידי אם? (שם, 42).
16. מה נאמר למורה שיש לו משהו נגד בנות? (ההצהרה, 70).
17. מה נאמר לבת שבמקום ללמוד עסוקה כל הזמן בעניינים רומנטיים? (יונה, 108).
18. מה נאמר לנערה שמתנשאת מעל כולם? (הדבורה, 23).
19. מה תאמר בחורה לבחור שרוצה לקיים עמה יחסים מחוץ למסגרת הנישואין? (המסע הלילי, 32).
20. מה נאמר לנער שמציק לנערה ומטריד אותה? (האור, 30).
21. מה נאמר לבחורה שנאנסה או לנערה שאילצו אותה לעבוד בזנות? (שם, שם).
22. מה נאמר לנערה שלא מתנהגת בצניעות? (המחנות, 32-33).
23. מי אחראי ללימודי הבת, היא או אמה? (י.ס., 19).
24. מה נאמר להורה שמזניח את בנותיו משום שהן בנות? (המועצה, 49-50).
25. מה חשוב יותר, מין האדם, או אם הוא ירא את אלוהים? (החדרים, 13).
26. מה נאמר לבחורה שכופים עליה נישואים? (גבעות החול, 13).
27. כיצד נעודד בחורה שנאנסה? (שם, 35).
28. כיצד נשכנע הורה לאפשר לבתו להתחתן עם אהובה? (שורות שורות, 2).
29. מה נאמר לבחור שקיים יחסי מין עם בחורה ואינו רוצה להתחתן עמה? (הרקיעים, 29-31).
30. מה נאמר לאב שמכריח את בתו להינשא בניגוד לרצונה? (האפלה, 8-14).

פרק ד' בספר עוסק במעשים לא ישרים ומעלה 38 שאלות (עמ' 132-185):

1. מה נאמר לילדה שגנבה? (הפרה, 188).
2. האם תמיד אפשר לחזור בתשובה? (בית עמרם, 89).
3. מה נאמר למי שמתרשם מכוחו של הרע? (השולחן הערוך, 100).
4. מה נאמר לילד שמצטרף לחבורת ילדים רעים? (ממרום החומה, 199).

5. מה נאמר למי שמפיץ שמועות שקר? (המלקוח, 8).
6. מה נאמר למי שגנב מקופת צדקה? (ההצהרה, 60).
7. כיצד נחזיר למוטב ילד שגנב? (שם, 104).
8. ילד שהפלילו אותו בגנבה, מה עליו לעשות? (הנשים, 58).
9. כיצד מחזירים אדם למוטב בלי לפגוע בו? (הוד, 85).
10. מה נאמר למי שמאמין בכל מיני שמועות בלי לסמוך על עצמו? (הרעם, 37).
11. מה נאמר לילד שחבריו מעתיקים במבחנים ולכן מקבלים ציונים גבוהים ממנו? (הדבורה, 61).
12. מה נאמר למי שעושה פרוטקציה? (המסע הלילי, 35).
13. האם דרך הישר משתלמת? (השולחן הערוך, 100).
14. מה נאמר לרכלן? (המלקוח, 8).
15. מה נאמר למי שמשקר במצח נחושה? (העלייה לרגל, 30).
16. כיצד צריך לנהוג אדם השומע רכילות? (המאמינים, 3-11).
17. מה נאמר למי שמקיים יחסי מין שלא במסגרת הנישואים? (האור, 33).
18. כיצד נשבור את מעגל המעשים הרעים והעונשים? (סיפור המעשה, 84).
19. מה נאמר להורה שמצווה על ילדיו לחטוא? (העכביש, 8).
20. מה נאמר למי שמרבה לשקר? (המחנות, 24).
21. מה עונשו של מי שמפיץ שמועות שקר? (שם, 60).
22. מה נאמר למי שכל האזהרות שהוא מקבל אינן עוזרות? (היוצר, 37).
23. כיצד נרחיק ילד מחברים רעים? (שם, 40).
24. מה נאמר לאדם שנתפס בגנבה לאחר שכבר הוזהר? (שם, 42).
25. מה נאמר לילד שמשקר להוריו? (הערוכים, 100).
26. מה נאמר לשותף שמרמה אותו? (צ', 24).
27. מה נאמר למי שניכר בו שהוא משקר? (המוצגים אחד אחד, 22).
28. מה יאמר המחנך לתלמידו שמאמין לשמועות ואינו בודק אותן? (החדרים, 6).
29. מה נאמר למי שמנצל את ידיעותיו כדי לפרוץ למחשב אחר ולגנוב מידע? (שם, 12).
30. כיצד יעודד מחנך את תלמידו להתרחק מחברה רעה? (הקולמוס, 8).
31. כיצד נעודד אנשים לא לומר דברים רעים על חברם מאחורי גבו? (המתנצחת, 11-9).
32. כיצד נזהה את האשם? (המתחסדים, 4).
33. מה נאמר למי שמאמין לרמאי? (הקולמוס, 10).

34. מה נאמר למי שמרבה לשקר? (שם, שם).
35. מה נאמר לחבר כדי שלא יאמין לכל שמועה? (שם, 10-11).
36. כיצד נעודד אדם לא להיגרר אחר מעשים רעים? (האדם, 24).
37. מה נאמר למי שמעתיק בבחינות ורוצה ללמד אותנו את שיטותיו? (הכופרים, 6-1).
38. כיצד אפשר להבחין בין הסתודדות טובה לבין הסתודדות רעה? (המתנצחת, 9).

פרק ה' בספר עוסק בהורה כמודל ומעלה 40 שאלות (עמ' 186-256):

1. האם מקור התוקפנות של הילד עשוי להיות ביתו? (הפרה, 83).
2. האם מותר לאב לנהוג בבני משפחתו בקמצנות? (שם, 236).
3. האם מותר לשפוט ילדה על פי מעשי אביה? (שם, 272).
4. האם היתום זכאי ללמוד? (הנשים, 2).
5. האם דמות הסמכות יודעת הכול? (המקנה, 50).
6. האם אב צריך לתמוך בילדו כדי שיוכל ללמוד? (שם, 140).
7. האם חובה על ההורה לכבד את ילדיו ולדאוג להם? (שם, 151).
8. האם מותר להפלות ילדים לרעה? האם מותר להפלות את הבנות לעומת הבנים? (שם, 152).
9. האם הורים שמזניחים את ילדם פוגעים בעצמם? (ממרום החומה, 160).
10. מה נאמר לאב מכה? (ההצהרה, 104).
11. כיצד נעודד ילדים להשקיע ולהתאמץ? (שם, 112).
12. מה נאמר לילד שאביו מדיח אותו למעשים אסורים? (שם, 114).
13. האם חשוב להתפעל מהילדים? (שם, 121).
14. מהי הנוסחה להורה האידיאלי ולמורה האידיאלי? (שם, 128).
15. האם חייבים ההורים לפנות לעצמם זמן כדי להיות עם ילדיהם? (יונה, 3).
16. מה נאמר להורה שמתעלל בילדיו ואינו שועה לאזהרות? (שם, 21).
17. מה יגיד מחנך לילד מורד? (הוד, 93).
18. האם עונש חייב להיות פרופורציונאלי לחומרת המעשה? ומהו ערכה של ההבלגה? (הדבורה, 126).
19. כיצד צריך להתייחס אב לילדו העולה עליו? (מרים, 42-43).
20. האם מוטלת על ההורה החובה ללמד את ילדו להגן על עצמו? (העלייה לרגל, 39).
21. האם חייבים ההורים לפתח קשר רגשי קרוב עם ילדיהם? (המאמינים, 56-55).

22. האם אפשר להשתמש בפסוקי הקוראן במקום במכות? (הנמלים, 89-90).
23. מה נאמר לילד מוכה או לילד שעבר התעללות? (המעשה, 56).
24. מה נאמר להורים שאינם מתעניינים בלימוד בתם? (העכביש, 58-59).
25. מה נאמר להורה שאינו נוהג בילדיו בשוויון? (בני ביזנטיון, 39).
26. מה נאמר לאב שדוחה את בתו משום שהיא בת, והוא רצה בן? (היוצר, 11).
27. כיצד נדגיש את הטוב שעשה הילד ולא את הרע? (החבורות, 34-35).
28. האם תמיד יש לכבד את הסמכות? (המועצה, 45).
29. מה נאמר לאב שמדרדר את בנו למעשים רעים? (שם, שם).
30. מה נאמר לאב שמקפח את בנותיו ביחס לבניו? (היוצר, 11).
31. האם מותר למורה או להורה להשוות בין ילדים? (הנשים, 36).
32. כיצד נעודד אב לנהוג בנשותיו ובילדיהן בשוויון? (הרחמן, 9).
33. מה נאמר להורה שאינו משקיע בחינוך ילדיו? (המלכות, 22).
34. מה נאמר למי שאינו מבין כי לבנים ולבנות זכויות שוות על אף היותם שונים? (החדשה, 8).
35. כיצד נעודד אבות לא לרצוח את נפש בנותיהם? (האפלה, 8-14).
36. מה נאמר להורה שמביא לעולם ילדים רבים בלי כל תכנון ומחשבה? (שם, שם).
37. מה נאמר לאב שהכול מצפים ממנו שייוולד לו רק בן? (הדבורה, 58-59).
38. ילד שהוריו מזניחים אותו, כיצד נעודדו להצליח? (עיטורי הזהב, 26-27).
39. כיצד תשכנע הבת את אביה שאין לקפח אותה לעומת אחיה? (הדבורה, 97).
40. לצד מי צריך הילד לעמוד – לצד אבא או לצד אימא? (הנשים, 135).

פרק ו' בספר עוסק בחנופה, ברברנות ובעוד רגשות שליליים ומעלה 29 שאלות
(עמ' 257-299):

1. מה נאמר למי שהולך שבי אחר מקסמי שווא? (הפרה, 204-205).
2. כיצד אפשר להתגבר על הקנאה? (הנשים, 32).
3. מה דעתו של אלוהים על הרברבן? (שם, 36).
4. מה נאמר לילד שזלזל ונכשל? (יונה, 44).
5. כיצד יש לקבל הצלחה וכישלון? (הוד, 11).
6. מה נאמר לאדם שעזר לחברו ולא זכה להכרת תודה? (שם, 115).
7. מה נאמר לילדה שמתביישת באביה? (המסע הלילי, 23-24).
8. מה נאמר לאדם 'מנופח'? (שם, 37-38).
9. מה נאמר למי שחושש לספר פן יתנקמו בו? (העלייה לרגל, 60).

10. מה נאמר לילד שמתנשא? (סיפור המעשה, 58).
11. מה נאמר למי שיש לו רגשי נחיתות? (העכביש, 57).
12. מה נאמר למורה שאינו מתחשב/ת בתלמידים ובהורים? (לקמאן, 7).
13. מה נאמר למי שמתגאה במעשיו במקום להתבייש בהם? (היוצר, 8).
14. מה נאמר למי שקופץ את ידו ואינו תורם לזולת? (צ., 54).
15. מה נאמר לנערה שמשפילה את בני כיתתה? (החבורות, 49).
16. מה נאמר למי שמקנא ואינו יכול להתגבר על רגשותיו? (אל-חג'ר, 88).
17. מה נאמר למי שהגיע למעמד רם ושכח שגם הוא היה פעם נזקק? (המוצגים אחד אחד, 15).
18. מה נאמר לאיש שמאבד פרופורציה בחיים? (הרקיעים, 19-21).
19. מה נאמר לאדם לאישה גאוותנית? (החדרים, 11).
20. מה נאמר לאדם שאינו מרוצה מצורתו החיצונית? (הנופלים בפת, 3).
21. כיצד נעודד קמצן לתרום לכלל? (הברזל, 7).
22. מה נאמר למי שנעלב מדמות הסמכות משום שאינה תמיד פנויה אליו? (המתנצחת, 11).
23. כיצד נעזור לאדם לא להימשך לאנשים מרשימים ורעים? (המתחסדים, 4).
24. מה נאמר לאדם שעסוק בצורה החיצונית ולא במהות? (שם, שם).
25. מה נאמר למי שמאיימים עליו כדי להפחידו? (הקולמוס, 9).
26. מה נאמר לאיש העשיר שאינו מתחשב בעניי? (אור היום, 6-11).
27. מה נאמר למי שלועג לחברו? (המלעז, 1).
28. מה נאמר למי שמרבה לחשוד? (החדרים, 12).
29. כיצד נלמד אדם להסתפק במועטי? (ט.ה., 131).

פרק ז' בספר עוסק באמת, בהבטחה ובאחריות אישית שליליים ומעלה 54 שאלות (עמ' 300-377):

1. האם הבטחה פירושה גם הבטחה לעצמך? (הפרה, 177).
2. האם מוטלת על חבר החובה לומר את האמת גם אם היא כואבת? (שם, 38).
3. על פי מה יש לשפוט אדם, על פי מעשיו או על פי מעשי בני משפחתו? (שם, 139).
4. האם עמידה בהבטחה משפרת את הדימוי העצמי? (בית עמרם, 76).
5. מה נאמר למי שנשבע שבועת שווא? (הפרה, 224).
6. האם האדם לבדו אחראי למעשיו? (בית עמרם, 182).
7. מה נאמר לילד שמשקר בקביעות? (הדבורה, 92).

8. מה נאמר למי שמפיץ שקרים? (הפרה, 42).
9. מה נאמר על הורה שמטיל על ילדו את האחריות למות אביו (סבו של הילד)? (בית עמרם, 185).
10. האם התחייבות לאלוהים היא גם התחייבות לעצמך? (הדבורה, 95).
11. מה נאמר לילד שעליו להעיד נגד אחד מהוריו? (הפרה, 283).
12. מיהו האויב הגדול ביותר של האדם? (בית עמרם, 117).
13. האם יש לקיים הבטחות והסכמים? (המאמינים, 8-10).
14. האם הדבקות באמת עושה חברים? (השולחן הערוך, 8).
15. כיצד יש לעודד ילד להודות במעשיו? (הנשים, 135).
16. מה נאמר למי שאנו רוצים שיעמוד בהסכם? (סיפור המעשה, 28).
17. מה חשוב יותר, האמת או הנאמנות למשפחה? (המקנה, 152).
18. האם אחות אחראית למעשיה של אחותה? (הנשים, 84).
19. מה נאמר למי שהבטיח שישנה את התנהגותו ולא עשה כן? (החבורות, 8).
20. מה נאמר לילד שנוהה אחר דמיונות שווא? (יונה, 36).
21. האם מותר להשליך את האשמה על מישהו אחר? (הנשים, 112).
22. מה נאמר למי שלא יודע להבדיל בין דמיון לבין מציאות? (יונה, 41).
23. האם יכול ילד לא להיגרר אחר מעשיהם הרעים של בני כיתתו? (השולחן הערוך, 105).
24. כיצד נוציא את האמת לאור? (המסע הלילי, 25).
25. האם על האדם להימלך על עצמו או לחכות לעזרה מאלוהים? (המקנה, 104).
26. מה נאמר למי שנכנע לפחד ומוותר על האמת? (המסע הלילי, 36).
27. מי אשם כשילד נכשל בלימודים? (המקנה, 132).
28. מדוע יש לעודד את אמירת האמת? (העלייה לרגל, 62).
29. מה נאמר למי שמזלו בגד בו? (ממרום החומה, 188).
30. מה נאמר לתלמיד שאינו רוצה להקשיב למורה? (המאמינים, 70).
31. מי אחראי להתרחשותה של תאונת דרכים, האל או האדם? (המלקוח, 53).
32. מה נאמר למי שלא מאמין לנו אף על פי שדיברנו אמת? (הפורקאן, 72).
33. כיצד נעודד ילד לסמוך על עצמו בלימודים? (יונה, 109).
34. כיצד נעודד אדם לדבוק באמת? (בני ביזנטיון, 60).
35. מה נאמר לאדם שחש רגשי אשמה לא מוצדקים? (הנביאים, 47).
36. כיצד נשקף לאדם שהוא אינו אומר את האמת? (הערוכים, 86).
37. מה נאמר לשניים שרבים? (הנמלים, 11).

38. מה נאמר למי שמסרב לשמוע דברי אמת? (המוצגים אחד אחד, 26).
39. מה נאמר לאדם שמאשים את האחר ומסרב לקבל אחריות? (העכביש, 40).
40. כיצד נעזור לאדם להתמודד עם לחץ קבוצתי? (המוצגים אחד אחד, 36).
41. מה נאמר להורה שחוטא ומחטיא את ילדיו? (החבורות, 15).
42. מה נאמר לילד שאינו רוצה ללמוד? (שם, 41).
43. כיצד נעודד ילד ללמוד? (המוצגים אחד אחד, 46).
44. כיצד נחנך ילדים להיות ישרים? (הרחמן, 9).
45. כיצד נאמר לאדם שהאמת ידועה, בלי להעליבו? (הנופלים בפח, 4).
46. כיצד נעודד אדם לקיים את התחייבותו? (הרקיעים, 32-35).
47. כיצד נעודד אדם לדבוק באמת על אף הקושי הכרוך בכך? (החדשה, 38-39).
48. כיצד נשכנע כיתת תלמידים לומר את האמת? (שם, שם).
49. כיצד נעודד את האדם לקבל אחריות? (ההר, 21).
50. מה נאמר למורה שאינו משקיע בתלמידיו? (המלכות, 22).
51. כיצד נסביר לאדם שגורלו בידי ולא ביד אדם אחר ואפילו לא ביד אלוהים?
(המתעטף, 20).
52. כיצד נאמר לנערה שהיא אינה אחראית למעשי חברתה? (המתכסה, 38).
53. מה נאמר להורה הרוצה שזכותו תעמוד גם לילדו? (ההבקעות, 18-19).
54. מה נאמר לילד שסומך על אביו שיציל אותו מכל מעלליו? (לקמאן, 33).

פרק ח' בספר עוסק בסבלנות, בצניעות ובצורך להכיר במגבלות ומעלה 52 שאלות (עמ' 378-454):

1. מה יעשה ילד כשהורה או המורה אינם שמים לב כמה הוא טוב? (הפרה, 184).
2. מה נאמר למי שמתבייש לקבל טיפול נפשי? (הנשים, 135).
3. האם הסבר עדיף מעונש? (ממרום החומה, 182).
4. מה נאמר לילד שפגעו בו ואיננו רוצים שיחזיר? (הרעם, 22).
5. כיצד נפיח תקווה בילד שהורה מתעלל בו? (אברהם, 42).
6. כיצד נעודד את האדם להתאפק? (אל־חִג'ר, 97-98).
7. האם השותפות בתהליך [הגדילה] חשובה מהציון הסופי? (המשוררים, 208).
8. מה נאמר לנערה שמורתה מעליבה אותה? (לקמאן, 14-15).
9. מה נאמר לבחור או לבחורה שבן זוגם עזב אותם? (שם, 17).
10. מה נאמר למי שהוריו אינם מתירים לו ללמוד את מה שהוא רוצה? (י.ס., 30).
11. מה נאמר לילד מן החינוך המיוחד שמתקדם לאטו בלימודיו? (החבורות, 10).

12. כיצד נעודד את האדם להיות סבלני? (י.ס., 76).
13. מה נאמר למי שאינו מבין כי לכל זמן ועת לכל חפץ? (הסולח, 67).
14. מה קורה כשמשלמים טובה תחת רעה? (המוציא אחד אחד, 34).
15. כיצד נלמד ילד להקל על עצמו אחרי שנחת עליו אסון? (הפרה, 185).
16. מה נאמר להורה שרוצה רק ציון 100? (שם, 286).
17. האם פנייה לטיפול נפשי היא סימן לחוזק? (המקנה, 54).
18. האם לקות למידה קשורה לעצלות או לטיפשות? (שם, 152).
19. מה לעשות כשאנו נתקפים בפיתוי? (ממרום החומה, 202-200).
20. כיצד נפייס בין שני יריבים? (המסע הלילי, 53).
21. מי יודע להעריך נתינה? (המאמינים, 60).
22. מה נאמר לאם שדורשת מבנה יותר מדי? (שם, 62).
23. כיצד נעודד מישהו שהגיע למקום חדש? (האור, 55).
24. מה נאמר כשניסינו לעזור למישהו בכל דרך אפשרית והוא בשלו? (הפורקאן, 44-43).
25. כיצד תסביר לאדם כמה חשוב לרכוש מקצוע? (המשוררים, 88).
26. מה נאמר לילד שצוחק על החלשים ממנו? (סיפור המעשה, 77).
27. כיצד נסביר לאדם שלא הכול אפשרי? (הנמלים, 80-81).
28. מה נאמר למי שזקוק להדרכה ואינו ער לכך? (סיפור המעשה, 50).
29. מהו ערכה הנפשי של התפילה? (העכביש, 45).
30. מה נאמר למי שמסרב לעזור לחלש? (בני ביזנטיון, 54).
31. מה נאמר לאדם שרוצה להיות מושלם ואינו מצליח? (היוצר, 45).
32. מה נאמר למי שהולך אחרי יצריו? (הכורעת ברך, 18).
33. האם נוכל לתת צדקה בסתר? (הפרה, 271).
34. מהן הדרכים הלגיטימיות להתבלט? (שם, 263-264).
35. מה נאמר לרברבן? (בית עמרם, 188).
36. כיצד עלינו לנהוג בכספנו? (המסע הלילי, 26).
37. מיהו הגבר האמיתי? (המאמינים, 96).
38. כיצד נחנך את ילדנו לצניעות בהופעה ובלבוש? (האור, 30 – 31).
39. מה נאמר לאדם שאינו מכלכל את הוצאותיו בתבונה? (הפורקאן, 67).
40. מה נאמר לילד עני שרואה את חבריו מוציאים כסף בלי חשבון? (שם, שם).
41. מה נאמר לאדם מתנשא? (הנמלים, 14).
42. מה נאמר לנער שאינו מכבד את אמו? (לקמאן, 14).

43. מה נאמר לנערה שמתגאה ביופייה? (שם, 24).
44. מה נאמר למי שמתנשא וחושב שאיש אינו יכול לפגוע בו? (שבא, 35).
45. מה נאמר לילד שאינו מכבד את הוריו? (גבעות החול, 15).
46. כיצד נלמד את האדם לא לבוז לאחר? (החדרים, 11).
47. מה נאמר למי שמתנשא מעלינו בזמן שאנו מבקשים קרבה? (המועצה, 23).
48. מה נאמר לאדם שאינו מקבל את המציאות כפי שהיא? (הכוכב, 24-25).
49. כיצד נעודד אדם לספר את מה שמעיק עליו? (המלכות, 13).
50. כיצד נעודד אדם שלא להיסחף למצבי רוח קיצוניים? (הברזל, 32).
51. כיצד אפשר לעזור לאדם להשלים עם מצב נתון? (המתעטף, 20).
52. מה נאמר למי שאין לו די כסף לצרכים בסיסיים? (הגיטין, 7).

פרק ט' בספר עוסק בסליחה ומחילה ומעלה 20 שאלות (עמ' 455-482):

1. מה עושים עם הכעס? (בית עמרם, 134).
2. האם תמיד אפשר לבקש סליחה? (שם, 135).
3. אלוהים סולח ורחום, ובני האדם לא?! (השולחן הערוך, 39).
4. כיצד נעודד אדם להשיב טובה תחת רעה? (המוציא אחד אחד, 46).
5. מהו הגבול בין הנאה לאיסור? (השולחן הערוך, 87).
6. כיצד נערוך סולחה בין משפחות? (שם, 95).
7. כיצד אפשר לעודד קבלת אחריות? (המועצה, 15).
8. האם חובה לכבד את ההורים גם כשהם מרגיזים? (המקנה, 151).
9. כיצד נפייס בין שניים שרבים? (יונה, 25).
10. כיצד נשכנע משפחות עוינות לחדול מהאלימות ולעשות סולחה? (הרעם, 37).
11. כיצד נערוך פיוס במקרים של יריבויות קשות? (אלח'ג'ר, 47-45).
12. מה נאמר לאב מתעלל? (הדבורה, 119).
13. מה נאמר כשאימא טועה? (המסע הלילי, 24).
14. כיצד נעודד אדם לסלוח לחברו? (המועצה, 25).
15. מה נאמר למי שרוצה לשפר את יחסיו עם בן משפחתו? (המאמינים, 96).
16. מה נאמר לילד כדי שישפר את התנהגותו בכיתה? (שם, 118).
17. איך נדע אם לסלוח לאחר? (האור, 22).
18. כיצד נעודד בקשת מחילה ממי שעבר עברה? (החבורות, 53).
19. כיצד נעודד אדם מלא חמה לסלוח? (המועצה, 37).
20. מה נאמר למי שמאשים את עצמו יתר על המידה? (הכוכב, 32).

פרק י' בספר עוסק בעבריינות ואלימות ומעלה 19 שאלות (עמ' 483-511):

1. מה נאמר למתבגר עבריין? (הפרה, 216).
2. מה נאמר לבני נוער שהשתכרו? (שם, 219).
3. כיצד יש לפייס בין ילדים נצים? (בית עמרם, 103).
4. כיצד נעודד שיתוף פעולה חיובי ולא שלילי בין חברים? (שם, 104).
5. האם יש להגיב על אלימות באלימות? (השולחן הערוך, 28).
6. מה יכתוב חוקר נוער על קיר חדר החקירות? (שם, 2).
7. מה נגיד למי שמנסה להיגמל מסמים? (הוד, 11).
8. האם יש להיכנע לפחד? (יוסף, 90).
9. מה יגיד השטן ביום הדין לילד שהצטרף לחבורת עבריינים? (אברהם, 22).
10. האם מבקשים לעתים בני אדם שנפגע בהם? (המסע הלילי, 11).
11. מה נאמר לאב או לאם שהם מהמרים ושתיינים? (השולחן הערוך, 90).
12. מה נאמר לאב שרוצה להפוך את בנותיו לזונות? (האור, 33).
13. מה נאמר לאדם הנוהג באלימות? (הפורקאן, 37).
14. מה נאמר לילד שמאיימים עליו לבל יאמר את האמת? (המשוררים, 83).
15. מה נאמר לנער שרוצים להרחיקו מחבורה רעה של נערים? (סיפור המעשה, 55).
16. מה נאמר לנער שעשה "אבו עלי"? (לקמאן, 18-19).
17. מה נאמר לבן משפחה שעבר עברה ומבקש מאתנו שנחפה עליו? (היוצר, 18).
18. מה יאמר נער לחבריו שבחרו בדרך הרעה והוא רוצה להציל אותם? (הסולח, 41).
19. כיצד נעודד אנשים להתרחק מכל אלימות? (הקולמוס, 10-14).

פרק י"א בספר עוסק ביחס לאחר ומעלה 30 שאלות (עמ' 512-553):

1. כיצד יש לנהוג בתום ובחלש? (הנשים, 2).
2. כיצד יש להתייחס לכל אדם? (שם, 36).
3. האם מותר להתעלם מברכת שלום? (שם, 86).
4. האם רצוי שילד יימנע ממעשים אסורים מתוך פחד או מתוך אהבה להוריו ולא למה? (ממרום החומה, 156).
5. מה נאמר למי שמקפח בנות ביחס לבנים? (שם, 85).
6. מה נגיד לשניים שרבים? (המלקוח, 1).
7. מה נאמר לילד שלועגים לו? (ההצהרה, 16).
8. כיצד נעודד רוח של שיתוף פעולה? (יונה, 26).
9. כיצד נעודד תלמיד מצטיין לעזור לתלמיד חלש? (הרעם, 22).

10. מה נאמר לילד שמקלל? (אברהם, 24-26).
11. האם יש הבדל בין בחירה בטוב מתוך כוח לבין בחירה בו מתוך חולשה: (המסע הלילי, 7).
12. מה נאמר לחבר שמנצל אותנו? (שם, 14-15).
13. כיצד יש לומר "לא"? (שם, 28).
14. כיצד נלמד את האדם לברך את האחר לשלום במאור פנים? (האור, 61).
15. מה נאמר למי שנחמד אל האחר רק כשהוא זקוק לו? (העכביש, 65).
16. מה נאמר לבן משפחה שמפלה בן משפחה אחר לטובה או לרעה? (בני ביזנטיון, 38).
17. מה נאמר למי שפוגע בנו שלא בצדק? (שבא, 25-26).
18. מה נאמר לקמצן כדי לעודד אותו לתרום? (שם, 39).
19. מה נאמר למי שחושב שמעשיו הרעים הם בעצם טובים? (היוצר, 8).
20. מה נאמר למי שרצה לפגוע באחר ונפגע בעצמו? (שם, 43).
21. מה נאמר לאדם טוב שסבל מאדם רע? (הסולח, 58).
22. כיצד נשכנע אדם להשיב טובה תחת רעה? (המועצה, 40).
23. מה נאמר לאדם שחושב על כסף בזמן שאנו חושבים על אחווה? (שם, 23).
24. מה נאמר למי שמתקשה לקבל את האחר על רקע מוצאו השונה? (החדרים, 13).
25. כיצד נעזור לאדם שקיבל עזרה כספית מחברו להתגבר על העלבון? (הזרות, 15-19).
26. מה נאמר לילד שלועג למוגבל? (המלכות, 23).
27. כיצד נעודד אנשים לעודד את השונה ואת החלש? (אור הירח, 6-11).
28. כיצד נעודד אדם להבין שיש משמעות לכל מעשה קטן שהוא עושה? (רעש האדמה, 7-8).
29. כיצד נעודד אנשים לספר סודות חיוביים ולא סודות שליליים? (המתנצחת, 9).
30. כיצד נעודד אדם שלא להשתתף במזימות ובקנוניות? (שם, 8).

פרק י"ב בספר עוסק בתקווה ומעלה 17 שאלות (עמ' 554-575):

1. מה עלינו לעשות כשמעשינו הטובים נענים בכפיות טובה? (הפרה, 184).
2. האם אלוהים רוצה שנהיה חזקים? (שם, 153).
3. מה נאמר לנער שהפך לנכה? (שם, שם).
4. כיצד נעודד ילדים לעבור תקופה קשה? (הרְוָהָה, 5-6).

5. כיצד נעודד ילדי כיתה מקדמת? (בית עמרים, 110).
6. כיצד על המורה לפנות אל התלמיד החלש? (הנשים, 5).
7. האם אלוהים חפץ להקל עלינו? (שם, 28).
8. מה נאמר לאדם השרוי בדיכאון עקב מחלה או פציעה? (אלחג'ר, 51-56).
9. מה יעשה ילד שהוריו אינם מקשיבים לו? (המשוררים, 181-183).
10. מה נאמר לאיש שחולה במחלה אנושה ומצפה לישועה? (העלייה לרגל, 47).
11. מה נאמר לאיש עני וטוב? (האור, 38).
12. כיצד נעודד אדם שלא זכה להערכה על מעשיו היפים? (הערוכים, 80).
13. מה יאמר מי שאלוהים עזר לו? (היוצר, 34).
14. כיצד נעודד ילדה שמתמודדת יפה עם קשיים? (צ., 44).
15. כיצד נפתח דימוי עצמי חיובי בילד? (הקולמוס, 4).
16. כיצד נעודד תלמיד מהחינוך המיוחד להשקיע ולהתאמץ על אף הקשיים? (אור היום, 5).
17. כיצד נעודד אדם להתמודד עם הקושי ולא להישבר? (הגיטין, 7).

פרק י"ג בספר עוסק בדמוקרטיה וחברה ומעלה 31 שאלות (עמ' 576-618):

1. האם מותר לנסות דברים חדשים? (הדבורה, 111).
2. מהו ערך האדם? (המסע הלילי, 26).
3. מה נאמר למי שמפרש טוב לב כחולשה? (שם, 83).
4. האם מותר לכפות דת? (המועצה, 15).
5. האם מותר ללכלך את הרחוב? (המערה, 30).
6. האם כל אחד יכול לקרוא בקוראן ולהבין אותו? (מרים, 97).
7. מהם יסודות התזונה הנכונה? (ט.ה., 81).
8. מה נאמר להורים שחיים בעולם העבר וכופים אותו על ילדיהם? (הנביאים, 51-54).
9. מדוע יש לעשות שלום? (שם, 92).
10. מה נאמר למי שעושה פרוטקציה לבן משפחה? (המאמינים, 101-103).
11. מה נאמר למי שמפיץ שמועות שקר? (האור, 15).
12. מה נאמר לחמולות שרבות? (בני ביאנטיון, 31-32).
13. מה נאמר למי שטוען שאין שוויון בין נשים לגברים? (המתנות, 35).
14. מהי דמוקרטיה במשפחה? (היוצר, 18).

15. מה נאמר למי שהזהר שלא להעתיק בבחינה ונתפס שוב כשהוא מעתיק? (שם, 42).
16. מה נאמר למי שצודק אך צדקתו טרם יצאה לאור? (החבורות, 69-70).
17. מדוע חשובה כל כך הסמכות כדי לעשות שלום? (החדרים, 9).
18. כיצד נלמד אדם שלא מוֹצָאו הוא שחשוב, אלא איזה אדם הוא באמת? (שם, 13).
19. כיצד נעודד את קבלת השונה? (המועצה, 8).
20. האם מותר לכפות דעה? (שם, 15).
21. מה נאמר לילד שהכו אותו, להחזיר או לא? (שם, 41-43).
22. האם על ההורה והמורה לברר מי הקורבן ומי התוקפן? (שם, שם).
23. מדוע העדפת קרובי משפחה היא נגע חמור כל כך? (עיטורי הזהב, 78).
24. איך עושים שלום? (החדרים, 10).
25. כיצד נסביר לאדם שלא די בכוונה ויש גם לעשות מעשה? (הכוכב, 39).
26. כיצד אפשר לעשות בנועם שינויים מרחיקי לכת? (המאורע, 25-26).
27. כיצד נעודד אדם לעמוד על שלו? (אברהם, 27).
28. מה נאמר למי שעשה עבודה יפה לטובת הכלל? (החבורות, 74).
29. כיצד נעודד יחס דמוקרטי לאחר? (ההצהרה, 71).
30. כיצד נלמד את הילד מהי דמוקרטיה בפסוק קוראני אחד? (הדבורה, 125).
31. כיצד אפשר לקדם דמוקרטיה? (שם, 71).

החיבור מרתק, חדשני ובעל ערך רב ללומדים את פרקי הקוראן ולכל העוסקים בחינוך. 389 השאלות הגדולות שבו מקיפות את כל תחומי החיים של תלמידינו בשלבי ההתבגרות השונים.

לנו, העוסקים בהוראת ערבית, מעלה הספר אתגרים מרתקים של חידוש ועדכון המבחר של פסוקי הקוראן שאותם נלמד בעתיד.

الأمية الجديدة بجامعة الوطن العربي اهتمام اليونسكو بالتنوع اللغوي

د. محمود الذواودي*

يزداد اهتمام منظمة اليونسكو في العقود الأخيرة بمسألة المحافظة على التنوع اللغوي في العالم. فنشرت منذ سنوات أطلس اللغات المهددة بالزوال في العديد من المناطق على الكرة الأرضية. إذ تشير بعض التوقعات أن نهاية القرن الحادي والعشرين سوف تشهد اندثار 3000 لغة. واختارت اليونسكو أخيراً يوم 21 فبراير اليوم العالمي للغة الأم أي اللغة القومية لتحسيس الناس على مستوى عالمي بمدى أهمية القضية اللغوية ورفع مستوى وعيهم بأولوية المحافظة على لغاتهم القومية والوطنية والمحلية.

إن اللافت للنظر بهذا الصدد أن المؤتمر الأول الذي عقده العرب لمعالجة الضعف والتردي في اللغة العربية كان في عام 1947. أي قبل 60 سنة من انعقاد المؤتمر الثاني بالقاهرة هذه السنة 2007. وإذا استمر اهتمام العرب بلغتهم على هذا المنوال فإنه يؤمل أن يعقد المؤتمر الثالث القادم في 2067. وليست ظاهرة " الأمية الجديدة " إلا أبرز النتائج الخطيرة لإهمال العرب للغة العربية الفصحى : لغتهم الوطنية

والقومية. فدعونا نتعرف على بعض معالم " الأمية الجديدة " عند النخب المتعلمة والمتقفة في الجامعات العربية التي يفترض أن تكون الحصن المنيع للغة الضاد في المجتمعات العربية.

ظاهرة الأمية الجديدة في الغرب

إن مصطلح " الأمية الجديدة " مصطلح حديث الاستعمال. فقد بدأ تداوله في المجتمعات الغربية المتقدمة وخاصة بجامعةاتها. فبعض جامعات هذه الدول مثل الولايات المتحدة الأمريكية وكندا قررت عدم قبول الطلاب والطالبات في برامجها وأقسامها إلا بعد نجاحهم في امتحانات لغوية (بالإنكليزية) تعدها المؤسسة الجامعية المعنية. بينما قامت جامعات أخرى بتقديم دروس لغوية إنكليزية إضافية للطلاب والطالبات المقبولين من أجل تحسين مستوى لغتهم الذي يؤهلهم في نهاية الأمر للدراسة الجامعية. إن منطق مسؤولي هذه الجامعات في التركيز على أهمية المقدرة اللغوية قراءة وكتابة لدى الطالبات والطلاب الجامعيين لا يمكن أن يخفى على كل من يعرف العلاقة الوثيقة بين المقدرة اللغوية واكتساب المعرفة بكل أنواعها وفروعها. وقد أثبتت الدراسات اللغوية الحديثة مدى أهمية علاقة المهارات اللغوية ليس في فهم المرء واستيعابه للمعرفة الإنسانية فحسب وإنما أيضا في تحديد نوعية عملية التفكير عند الإنسان. ويبدو أن الوعي بهذا الأمر شبه غائب عند كبار المسؤولين بالجامعات العربية. فمعظم الجامعات العربية تدرس العلوم باللغات الأجنبية رغم ضعف مستوى الطلبة في اللغات الأجنبية مقارنة بمستواهم في اللغة العربية. وتتمثل النتيجة المباشرة لذلك في عدم سهولة الفهم الكامل لدى الطلبة للمادة العلمية التي يدرسونها. ويتوقع أن يكون لهذا الواقع اللغوي انعكاسات سلبية على مسيرة التقدم العلمي عند خريجي تلك الجامعات العربية الذين لا تمكنهم اللغة الأجنبية من سهولة الفهم للعلوم، من ناحية، وسهولة التعبير عنها والابتكار فيها، من ناحية أخرى.

ملاح الأمية الجديدة عند أساتذة الجامعات العربية

ولقياس درجة مدى انتشار الأمية الجديدة بين الأساتذة الجامعيين العرب لا بد من التذكير هنا بمعنى الأمية التقليدية (القديمة): وهي عدم القدرة على القراءة والكتابة. أما دلالة مفهوم الأمية الجديدة في هذا المقال، فتعني عندنا أن المسمى " بالأمي العربي الجديد " هو ذلك

المتعلم ذو المستوى العالي (كالطالب والأستاذ الجامعي) من التعليم والثقافة ومع ذلك فهو غير قادر لا على القراءة ولا على الكتابة ولا على الحديث بطريقة سليمة باللغة العربية الفصحى التي كان له معها احتكاك منذ المرحلة الابتدائية التعليمية حتى المستوى العالي الجامعي. بالنسبة لأعضاء هيئات التدريس بالجامعات العربية، فقد سجلنا الملاحظات التالية كمؤشرات ميدانية ذات دلالة واضحة على وجود ظاهرة الأمية الجديدة بين أساتذة ومدرسي الجامعات العربية.

أ. لا يكاد يوجد بين أعضاء هيئة التدريس بالجامعات العربية (بما في ذلك من يدرس اللغة العربية نفسها) من يقوم بالتدريس بالفصحى. فوسيلة التدريس الشائعة في قاعات التدريس بالجامعات العربية هي العاميات العربية المتنوعة من المشرق والمغرب العربيين. فجامعات الجزائر ومجتمعات الخليج كانت ولا تزال هي أكثر الجامعات العربية عرضة لموجة اللهجات العربية الكاسحة لقاعات التدريس وذلك بسبب حاجة هذه الجامعات لاستجلاب هيئات التدريس من مجتمعات عربية مختلفة كمصر والسودان والأردن والعراق وسوريا وتونس والمغرب. فاستعمال العاميات في التدريس أصبح سمة لغوية من سمات هذه الجامعات. وفي جو تعدد وطغيان اللهجات العامية العربية هذه في قلب المؤسسة الجامعية العربية هل يبقى من معنى للقائلين بأن للجامعة دورا مهما في تعريب و "تفصيح" لغة المجتمع العربي المعاصر؟ ليس أكثر دقة وواقعية القول أن الجامعات العربية تساهم هي الأخرى في تعزيز مركز العاميات على حساب الفصحى بهذه المجتمعات العربية؟

ب. إن الأمية الجديدة عند أعضاء هيئات التدريس العربية بالجامعات العربية تنتشر ملامحها أيضا خارج قاعات التدريس. فمن النادر مثلا أن يتحدث عضو هيئة التدريس سواء كان في ندوة علمية، أو في اجتماع قسم أو في مجلس مناقشة رسالة أو أطروحة طلابية ويتقيد في حديثه باللسان العربي الفصيح. وهو إذا لجأ إلى قراءة كلمته أو محاضرتة بالفصحى المكتوبة غير المشكولة فيندر أن لا يلحن حتى إذا لاذ إلى حيلة الوقوف على السكون تكرارا ومرارا ليسلم لسانه ظاهريا. فالأمر هنا يبيّن أن ظاهرة الأمية الجديدة بالتعريف الوارد هنا شائعة فعلا بين أعضاء هيئات التدريس بالجامعات العربية. لكن قد يعتقد البعض أن اللجوء إلى اللهجات

العامية من طرف هؤلاء في قاعات التدريس لا يمكن أن يكون في حد ذاته دليلاً قاطعاً على جهل المدرسين والأساتذة بالفصحى. فقد يحجم عضو هيئة التدريس على استعمال الفصحى رغم إمامه بها نظراً لأن المعايير اللغوية الاجتماعية لا تسمح له بذلك. فهو قد يوصم بالانحراف إن استعمل الفصحى وذلك حتى داخل قاعات التدريس الجامعية. ومع ذلك يبقى في أيدنا وسائل أخرى يمكن بواسطتها اختبار مقدرة الشخص في معرفته للفصحى. فمقدرة الكتابة والقراءة للنصوص غير المشكولة هي أدوات تساعد فعلاً على التحقق من مدى قدرة عضو هيئة التدريس على استعمال الفصحى كلغة تدريس. إن السلوك اللغوي القرائي والكتابي ذو علاقة ارتباط قوية مع السلوك اللغوي الكلامي، وهذه خاصية مميزة للغة العربية الفصحى. فمن يقرأ مثلاً النص العربي غير المشكول بطريقة سليمة يكون قادراً أساساً على التحدث بالعربية الفصحى بصورة صحيحة نحواً وصرفاً، فكثرة اللحن في القراءة عند أعضاء هيئة التدريس هو مؤشر كاف على ضعفهم (الأمية الجديدة) في الفصحى ومنه فتحاشي التدريس بها لا يقتصر على مجرد الخوف من وصمهم بالانحراف اللغوي الاجتماعي فحسب وإنما يرجع ذلك أيضاً إلى عدم الإمام السليم بقواعد النحو والصرف للغة العربية الفصحى.

ملاح الأمية الجديدة عند الطلبة العرب

ولاختيار مدى إمام الطلبة والطالبات باللغة العربية الفصحى لجأنا في مناسبات عديدة خاصة أثناء نقاش أفكار المطالعات الأسبوعية مع الطلبة إلى دعوتهم بطريقة عشوائية قراءة فقرة أو صفحة غير مشكولة من كتب أو مقتطفات المادة التي ندرسها لهم، علماً أن عملية القراءة هي أسهل من عملية التحدث باللغة نفسها، لأن عملية التحدث تتطلب مجهوداً أكبر يشبه الفرق من حيث الصعوبة بين عملية فهم اللغة بالاستماع إليها وعملية التحدث بها. وكانت تجربتنا هذه رغم بساطتها قد أكدت لنا بطريقة متكررة أن الطلبة لا يستطيعون فعلاً قراءة نص عربي فصيح (غير مشكول) بدون الأخطاء المتكررة نحواً وصرفاً وحتى في نطق أو اسط الكلمات. وعندما نقترح على الطلبة التحدث بالفصحى أثناء المناقشة والتدريس للمواد المدرسية يقابل اقتراحنا غالباً بالتهكم والامتناع من الجميع. وبدا لنا أن سلوكهم كان يمكن أن يكون أفضل (أي أقل سخرية) لو أننا طلبنا منهم التحدث بالإنكليزية أو الفرنسية في صورة معرفتهم لكتلي أو إحدى هاتين اللغتين. ويغلب على الطلاب والطالبات

قراءة النصوص العربية الفصيحة بنطق يشبه كثيرا نطق نفس الكلمات والجمل بالعاميات العربية. وهذا أمر منتظر من وجهة نظر تحليل علم الاجتماع للظاهرة اللغوية. فاستعمال العاميات العربية كواقع لغوي سائد في الجامعات العربية لا بد أن يؤثر في إضعاف قدرة الطالب على القراءة السليمة نطقا ونحوا للنص العربي الفصيح.

وفيما يخص ضعف الطلبة العرب في الإلمام بالفصحى كتابة وقراءة وحديثا، فالأمر يبدو أنه متفق عليه من لدن كل من كان له احتكاك بهم وكان له معرفة بالفصحى تسمح له بقياس مقدرة الطالب وال طالبة في لغة الضاد. نتوقف عند وضع اللغة العربية عند الطلبة السعوديين كمثال لمستوى الطالب الجامعي العربي. فقد كان طرح مجلة الإمامة السعودية لقضية تدهور مستوى الفصحى وما برهاننا دامغا لكل من لازالت عالقة في قلبه ذرة واحدة من الشك بخصوص هذا الموضوع.

فالدكتور محمود كامل الناقفة الذي قام بأبحاث لغوية في جامعة أم القرى بمكة المكرمة قد أدلى لمجلة الإمامة بملاحظات كاشفة حول جهل الطلبة بلغة الضاد. يرى أن علاقات ضعف الطالب في الفصحى تتمثل في الآتي: "الضعف الواضح في مهارة الكلام والحديث أو ما نسميه مصطلحا التعبير الشفوي... بل يصل الأمر في كثير من الأحيان إلى إحجامه عن الحديث لعدم قدرته على ذلك. والضعف في مهارة القراءة. فالشكوى صارخة في عدم قدرة طلابنا حتى في التعليم الجامعي على قراءة فقرة قراءة صحيحة وفهمها فهما واعيا... أضف إلى ذلك الضعف في القراءة الجهرية حيث نجد اللعثمة والتردد والحشرجة والنبرة النائمة والصراخ المزعج... وبعد أن كان الكتاب خير رفيق وجليس وأنيس أصبح في حياة طلبتنا شيئا مكروها غير مرغوب، هل هناك ضعف أكثر من ذلك في اللغة العربية؟"

فهل يمكن تعميم تدهور مستوى الفصحى هذا على بقية الجامعات العربية؟ الإجابة على مثل هذا التساؤل لا يمكن حسمها بسهولة. لكن رغم عدم وجود دراسات رسمية معروفة حول وضعية الفصحى بكل الجامعات العربية عند الطلبة والأساتذة فإن ملاحظتنا الشخصية

وملاحظات الآخرين للتكوين اللغوي الفصح للطلاب العربي بصفة عامة تسمح بالقول بأن مستوى الطالب العربي في الفصحى مستوى لا يتجاوز المقبول في أحسن الأحوال. وهاتان الصورتان للأمية الجديدة على المستوى الجامعي عند كل من الأستاذ والطالب في الجامعات العربية اليوم تطرحان تساؤلات أوسع وأشمل على الأنشطة التربوية التعليمية في الوطن العربي : كيف هو حال تعليم الفصحى واستعمالها في المراحل الابتدائية والإعدادية والثانوية في هذه الأنظمة ؟ : (1) هل أن الفصحى تدرس بالعامية كقواعد يتم حفظها دون استعمالها نحوًا وصرفاً وتعبيراً وحديثاً من طرف التلاميذ ومعلمهم وأساتذتهم حتى في قاعات المدارس ؟ (2) أم هل أنها تدرس فعلاً بكل جدية وبكل التزام من طرف هيئات تدريس يتقنون هم أنفسهم هذه اللغة ويحبون استعمالها على الأقل في قاعات التدريس ودروب المدارس؟. إن حالة الفصحى المتردية على المستوى الجامعي، كما رأينا، لا يمكن تفسيرها بما جاء في السؤال الثاني. إذ لو كان الأمر كذلك لاستطاع تلامذة وطلبة الإعدادي والثانوي والعالي أن يقرؤوا قراءة صحيحة وأن يكتبوا كتابة سليمة وأن يتحدثوا بالفصحى حديثاً مقبول المستوى تعبيراً وقواعد. ومن هنا فأزمة الفصحى كما وصفت هنا لا بد أن تكون لها علاقة قوية مع ما جاء في التساؤل الأول أعلاه (1). ومهما اختلفت أسباب تدهور مستوى الفصحى بالجامعات العربية فإن هذا الواقع اللغوي مؤشر ذو دلالة بالغة على أن الأمن اللغوي للمجتمعات العربية مهدد فعلاً، فإذا كانت حالة الفصحى قد بلغت تلك الدرجة من التدنّي في المؤسسات الجامعية فما بال حالها بين سواد المتعلمين الأقل تعليماً وثقافة؟.

إن مصير اللغات المكتوبة والمقروءة فقط مصير معروف جداً. فمصير اللغة اللاتينية لا بد أن يعتبر به أولو الألباب. فاللغة كائن حي لا يمكن أن تكون له حياة طبيعية فاعلة ومتفاعلة دون أن يستعملها مجتمعها بعفوية في صلب كل القطاعات الاجتماعية : حديثاً وكتابة وقراءة. فإذا كانت ممارسة الحديث والكلام بأي لغة هي عصب حياتها، فإنه يتضح مدى ما تخسره اللغة العربية الفصحى من نبض الحياة الاجتماعية عندما تزيد العاميات العربية في سلبها لها هذا الدور الحيوي الذي أصبح يسمح لهم بالكتابة فعلاً باللسان العربي الفصحى.

غربة الفصحى لا تكاد تطرح

ليس من الواقعية أن ينتظر المرء وعيا شعبيا عاما بقضية تدهور وضعية اللغة العربية الفصحى بالوطن العربي. وكيف يمكن ذلك والحال أن نسبة الأمية التقليدية نفسها (ناهيك عن الأمية الجديدة) لازالت سائدة في كثير من المجتمعات العربية؟. أما بالنسبة للمتعلمين، فمسألة تردي الفصحى لا تطرح بحماس وجدية من طرف أغليبيتهم اليوم. ولعل هذا الصمت يرجع إلى بعض أو كل الأسباب التالية :

1. الخلط في التصور (نتيجة لعامل تأثير التشابه) بين استعمال العامية والفصحى. وهو يشبه الخلط بين مفهوم التعريب ومفهوم استعمال الفصحى السليمة.

2. إن استعمال العامية، من جهة، في الحياة الاجتماعية كلسان تخاطب جماعي والجهل الشائع، من جهة أخرى، كأسس اللسان العربي الفصيح حتى بين نخبة المثقفين (من أساتذة وطلاب جامعات) لا يشجع بأي حال من الأحوال على إثارة مسألة لقضية تدهور الفصحى نحو وصرفا وتعبيرا وكتابة وقراءة وحديثا في العالم العربي الحديث على العموم.

3. إن معرفة الفصحى لا يضمن العيش الكريم كما هو الحال في العديد من ميادين العمل بمجتمعات المغرب العربي وغيرها من المجتمعات العربية. وهذا لا يعني أن ليس هناك من أبناء وبنات هذه الأمة من لا يعتبر حالة الفصحى المتردية في المجتمعات العربية وحتى مؤسساتها الثقافية قضية لا يمكن الصمت عنها. لكن نداءات هذه الأقلية الواعية بأزمة الفصحى في المشرق والمغرب العربيين لا ينبغي أن ينتظر منها أن تحدث تغييرا ملموسا ما لم تترجم هذه الاحتجاجات إلى تطبيقات فعلية على مستويات شعبية ومؤسسية. فالمنظمة العربية للتربية والثقافة والعلوم، مثلا، لا يبدو أنها واعية بمفهوم تدهور اللغة العربية الفصحى كما طرحت هنا. فالمنظمة تعددت أنشطتها ومشاعلها، لكن تجدير الفصحى السليمة في الوطن العربي بين المتعلمين ابتداء من مراحل تعليمهم الأولى لا يبدو أنه همّ من هموم المنظمة فهذه الأخيرة قادرة على أن تؤثر عبر حملات التوعية بأزمة الفصحى في كل أنظمة التعليم بالعالم العربي. ولكن صمت المختصين والمهتمين بميادين الثقافة والتربية والعلوم عن قضية غربة الفصحى

السليمة بالعالم العربي حتى في الجامعات العربية هو ظاهرة في حد ذاتها حرية بالدراسة (3). وبالتالي فإن مفهوم المنظمة العربية للتربية والثقافة والعلوم لـ "الأمن اللغوي" للوطن العربي يحتاج إلى أكثر من تساؤل. وعند اتصالنا باتحاد الجامعات العربية بالرياض لمعرفة إذا كانت هناك دراسات أو إحصائيات عن مدى استعمال الفصحى بالجامعات العربية عبر الوطن العربي اعترف المسؤولون الذين التقينا بهم بأنهم يجهلون وجود مثل هذه الدراسة. وأن كل ما يعرفونه هو عقد ندوات ومؤتمرات تمس من قريب أو من بعيد قضية التعريب. وتوصي جميعها على العموم بإعطاء كل الإمكانيات لدفع حركة التعريب في كل الميادين (ورغم العلاقة الظاهرة بين عمليتي تعريب المصطلحات والعبارات و "تفصيحا" نحوا وصرفا وتعبيرا وحديثا... فإنه بوجود العاميات العربية ذات الاستعمال الواسع أصبحت العلاقة بين التعريب والتفصيح علاقة غير طردية بالضرورة كما بينا : أي أنه ليس صحيحا أنه كلما عربنا كلما تحسنت استعمالنا للفصحى السليمة. ونظرا لاستعمال العاميات العربية بنسبة عالية حتى في تدريس الفصحى نفسها فإن التعريب أصبح يعني أساسا تحسين وإثراء العاميات وليس تمكين الإنسان العربي المعرب بالضرورة من إلمام بالفصحى يجعله قادرا على استعمالها كتابة وقراءة وكلاما بطريقة سهلة وسليمة.

الانعكاسات الخطيرة لتدهور الفصحى

لقد حددنا في هذا المقال بعض المؤشرات لقياس تدهور مستوى الفصحى بين المتعلمين في الوطن العربي اليوم، وبالتالي الأخطار المحدقة بالأمن اللغوي للأمة العربية. فما هي ما ترى انعكاسات هذا الواقع اللغوي المتدني على موقف، مثلا، الطلبة الجامعيين إزاء اللغة العربية الفصحى كلغة؟ ثم ما هي آثار هذا الموقف على المجتمعات العربية؟.

إن الموقف العام الذي يصادفه الملاحظ لموقف الطالب والطالبة العربيين ذوي التكوين المتردي في اللسان العربي الفصحى هو موقف الحب والكراهية معا حيال الفصحى. فمن ناحية يشعر الطالب العربي بعفوية بأن للعربية الفصحى في نفسه مكانة محترمة تستمد تجذرها من كونها الوعاء الرمزي للمسماة القدسية والتراثية للانتماء العربي الإسلامي. لكن، من ناحية ثانية، يلحظ المرء ملامح

الموقف العدائى المتخس أو الصارخ عند كثير من الطلبة إزاء الفصحى خاصة تلك التي تنحرف عن أسلوب الجرائد والمجلات الشعبية. ومثل هذا الموقف ليس بغريب فعلا. فجزور الكراهية المستترة أو الناطقة ترجع بكل بساطة إلى مبدأ قانون : " جاهل الشيء كارهه ". وأما الشعور بالاحترام والحب للسان العربي الفصحى فهو يعود باختصار إلى مدى اقتران وعلاقة هذا الأخير خاصة بأسس ذاتية الإنسان العربي المسلم. ومن هنا فتدني الفصحى في حد ذاتها ليس قضية لغوية بحتة كما يتبادر إلى الأذهان وإنما تمس انعكاساتها ذاتية الإنسان العربي نفسها طالما ظل هذا الأخير يعتبر اللغة العربية الفصيحة مذكرة تاريخه الماضي وبطاقة تعريفه في الحاضر وأداة تعبير على آماله المستقبلية. وبانتشار مثل هذا الموقف (الحب والكراهية) بين المتعلمين العرب يصبح للظواهر الآتية منطوق ذو ثقل وأخطار على مستقبل هذه الأمة :

- أ. تفشي العزوف العام عن القراءة بالفصحى بين المتعلمين بالعالم العربي اليوم.
- ب. ندرة الابتكارات بالوطن العربي. ويرجع هذا حسب آخر البحوث اللغوية إلى العلاقة الوثيقة بين معرفة اللغة الوطنية (القومية) والمقدرة الذهنية المعرفية).
- ج. إن تردي الفصحى وسطوة العاميات المتعددة على مجرى الحياة في مجتمعات الوطن العربي بما فيها الجامعات العربية قد يؤديان إلى ضعف رابطة الانتماء العربي الكبير. فالفصحى - لا تزال كما كانت في أولى الفتوحات الإسلامية - أكبر عامل موحد بعد الإسلام لأمة العرب.

האם תיתכן התעוררות ערבית בלי תרגום?

ח'אלד אל-חרוב

«ما ترجم الى العربية من عهد المأمون وحتى الآن لا يتجاوز ما ترجمه أسبانيا كل عام»: عبارة صدمت الوعي الثقافي والفكري العربي عندما تضمنها أول تقارير الأمم المتحدة للتنمية الانسانية العربية في سياق تناوله لغياب مجتمع المعرفة في المنطقة العربية.

تلك العبارة الجبروتية ظل صداها المخجل يرن بما تحمله من حقيقة مرة، رغم استبسال من حاولوا التقليل من قيمة ذلك التقرير والتقارير التي لحقته وبرروا تردينا الداخلي بشماعة التدخل الخارجي ومؤامراته وحسب. والتركيز على الترجمة لا يأتي اعتباطاً فهي واحدة من ركائز أي نهضة، وهي الجسر الذي لا مناص عنه للعبور الى ضفاف معارف الثقافات والحضارات الأخرى. وعندما يتقطع هذا الجسر تبهت أنوار الثقافات والتلاقح الفكري ويضمحل معها التحدي الدائم بالمواربة والمنافسة.

147

١٤٧

* מתוך: אתר "זווית אחרת" הישראלי, زاوية أخرى <http://zavita.co.il>
هل هناك نهضة عربية من دون ترجمة؟، خالد الحروب (الغد، 16.10.2007)

لا يحتاج أي متأمل في تاريخ الحضارات والنهوض كثير جهد لادراك مركزية الترجمة في احداث السيرورات الحضارية.

الترجمات الاغريقية واليونانية والفارسية والهندية أغنت الثقافة العربية الاسلامية وأدخلت الى الفضاء العربي مبتكرات وانتاجات وأفكار ثقافات تركت آثاراً كبيرة في تشكيل وعي وعلم ومعرفة المجتمعات العربية الاسلامية ونخبها. واذا كان العباسيون قد توسدوا مكانة رفيعة في التاريخ فان أحد أهم أرائكهم فيه كان بيت الحكمة في بغداد والذي ترجم أمهات كتب الفلسفة الأغريقية والفارسية والهندية. وذات الترجمات، بنسخها العربية، المطورة والمنقحة والمزيدة، كانت هي طوق نجاة أوروبا من عصور ظلامها. ولو لم تترجم أوروبا ما صدر عن الحضارات التي سبقتها ثم تنطلق منها وتبني عليها لكان للعالم وجه آخر هذا اليوم. وهذا اليوم أيضاً تقوم حضارة ونهوض جنوب آسيا وشرقها (وفي مقدمة ذلك الصين واليابان والهند) على حركة مد مذهلة في الترجمة، بحيث تترجم المعارف والعلوم الصادرة في أهم الميادين والجغرافيات على وجه السرعة وحتى لا تكون هناك أية فجوة زمنية بين انطلاق معرفة جديدة وانخراط تلك المجتمعات فيها، ثم في اقتباسها وهضمها وتطويرها والمنافسة فيها.

عربياً وفي أعقاب العبارة القاسية والمريرة المشار اليها في مستهل هذه السطور التي لطمنا بها تقرير التنمية الانسانية تحركت أفكار وجهود عدة، وتسارعت مؤسسات لتحاول سد الثغرة وجسر الهوة الكبيرة بين واقعنا، في ظل المثال الأسباني، وماضينا، في ظل المثال «المأموني». على المستوى الأهلي كانت «المنظمة العربية للترجمة» في بيروت جهداً ابداعياً وريادياً خلال السنتين الماضيتين، وقد أشرفت على ترجمة مجموعة بالغة الأهمية من الكتب المرجعية من الانجليزية والفرنسية. وتمتاز كتبها المترجمة بالدقة واللغة الرفيعة والطباعة السهلة. أما على مستوى آخر وأكثر جرأة وطموحاً فلعله بالامكان الاشارة الى الاستعدادات لاطلاق «مؤسسة كلمة» للترجمة بمبادرة من هيئة أبو ظبي للثقافة والتراث. فبحسب الأدبيات الشارحة لأهداف وطموحات المؤسسة فان الغاية الأولى والأساسية ترجمة أكبر عدد ممكن من الكتب الصادرة سنوياً باللغات الأخرى الى اللغة العربية. وسوف تبدأ المؤسسة بترجمة مائة كتاب كل سنة، ثم تضاعف من ذلك لتصل الى ثلاثمائة كتاب.

وستقوم المؤسسة برعاية ودعم الترجمات ومساعدة الناشرين في نشرها، كما ستساهم في تطوير وتثوير قطاع الترجمة في المنطقة العربية بشكل عام. ولأن عالم الكتب والنشر والقراءة هو عالم فقير في بلداننا العربية فان قيام مؤسسة تتصدى لمهمة اغنائها وتكون ذات أهداف كبرى وطموحة وتتعدى ما هو متعارف عليه يصعب أن تكون ربحية أو تتوخى تأسيس استثمار ناجح. ولهذا فان ما يبعث الأمل بنجاح واستمرارية «كلمة» هو كونها مؤسسة لا تسعى للربح بل قائمة على فئات الادارة الشابية والنشطة عليها ورصدها لموارد كبيرة مالية وادارية لانجاحها. اذا نجحت هذه المؤسسة، ومنظمات الترجمة العربية الأخرى، في التحدي الكبير الذي تتصدى له فانها ستستحق بعد عدة سنوات وساماً مكتوب عليه: «شطبنا العبارة الجبروتية» المذكورة في تقرير التنمية، وما عاد بإمكان أحد أن يستخدمها أو يشير إليها!

بيد أن النجاح المأمول له اشتراطات عديدة تتخطى توفر الموارد المالية وحسب، وربما من المهم في هذا السياق الاشارة الى أهم تلك الاشتراطات، أو ما يرد على هذه السطور على أقل تقدير. الاشتراط الأول: ضمان نوعية ومستوى الترجمة وعدم المساومة عليها. وهذا الاشتراط الأول والأساسي مدفوع بسقف الكمية العالي الذي تضعه «كلمة» هدفها لتحقيقه كل عام، أي مائة كتاب. وهو مدفوع أيضاً بواقع ترجمة غير مطمئن في العالم العربي، من حيث رداءة النوعية، ورخص الانتاج واستعجاله، وسوى ذلك مما يقضى على العمل الأصلي. ومعنى ذلك أن هناك حاجة الى مائة مترجم محترف من اللغات الانجليزية والفرنسية والأسبانية والألمانية (وربما اليابانية والصينية والفارسية والهندية ولغات أخرى) كل عام. ويلحق بهؤلاء المترجمين عددا مثلهم أو ضعفهم من المدققين والمحرفين الذين يتقنون تلك اللغات أيضاً. وهؤلاء جميعاً تلزمهم ادارة تحرير يقظة وسريعة تشرف على خط انتاج كثيف ومتعدد المسارات. الاشتراط الثاني هو ضمان نوعية العناوين المختارة للترجمة، وتنوعها، وتعدد مشاربها ولغاتها. وهنا لا بد من الاشارة الى ضرورة الانتباه لما يصدر خارج اطار الفضاءين الانجلوفوني والفرانكوفوني. فنحن، في غالبيتنا الكاسحة، لا نعرف ماذا يصدر من معارف في اليابان والصين والهند وآسيا، سواء تكنولوجياً أم ثقافياً وفكرياً واجتماعياً. ولأن جوانب مهمة من التجربة التاريخية والواقع الاجتماعي في تلك المناطق تتشابه مع تجارب وواقع المنطقة العربية يصبح لزاماً علينا قراءة ما يحدث هناك قراءة واعية ومدركة. بل أقرب من

تلك الجغرافيا من الضروري أن تتم ترجمة بعض ما يصدر في تركيا وإيران وهما الجارتان الأقرب للمنطقة العربية لكن الأبعد من ناحية الفهم الثقافي الوثيق. كم هي الكتب الفارسية والتركية التي تترجم للعربية كل عام؟ الاشتراط الثالث متعلق بالتنسيق مع مؤسسات الترجمة الأخرى التي قامت حديثاً أو الموجودة قديماً في البلدان العربية، وذلك لتفادي ازدواجية الترجمة والانتاج. وهنا من المهم الإشارة إلى الانتاجات الكبيرة والمتميزة لهيئات عربية اشتغلت في مجال الترجمة وأبدعت منها المجلس الأعلى للثقافة والفنون في القاهرة، والمجلس الأعلى للثقافة في الكويت، ونظيره حديثاً في قطر، وكذلك المنظمة العربية للترجمة في بيروت التي ترجمت في السنوات القليلة الأخيرة مجموعة بالغة الأهمية من المراجع في أكثر من حقل.